

ՆԱԽԱՀԱՎԻՂ

491.99-8

Ա-15

491.99-8 8113-53

W-151 Wpauline

See page 1/12

407 myrque R 45m

Wpauline 20/1/81

C18 mds 7

VII C 4840 3/xi 78

281 20/1 80

VII C-11934 23/x 80

VII C 10257 30/xii 80

II-192 6/x 81

VII T 19457 22/x 81

БІБЛІОТЕКА
Академії наук
УРСР

04 MAY 2010

491.99-8

4-15

25

ԽՆԶԱՅՈՒՐ ԱՐՈՎՅԱՆ

Ն Ա Խ Ա Շ Ա Վ Ի Ղ

ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ Ի ՊԵՏՍ ՆՈՐԱՎԱՐԺԻՅ

ԼՈՒՍԱՑԻՊ ՆՄԱՆԱՀԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաքանով յեկ ծանոթություններով

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՏԱՆԻ

Խոստ Լեւոնյան

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՈՅ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՑԵՐԵՎԱՆ 1940

491.54

7690

- .01. 2013

33543

ХАЧАТУР АБОВЬЯН
НАХАШАВИГ

Анастатическое издание

Груз. Арм. ССР, Ереван, 1940 г.

Յ Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Ո Ս Ի

ԽՍՀՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական Ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի ինստիտուտից հանձնարարություն ունենալով գրել Աբովյանի «Նախաշավիղի» պատմությունը, հարկավոր գտանք հետաքրքրվող լայն շրջանների սեփականություն դարձնել ՀԽՍՀ Գրական Թանգարանում հազվագյուտ միավորների շարքում պահվող Աբովյանի «Նախաշավիղի» այն մի հատիկ որինակը, վոր գտնվել է Ղազարոս Աղայանի թղթերում: Սույնը հանդիսանում է նույն այդ մի որինակի անաստատիկ հրատարակությունը (reimpression anastatique*)։ Այս, հարկավ, անաստատիկ հրատարակություն չե բառի հին ըմբռնումով, բայց և այնպես փորձ ե վերստին հարություն տալու՝ մի հազվագյուտ արժեքի, վորի յերկրորդ րինակը մինչև հիմա չէ գտնվել: Հայ հրատարակչության պատմության մեջ այս լուսատիպ նմանահանության յերկրորդ փորձն ե: «Նախաշավիղին» նախորդել է հայ գրչադիւրներից հնաւույնը (Աւետարան, գրչադիր, ամի տեառն

*) Անաստատիկ հրատարակությունն այն է, յերբ գիրքը վերահրատարակվում է վոչ թե հիմնական տպագրական շարժափեց, այլ հին հրատարակության տպագրված թերթերից տեքստը յիմիական փոխանցման վորեւ յեղանակով վիժադրական քարի կամ ցինկե թիթեղի վրա փոխանցելով: Առաջներում, սովորաբար, բնադրի ընդորինակությամբ պատրաստում եյին ինչպե՛ս տպատառերի համապատասխան ձուլվածք, այնպե՛ս ել թուղթ նույն բաղադրությամբ և այլն: Ներկա հրատարակությունը կատարված է ցինկե կլեշենների միջոցով:

887), Լադարյան ձեռարանի Հրատարակութեամբ (Մոսկվա, 1899 թ.):

«Ծանոթություններ»-ում բացի «Նախաշաղիղ» պատմութիւններից, ուր է մի յեն բերված Արուսեանի այս գրվածքի հետ կապ ունեցող մեզ հայտնի բոլոր փաստաթղթերը, արված են նաեւ մատենադրական ցանկեր:

«Նախաշաղիղ» մեզ հասել է պուստ վիճակում. պահասում են եջեր ինչպես սկզբից, այնպես էլ վերջից: Այդ ուղակաւը փորձել ենք լրացնել դրքի «Ծանոթություններ»-ում՝ Արուսեանի արխիվում պահպանված նյութերի հիման վրա:

Կորսված անվանաթերթը փորձել ենք վերականգնել Մ. Տեր-Աղաբաբեանի և Պ. Պոռոյանի հաղորդած տեղեկութիւնների, իսկ տպատուրերի ձևը՝ Արուսեանի սույն դրքի հիման վրա:

Շնորհակալութիւն ենք հայտնում ՀնԱՀ Գրական թանգարանի վարչութիւնը և ընկերներ՝ Սիմակին և Մ. Գասպարյանին: Այս շնորհակալ դործը ղլուխ բերելու հարցում հանդես բերած անհաճախներ ողնութիւն համար:

Ռ. Զ.

29. Մ. 39. Յերեան

Ա Ռ Ա Զ Ա Ռ Ա Ն

Առաջին հայացքից «Նախաշաղիղ» շատ սովորական դիրք է— այբբենարան՝ իւր ընթերցարանով: Մինչդեռ իրականում այս հայ հասարակական մտքի պատմութիւն յերեւելի եջերից է: Յեթե նույնիսկ ուրիշ վոչինչ չստեղծեր Արուսեանը, հենց միայն «Նախաշաղիղ» բովանդակն կլիներ, վոր նրա անունը անմոռաց մնար հայ մանկավարժութիւն պատմութիւն մեջ:

«Նախաշաղիղ» Արուսեանի գրվածքների մեջ միակն է, վոր հեղինակի կենդանութիւն ուրով տպագրվեց: Բայց լույս ունիւր հեկած՝ գրքը խալար ժամանակների զոհ դարձաւ: «Նախաշաղիղ» ձախորդ կյանքի պատմութիւնը հայ դրականութիւն մոռալ եջերից է: Գրված ուրից մինչև տպագրվելն ու արդեւելը, այսինքն՝ շուրջ վեց-յոթ տարի, «Նախաշաղիղ» մի աննկուն մաքառում ապրեց իւր տիւրը ճակատագրի դեմ:

Վորն է այն ուշագրաւը, վոր մի առանձին իմաստ ու բովանդակութիւն է գնում գեղի «Նախաշաղիղ» ունեցած մէր հետաքրքրութիւն մեջ:

Դա մի սովորական գրք է, այլ հանդուգն հղացում: Աղադային ինքնաճանաչութիւն տրտահայտութիւններից լինելով՝ նա յեկաւ հիմնիվեր շարժելու ժամանակի քարացած միտքը, պահպանողական մանկավարժութիւն սրբանվեր սխոլաստիկան: Արուսեանը իրականում հայ յերեւելների ձեռքից վերցնել ժամագրքերը, շարահաներով և կրանական տաղերով լի գրարարանդու ձեռնարկները, տեղը տալ աշխարհիկ բովանդակութեամբ և ժողովրդական լեզվով դասադիրք:

«Նախաշաղիղ» ինչպես ընթերցարանը, այնպես էլ ուսուցչի խրատն աշակերտներին և, մանավանդ, նորահայտ դերմանադիր բացատրականն ու «Նախադղեցութիւնը» Արուսեանի մանկավարժ-

ժախան մտքի համարձակ խոյանքի վկայադրերն են: Մի ամբողջ գլխով բարձր կանգնած լինելով իր ժամանակի հայ մանկավարժական ճահնուտից՝ Ռուսսոյի հայ աշակերտը «Նախաշավիղով» մի նոր և լուսավոր եջ բացեց հայ մանկավարժական մտքի տուրքերու թյան մեջ:

«Նախաշավիղ» բերած նորությունները կարելի յե խմբաբաժանել հետևյալ զլխավոր հարցերի շուրջը:

ա) Դպրոցը նոր վտոք դրած յերեսայի հոգեկան կարողությունները դեռ խարխալում են կուրուրթյան աղջամուղջում: Դպրոցը պետք և բաց անի, լուսավորի նրա միտքը, դատողությունն ու յերևակայությունը: Մանկավարժը պետք և ճանաչի յերեսայի հոգին, նրա բնական ձգտումները: Այնինչ մինչև «Նախաշավիղը» յեղած «հայկազյան լեզվի բոլոր դպրոցական գրքերը թե՛ բառերի ու վոճերի տրամադրությամբ և թե՛ գրվածքների մշտնջարկով միանգամայն խորթ են, անընտել դեռահաս մանուկներէ սովորական լեզվին, հոգեկան կարողություններին ու քնակամ ձգտումներին»^{*)}: Պետք և կազմվեն այնպիսի ուսումնական ձեռնարկներ, վորոնց հիմքում ընկած լինեն մարդասիրական դադափարներ— սեր դեպի հայրենիքը, սեփական ժողովրդի լեզուն. ընկերն ու ծնողը, կարեկցություն դեպի ճշմանը, ոգնություն ընկածի նկատմամբ, բարություն, ուղղամտություն և այլն:

բ) Դպրոցը և դիրքը պետք և ոգնեն մասկան, վոր նա ճանաչի իրականությունը, իր շրջապատը: Յերեսան պետք և լինի բնության մեջ: Բնությունն ամենակենդանի դպրոցն և. «ինչպիսի վայելուչ և խմաստայից դպրոց և մեզ շրջապատող քնությունը»,— բացականչում և Ռուսսոյի հայ աշակերտը^{**)}: «Ճա-

^{*)} Ուշադրամ գուդադիպություն. Արուստի ժամանակակիցներից Մ. Թադիադյանն իր «Մեարովրեան ալրբնարան սուր պէտս դպրոցացի»-ի առաջարանում գրեթե նույն մտքերն և արծարծել (Կալկաթա, 1840):

^{**)} Տես՝ Ռուսսոյի «Եմիլ կամ դաստիարակություն» գլուխածքը:

նաշել և դատել համենայն՝ գոր լսմք և տեսանմք»,— անում և Արուստի: Յերեսան պետք և իրը, առարկան շոշափի, վար կարենա մտքով հասու լինել նրան:

Հա՛րկ է նախ մեզ դպարանօք բերել ի յայտ, Ապա ի միտս ըմբռնել քաջ զնոցայն տիպար:

Մանկան միտքը բնական ընթացքից չեղել և նշանակում, յերբ յերեսան ստիպված և զկրկնել դրառս, որոց իմաստք չեն նմա քայտի: Յերեսան պետք և ճանաչի իրականությունը, բնական յերևույթները: Տեսածը, շոշափածը բովանդակություն և դնում յերեսայի սովորած բառերի ու հասկացողությունների մեջ^{*)}:

դ) «Նախաշավիղը» յեկամ մերժելու յեկեղեցու օրբագործած լեզուն— դրաբարը: «Ո՞ւմ հայտնի չե— հարցնում և նա— Թե՛ դրաբար լեզուն վորքան և ոտարացել հասարակ գործածական լեզվից և քանի՞ տարիներ են հարկավոր նրա կանոնները լիսվին իմանալու համար: Այնքան ժամանակ տանջվում են վորդոմեի մանուկները, վոր դպրոցը նրանց տանջարան և թվում, ուսումը՝ տանջանք և սոսկալի պատիժ, և այս բոլորի պատճառը լեզվի անհասկանալի լինելն է: Ավելին. նա դտնում և, վոր գրաբարն և միակ արդեկակող պատճառը, վոր խեղճ ժողովուրդը միեւն

^{*)} Այս հարցն ավելի մանրամասնաբար արծարծել և Արուստի շրջանը «Պատմություն Տիգրանի կամ բարոյական խրատներ հայ մանուկների համար» դեռևս անտիպ ընդարձակ գրվածքում: «Տիգրանի» մեջ խորացնելով նույն մտքերը և, ինչպես յերևում և, Ֆրանսական լուսավորիչների միջոցով ծանոթանալով վերածնության փիլիսոփայության հիմունքներին, ընդունում և փոքր իրքն յերևույթների ճանաչության հիմք և մտահանգում խեղափոխ կրթականությունների նկատման, վոր այդ իմաստով չառ ընդհանուր գծեր ունի Արուստի Պետաղոցցու հետ: Վերջինս զինչպես և Դեարուրդը յերեսաներն ուսուցանում գրվածքում առ սում և. ամեն մի իմացության հիմքը պետք և ընդունել դիտողականությունը, փորձը (նամակ Թ, § 1):

հիմա դուրի և մնացել զարգացման միջոցներին: Նա որինակ է բերում հույներին, իտալացիներին և ակադեմիկներին, վերոնք նոր ժամանակների վողուց յեղնելով՝ հրաժարվել են իրենց հին դասական լեզվից, տեղն ընդունելով ժողովրդականը: «Մի՞թե միայն հայերը, — վերավիժ հարցնում է Աբովյանը — պետք է մյուս ազգերից հետ մնան և թողնվեն հողեկան խավարի ալպախի սարկական կապանքների մեջ»: Գերմաներեն լեզվով դրած «Նախաշավիղի» բացատրականում Աբովյանը պայքարի մեջ է հողեկորականության դեմ, վորը պաշտպանելով դրաբարը՝ ընդդեմ աշխարհաբարի, փակում է դռները լուսավորության առաջ: Գրաբարը, — ասում է նա, — «մնացել է վորպես սեփականության հողեկորականության, վորը — ինչպես նրա դասակիցները մյուս ազգերի մոտ — սկսեց այդ լեզուն եզոխստորեն դարձնել յեղիպտական գաղտնիք, վորպեսզի ժողովրդի աչքում տվելի գիրք ու ակնածություն ունենա»:

Գրաբարին հակադրելով ժողովրդական լեզուն, Աբովյանը «Վերքը» դրական լեզվով չգրեց, մի բան, վոր նա անպայման կարող էր անել, այլ՝ բարբառով: Գրական լեզուն, նրա կարծիքով, լուսավորչական շարժման այդ աստիճանի վրա, յերբ «այբերը մեր միջումը դաբով եյին բռնում», ժողովրդին կաշուկ էր անհասկանալի լինել: «Վերքի» առաջաբանում Աբովյանը շատ վորոշ է գրել հարցը. «Թաք ըլի դո՛ւ, դո՛ւ, իմ պատվական աղբ, — ասում է նա, — քո վորդու արածը, քո վորդու խակ լեզուն սիրես, ընդունես, ինչպես հերը իր մանուկի կմկմալը, վոր աշխարհի հետ չի փոխիլ: Յերբ վոր կմեծանամ, խրթին լեզվով էլ կխոսանք»^{*)}: Բարբառը նա համարում էր հայ նոր լեզվի մանկությունը, իր դրածը՝ «Վերքը» թոթովախոս մանկան կրկնալիմալը, իսկ դրական լեզուն՝ խրթին, վորով կխոսի, յերբ մեծանա, այսինքն, յերբ լեզուն զարգացման մի վորոշ չըջան անցած լինի: Այդ տեսակետից, Աբովյանին շատ ճիշտ էր հասկացել Միք. Նալբանդյանը: Վերջինս պատմականելով Ստ. Վոսկանի այն տրտունջին, թե «Վերքը» ուսմիկի վրձով է հորինված^{**)},

*) «Վերք Հայաստանի», 1939 թ., էջ՝ 11:

**) «Արևմուտք», 1859, թիվ 7:

ասում է՝ «այդ բանում Աբովյանը անեցել է յուր մասնավոր խորհուրդը»: Իսկ վորն է յեղել Աբովյանի խորհուրդը. «գրել այնպես, վոր անկիրթ ժողովուրդը չկարծե թե գիրք է կարդում, այլ կարծե թե մի մարդ խոսում է յուր հետ», — պատասխանում է Նալբանդյանը^{*)}: «Նախաշավիղի» լեզուն արդեն այն չէ, ինչ «Վերքին»: «Նախաշավիղի» լեզուն բարբառից չբռնաժափված, բայց արդեն դրական լեզու յե: «Ամերիկու լուս քցիլը» աշխարհադրական ակնարկի և «Պատմություն Տիգրանի» վեպի լեզուն մի քայլ առաջ է «Նախաշավիղի» համեմատության մե, իսկ Ռուսոյի «Նոր Ելոիզ»^{**)} Աբովյանը թարգմանել է այնպիսի լեզվով, վորով սկսեցին գրել շատ ուշ, միայն յոթնասունական թ. թ. Բաֆֆին և ուրիշները: Գրական լեզվի ստեղծման հարցը Աբովյանին դրադեցրել, մտատանջել է շատ լուրջ: Վոչ մի տեղ նա առանձնապես չի արծարծել այն հարցը, թե ինչ որինաշավիղություն ու ընթացք է ապրելու մեր դրական լեզվի զարգացումը, բայց նրա լեզվաչինություն փորձերը վիճարկում են մի շատ լուրջ, կուռ ու դիտակից հայացք այդ հարցերի վրա:

Աշխարհաբարով գրելու առանձին փորձեր յեղել են մինչև Աբովյանը: Հիշենք, որինակ, Թադևոսյանի 1828-ի հուլիսավոր թուղթ յերեանցիներին^{***)}, Միքիթայանների հրատարակած Յեղոսյան Մինաս Բժշկյանի թարգմանությունը^{****)} կամ էլ «Միքա-

*) «Հյուսիսարևել», 1859, տիար 9:

**) «Նոր Ելոիզ»-ի թարգմանությունը պատահականելը հրատարակված են «Նորհրդային դրականություն» հանդեսում (1939 թ. № 7, էջ 83):

***) Թադևոսյանի այդ խիստ արժեքավոր թուղթը, վոր քիչ է հայտնի նույնիսկ դրական շրջաններին, տպագրվել է «Մատյան Աղավիղի»-ում (1863, էջ՝ 172): Կարելի յե դտնել նաև «Գրական նմուշներից» դրբում (Թիֆլիս, 1902), ինչպես և Լեոյի՝ Թադևոսյանի մասին գրած ընդարձակ ուսումնասիրության մեջ («Գործ», 1917, № 9-10, էջ՝ 100-102):

****) «Առաքել Եղովբոսի», Վենետիկ, 1818:

մարդո՞ւ... դիրքը*): Իսկ այդ բոլորը՝ յեղեկ են փորձեր, փորձեր միայն հող են պատրաստել այն համար և հետևողական պայքարի համար, վոր մղեց Արուսյանը հնամենի մտայնության դեմ՝ աշխարհաբարի դատը պաշտպանելիս: Յերբեք չի կարելի այս հարցում Արուսյանի դերը նույնացնել նրա ժամանակակից-ների և, մասնավորապես, թաղիադայանը և ուրիշ-ները ժողովրդին հասկանալի լեզվով պրեկա, աշխարհաբար ըստեղծելու փորձեր արին, սակայն միայն փորձեր, իսկ ընդհանրապես ստեղծարարական, գրեցին գրաբար լեզվով: Թաղիադայանի իր «Ազգասեր» լրագիրը մի պահ լույս ընծայեց աշխարհաբար լեզվով, հետո, և մինչև թերթի փակվելը՝ գրաբարով: Մեք. Նալբանդյանը, վոր շատ բարձր կարծիքի չէր Թաղիադայանի մասին, չէր ներում նրան գրաբարով գրելը: Յես մինչև այժմ չեմ հասկանում, — գրել և Նալբանդյանը «Հյուսիսսփայլ» եջերում, — թե Թաղիադայանց ինչ խորհրդով դործածական լեզու չինեց յուր մատենագրության հանդիսում հին և մեռած լեզուն... [միթե նա] չե մտածել, թե խոսելու կամ գրելու խորհուրդը այն և, վոր ժողովուրդը կարգա և բան հասկանա: Ինձ շատ շանր է թվել Թաղիադայանցը այն հայերի կարգում, վոր մտածում էյին մեռյալը դործիք չինել, ժողովրդի մեջ կյանք ներս բերելու համար**): Մինչդեռ Արուսյանը, վոր նույնպես յերբեմն, և վոր քիչ, գրել և գրաբար, մի կարծ ժամանակ յերկընտրանք ապրելուց հետո, գրեթե իր դործունեյության սկզբից ախոյան կանգնեց աշխարհաբարին և մինչև կյանքի վերջն ելան-հահանջ մնաց նրա պաշտպանության դիրքերում: Այն, ինչ ուրիշների մոտ միայն հատ ու կենտ փորձեր են, Արուսյանի մոտ մի ամբողջ դործունեություն և, ժամանակի վրդու հանճարեղ

*) Թարգմանություն ռուսերենից. լույս և տեսել 1833-ին, Շուշում, հետևյալ խորագրի տակ՝ «Միտ մարդոյ որ է տաճար Աստուծոյ կամ գործարան սատանայի»:

**) «Հյուսիսսփայլ», 1859, № 9, էջ՝ 601:

զգացողություն, վորը և նրան դարձնում է մեր աշխարհաբարի հիմնադիրը*):

դ) Յեվ, վերջապես, «Նախաշավիղը» մերժեց գրերին անուն-ներ տալով դասավանդելու միջնադարյան յեղանակը, փոխարենն առաջ քաշելով հնչականը, ըստ վորի տառերն արտաբերվում են իրենց բնական հնչմամբ. «Նշդրեմ՝ ի փառս աստուծոյ, — ուսուցանում է Արուսյանը «Նախաշավիղ» մեջ, — ի բաց թողուլ զյիմար անուանակոչութիւն տառից. այբ, բեն, դիմ, ըթ և այլն. դամենայն տառս պա՛րտ է ըստ բնական հնչմանն արտասանել, վասն որոյ եթէ բառդ մարդ՝ ըստ արդի սովորութեան վանկեցուք, ապա պա՛րտ է ընթեռնուլ մ ե ն ա յ բ ր է դ ա. ե ո՛չ մարդ որպէս ասեմք: Իսկ բառդ երեխայութիւն՝ ե չ ր ե. ե չ ա յ ր ի վ ո հ իւ թ ո ի ն ի հ իւ ն ն ու. ո՞րպէս կարէ երեխայն այս ահալին երկարութիւն ի միտս պահել. և բառդ երեխայութիւն դեռ չէ՛՝ այնքան բազմավանկ. Վասնորոյ հեշտագոյն քան զամենայն է, զճայնաւոր տառսն այնպէս ասել՝ որպէս կան. դորորինակ ա. ե. է. ը. ի. ո. ու. իւ. եա. եօ. իսկ զբազմայնսն՝ ըը, գը, դը, զը, թը, ժը, լը, խը, ծը, կը, հը,

*) Գ. Սեվակի «Ժամանակակից հայոց լեզվի տեսություն» գրքում հակառակ կարծիք է հայտնված. «Ընդունված է աշխարհաբարի տարեգրությունը, — գրում է Սևակը, — սկսել Ստեփանոս Նազարյանի «Հյուսիսսփայլ» ամսագրի հրատարակությունից (1858, Մոսկվա), իսկ աշխարհաբարի հիմնադիր ճանաչել կամ Արուսյանին, կամ նույն այդ Նազարյանին: Անեկդոտանքն այդ պնդումը, դժբախտաբար, իշխում է մեր գրականության պատմության մեջ մինչև այսօր» (էջ՝ 64): Սակայն այն բոլոր փաստերը, վոր բերում է Սևակը աշխարհաբարի կազմավորման վրա ունեցած իր հայացքը հաստատելու համար, ողնում է փաստարկելու ճիշտ հակառակը և կրկին ու մի ավելորդ անգամ չեշտում է Արուսյանի խղացած բացառիկ դերն այդ հարցում, առանձնացնելով նրան 30-40-ական թ. թ. մյուս գործիչներից՝ իբրև յեղակի մեծություն:

ծք, դք, ճք, մք, յք, նք, շք, պք, ջք, աք, սք, վք, տք, բք, ցք, լք, փք, զք և այլն»^{*)} :

Սա մի հանգույն առաջարկ եր, վոր իր գործնական կիրառումը դատով միայն յերեք տասնամյակ հետո: «Նախաշավիղ» առաջ և հետո յեղած այրեհնարանները իբրև դրամանաշուքյան միջոց դեռևս պահպանում են ին անվանատուքյան, այլ կերպ ասած՝ դիր կապելու յեղանակը: Արովյանը, վորքան մեզ հայտնի յէ, առաջինն եր մեզանում, վոր ձեռք բարձրացրեց դարերի անդյուլ սենեցող այրեհնաւայի քարացած կանոնի դեմ: Արովյանի հայտարարած կոթիլը շարունակվեց և հետո, մի առանձին թափ ոտանալով վաթսուհական թվականներին: Թիֆլիսի գիմնազիայի աշակերտները^{**)} («Այբբենարան հայերեն լեզվի», 1861), հետո ել Պետերբուրգի մի խումբ ուսանողներ (Հայերեն գրելկարդալ ուսուցանելու հրահանգ», 1869) — շարունակում են բարձրացնել հնչական յեղանակին անցնելու անհետաձգելի պահանջը: Պետերբուրգի հայ ուսանողների հորինած հրահանգը «դասատուության Կոր վոճի» մասին առանձնապես հետաքրքրական

*) Տես սույն հրատարակության եջ 11-12: Բացի այս մեկից՝ մնացած բոլոր մեջբերումները քաղված են Արովյանի չճշգրտված նյութերից, և մի վորոշ մասը գրաբարից թարգմանված են աշխարհաբարի, վորոնց լրիվ և գրաբար տեքստերը հետաքրքրվողը կըսնի «Ծանոթություններ»-ում:

**) Վաթսուհական թվականների սկզբին Թիֆլիսի մի շարք հայրենասեր ղեկավարներ կաղմում են մի փոքրիկ խմբով, վորը մեմուարային դրականության մեջ հայտնի յէ «Սիրադու մար ժողով» անունով: Այդ խմբակը հայ լեզվի և գրքի յեռանդուն տարածողը յեղավ: «Սիրադու մար ժողով» մասին մանրամասնությունները կարելի յէ դտնել Պ. Պաշյանի և Զ. Գրիգորյանի հիշողություններում («Տարաց», 1902, № 8):

ե^{*)}: Նրանք բարձրացրին հնչական յեղանակին անցնելու պահանջը, վորի անհրաժեշտությունը հիմնավորում են յին այսպես... Սխառնակն ավանդելու որից սկսվում են մեր մտավոր կարողությունները բթանալ, վոր ընդհանրապես պետք է լիներ: Յերեսաները քանի ծնողների ոչախնեքի տակն են՝ կենդանության բռնեն, իսկ այդ աշուտ յերեսաները ուսումնարան մտնելու հենց առաջին իսկ որից սկսվում են փոխվել և շատ շուտ փոխվում են ուսումնարանից: Վորպեսզի յերեսան հնչաությամբ կարգա, բնավ հարկավոր չէ տառերն այնպես անլանել, ինչպես սովորում ենք անլանել (որինակ, կեն, այբ, կա, տիւն, իւն՝ տու. կատու), այլ այնպես, ինչպես նոքա բառերի մեջ ասվում, արտասանվում են, լսվում են, հնչվում են: Պետերբուրգի հայ ուսանողների «Հրահանգից» քաղված այս հատվածը այնքան նրման է Արովյանից չի առաջ բերված մտքին, վոր յեթե չկուրկածեյինք, թէ արդյոք Արովյանի «Նախաշավիղ» կարող եր նրանց ձեռք ընկած լինել, կենթադրեյինք, թէ շարադրվել և նրա ազդեցության տակ: Բայց այդ չէ կարևորն այս դեպքում, այլ այն, վոր միայն 1871-ին Ուշինսկու ազդեցության տակ կաղմված Ն. Տեր-Ղեվոնդյանի «Մայրենի լեզուն»^{**)} քաղաքա-

*) Զարմանալի յէ հայ մանկավարժության պատմության ժամանակակից մտանդեղենների անտարբերությունը դեպի «Պետերբուրգի հայ ուսանողների» գործունեյությունը, վոր անցյալ դարի առաջավոր վաթսուհականների շարժման յուրորինակ արտահայտություններից և մանկավարժության բնագավառում:

**) Տես նաև՝ Տեր-Ղեվոնդյանի «Հայերեն լեզվի դասախոսությունը մեր ազգային ուսումնարաններում» հոդվածը («Մշակ», 1873, № 25) և «Բացատրություն մայրենի լեզվի, առաջին տարվա մեղնարկ. ծնողների և ուսուցիչների համար», (Թիֆլիս, 1878):

քիռութիւնն և իրավունք ամենց այն յեղանակին, վորի խիղաթն և անդրանիկ կիրառողը մեղանում յեղավ Արովյանը^{*)}։

Արովյանը շատ լավ գիտեր, վոր պահպանողականները թրջ-
ւամբար են ընդունելու իր այս բոլոր ձեռնարկումները, վոր
նրանց տարրոհման և նորաձև կարող են թվալ, վոր շատ մաք-
ղիկ «բողոք բարձին և բառնան զիննն առ պարզամիտս», բայց
հաստատ եր ու անընկճելի նա իր համոզումներին մեջ։ Արովյանը
հանդուգն առաջարկ արավ յերեխայի մոտ համեմատութեան մեջ
չնէլ «Նախաշաղկիղ» ժամադրքերի հետ։ «Յեթն խղճով դաստի-
արակը կամենում ե հալատտիանալ,— դրում ե Արովյանը,— թող
նախքան մանկան ուսուցանելը՝ օրա [այսինքն՝ «Նախաշաղկիղ»]
միջից մի պատմութիւն կամ վտանավոր կարգա և մի վորեւ
լան ել այժմ յեղած սովորական գրքերից, այսինքն՝ ժամագրք-
ից, սաղմոսից, Կտակարանից և այլն։ Կտակարանի և սողմո-
սի յուրաքանչյուր տառը, համատարած եր Արովյանը,
«Ծաղկոտող փշի նման կլիրավորի նրանց [այսինքն՝ մանուկների]
թաթմ հոգիին»։ Վորքան ծանր և զգլելի պիտի յերևա նորավար-
ժին այն զիրքը,— դրում ե Արովյանը «Նախաշաղկիղ» անտիպ տ-
ռաջաբանում,— վորի մեռած տառերը վոչ մի բանով չեն զվար-
թացնում նրա միտքն ու յերեակայութիւնը, վոչնչով չեն բաց
տնում ու լուսավորում նրա հոգին։ Վորտեղ հարյուրամյա մի
սլեկոր նրա առջ և դնում իր ցամաքած ուղեղի ծնունդը ան-

*) Թե՛ վորքան մեծ և յեղել այդ հարցում Արովյանի դե-
րը, յերևում ե հենց միայն այն բանից, վոր հնչական յեղանակը
յոթնասունական թ. թ. սկզբներից մուտք գործելով դպրոցի-
քը, դեռ յերկար ժամանակ համառ դիմադրութեան ե հանդի-
պում հնալանդ մանկավարժների կողմից։ Հայ պարբերական մա-
մուլում բազմաթիւ վկայութիւններ կան այն մասին, վոր «Հին
յեղանակը՝ գիմ, այբ—գա, բեմ, իմի, ծա—բիծ, դեռևս տի-
րապետում ե այստեղ [խոսքը Վրացիկազի ծխական դպրոցի
մասին ե]» («Դպրոց», 1875, № 6, էջ՝ 197)։ Իսկ մի ուրիշ
վկայութեամբ նույնիսկ ութսունական թվականներին ուսուցման
հին յեղանակը միայնակ ե յեղել «խուլ ու խավար անկուսնե-
րում» («Վարժատուն», 1883, № 2, էջ՝ 78-80)։

լուր լեզվով, դժվարիմաց բառերով, վորտեղ նրա փափուկ սիր-
տը իրեն համար վոչ մի ակործալուր անուղ չգտնելով՝ այն-
պիսի զգլանքով ե նայում իր գրքին, ինչպես վոր նայում են
յերեխաները վորեւ խտարարո ծերունու վրա, վոր բարկու-
թեան դավադանը ձեռին բռնած՝ կամենում ե նրանց գրկել ի-
րենց անմեղ խաղերից։ Նրանք վորքան բախտավոր կհամարեն
իրենց, յերբ ազատվեն այդպիսի բռնութիւնից։ Եթե նույնիսկ
նրանց ծնողն ել լինի, նրանք ամէլի շուտով իրենց մահո-
կցանկանան տեսնել, քան այդպիսի խտասուն փրկւորիայի կեր-
պարները։ Այդպիսի աղղեցութիւն կունենա նաև ամեն մի ու-
սումն, վոր հարմարեցված չե մանուկների բնական ձգտում-
ներին^{*)}։

Արովյանը համոզված եր, վոր «Նախաշաղկիղ» սերելի կլի-
նի նրանց, «որոց վասն պատրաստեցաւ»։ Արովյանի հույսը մա-
նուկների աշխարհն եր, միտքարութիւնը՝ նրանց սերը։ Հա-
մոզված, վոր վաղը կամ մի օր, այսինքն՝ ասպագայում հաղ-
թանակելու յեն «Նախաշաղկիղ» բերած մանկավարժական—մեթո-
ման վրա ունեցած իր հայացքը, «Նախաշաղկիղ» առթիւ գիտու-
թիւնների Ակադեմիային դերմաներին լեզվով ուղղած իր «Դի-
տողութիւններին» մեջ նա ասում ե. «Վորքան ել նախապաշար-
մունքներն ու անհավատութիւնները առաջին փորձին վորոչ
չափով դեմ դնան, այնուամենայնիւ ճշմարտութիւնը և այդ-
պիսի բարձր նպատակների ձգտումը կհաղթանակեն յերջանիկ
դարիքի համար»։

Գմահանուէրը չեր, իհարկե, վոր Կարապետ յայտնուպոսին
ստիպեց արդեւի տակ դնել «Նախաշաղկիղ», այլ սկզբունքը,
ախոյան դադարներին կրօնո բաղիտումը։ Այդ յեղով միջնա-
դարյան մտայնութեան և վերածնութեան նոր ու լուսավոր դա-

*) Արովյանի մանկավարժական իղձերը յերկար ժամանակ
չիրականացան։ Հիշենք թեկուզ մի փաստ։ Թատերադիր Միքա-
յել Պատկանյանի «Պարզեւ մանկանց» դրքի առաջարանում դեր-
ված ե. «Հատ հայոց ուսումնարաններում անփոփոխ կանոն ե
դարձել այն սովորութիւնը, վոր այրուրենը վերջացնելուց
հետո տալիս են աշակերտին կարգալու «Կանոն սաղմոս», «Մեծ
սաղմոս», «Կտակարան» և «Նարեկ» (Թիֆլիս, 1862, էջ՝ 5)։

դափառները դոտեմարտը: «Նախաշավիլի» տաղադրութեամբ դեմոկրատական դադափառարանութիւնը մեծական կովի կոչեց կղերաֆեոդալական մտայնութեանը: Կարապետ յեպիսկոպոսը յեղա՛վ հնա՛վանդ մտայնութեան կամքի թելադրողը: Արդեւեւով արեւմտեան նորածնութիւնը՝ «դեհիւկ», «ռամկական» լեզվով դրժած գիրքը, Արովյանի հակառակորդները դրանով միայն հակառակ իրենց կամքի, «Նախաշավիլի» մեծութիւնն ու սքանչելիքը վկայեցին դաւիթ ժամանակների առաջ:

Այսօր «Նախաշավիլի» հետաքրքրական և պատմական տեսակետից՝ իբրև մեկն այն բազում արտահայտութիւններից, Վոր ունեցել և լուսավորական շարժումը 30-40-ական թ. թ. հայ կյանքում: Արովյանի ինչպես ամբողջ դործունեութիւնը, այնպես և «Նախաշավիլի» նախապատրաստեց հայ վաթսուհակներին շարժումը: Հազիվ թե կարելի լինի ցույց տալ մի հարց, մի խնդիր, Վոր հայ վաթսուհակներն առաջ քաշած լինեն, և այն զբաղեցրած, հուղած չլինի Արովյանին, ի հարկե, միայն այն տարբերութեամբ Վոր հայ վաթսուհակները հրապարակ յեկան ու դործեցին դրեթե յերկու տասնամյակ անց և, Վոր դիւսալորն և, հասարակական մտայնութեան մի նոր և առաւել առաջավոր փուլ վտղ դրած: Հիրավի, «Նախաշավիլի» փոքր, իսկ նրա հեղինակի դործունեութիւնը ավելի լայն չափերով արտացոլում և այն դարմանալի դարդափողում, Վոր մոտ տաս տարւա մեջ՝ «Նախաշավիլի» ու «Վերքից» մինչև «Նոր Ելոիդ» ապրեց Արովյանի մաքառուն միտքը՝ դրականութեան դաւիթ ուղիների, լեզվակերտման, մանկավարժութեան, մեթոդական հարցերում, հարցեր, Վորոնք հետադարձ կրկին հրապարակ յեկան և լուծում ստացան միայն մի քանի տասնամյակների ընթացքում, բայց արդեն բազմաթիւ հայտնի ու անանուն դործիչների, դորդների ու մանկավարժների ձեռքով և համառ ջանքով:

Հայ հասարակական մտքի այս հազվադէպ փաստագիրը լուռ մոռացութեան մեջ թաղված՝ համբ ու անխոս մնաց սերունդների առաջ: Բոլորելով իր դոյութեան հարյուրամյակը՝ «Նախաշավիլի» այսօր ապրում և իր յերկրորդ ծնունդը: Նորից կյանքի կոչելով մոռացված գիրքը՝ դրականադիտութեան խորհրդային սերունդը նրա վրայից թոթափում և տասնամյակների փոշին:

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐԾԱՆ

ԺԳ

ՆԱԽԱՇԱՎԻԼԻ

ԿՐԹԱՌԱԹԱՆԵՆ

Ի ՊԵՏԱՆՈՐԱՎԱՐԻՅ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՆ

Ի ԽՎԶԱՏՈՒՐ ԼԵՐՈՎԵԼԵՆԵ

ՏԺԻՄԻՍ

Ի ՀԱՅ ՏՊԱՐԱՆՈՒ

ԵՂԲԵՐԻՅ ԱՐԶԱՆԱՅԵՆ

Նախ քան զտան շարժապետն ոչնախ խօսիլ ընդ
հանձնաց :

Արդալը և գրեւը սիրելի՛ երեխայք՝
ոչ այլ ինչ չէն, եթէ ոչ գրաւ որ խօս-
սակցութիւն: Մարդն ամէն ժամանակ չի կա-
րօղ լեզուով խօսիլ, զորօրինակ եթէ հեռու
լինի էն մարդը՝ որի հետ կամենում ենք խօ-
սիլ, ուրիշ աշխարհ ըլի գնացած, չունքի
էն ժամանակը մեր ճայնը նրան չի հասանիլ:
Սլամ թէ չէ՝ մարդ մէկ լաւ բանա տեսել լսել
ուզումա որ բոլոր իմանան, նա չի կարօղ
դռնէ դուռն ընկնիլ, աշխարհէ աշխարք՝ ու
ամենին բերանացի պատմել: 'Վա՛րք գիտէք որ
հարկւր տարի չքաշած ամէն մարդ, որ այժմ
կան, պէտքէ մեռանին և նրանց տեղը՝ իրանց
որդիքն կգան: Մի թէ՞ էս յետի եկողքն չէ՛ն
ուզել՝ որ իմանան թէ ի՞նչ բան մեզ պատա-
հեցաւ: Ո՛վ կարէր նոցա պատմել: Լ՛ս հար
կաւորութիւնը տեսնելով մարդիք հնարեցին
տառքը՝ կամ գրեւը՝ որ մարդոյ խօսացած

բանը իսկոյն գրեին : Թէ որքան հնարք , որ
քան խելք հարկաւոր էր սրա համար , չեմ
կարող պատմել : Առաջուան մարդիկը մէկ անց-
կացած բանը պատկերի պէս քաշու մէին : Շատ
ազգք գեռ խաւարի միջուան էն որովհետեւ գիր
չունին : Պարեմիս ուրեմն էլի էն ենք գրում ,
ինչ լեզուաւ ուղղումենք ասել : Արեմն ինչ-
պէս խօսալիս , լաւ պէտքէ անանջ գրած՝ որ
խօսողի միտքը իմանանք՝ էնպէս էլ գրելիս :
Ձեզ համար սուրբ օրէնք շինեցէք , մէկ բառ
մէկ խօսք չի կարդալ առանց միտք իմանալի ,
չէք գիտում , հարցրէք :

Աս խրատովն կարէք իմանալ թէ ամե-
նայն ազգ իրան համար առանձին գիր ունի
հնարած : Ա՛նր լեզուի գրից հնարողը սուրբն
Աստուծոյ էր՝ որոյ անունն յաւիտեան չի
պէտք է մոռանայք : Ա՛նչ ինչ լեզու էնքան ճոխ
և հարուստ չի գրով , ինչպէս մեր լեզուն :
Ա՛նր գրերի թիւն 36 աւորք ամէնն էլ ջոկ ջոկ
ձեւ ունին , բայց եթէ լաւ նկատէք՝ շատը էս
էք խաղիցն են թահամ գալիս իւր : Աս օրի-
նակը և պատմութիւնը եթէ զգուշութեամբ
դիտէք՝ ամէն գրի ձեւը , անունը , ձայնը ջանք

անէք մտքում պահել էն ժամանակը գրելը
և կարդալը ձեզ համար խաղ լիք կդառնայ :
Այտ պարտ է վարժապետին նախ քան
զամենայն ջանք անել առանց շտապելոյ կամ
գրելի վերայ տախտակի , կամ ցուցանել ի
վերայ աղիւսակին ըստ օրինակի : Եթէ որպէս ի
միոյ գծէ ելանեն բաղում գիրք , և հարցա-
հել զզանազանութիւն խաղից , և ընդ նմին
ևս երեխային իսկոյն՝ գրել տալ : Խնդրեմ
ի փառս Աստուծոյ ի բաց թողու զյիմարա-
նուանակոյցութիւն տառից , այբ , բեն , գիմ . ըթ
և այլն . զամենայն տառս պարտէ ըստ բնական
հնչմանն արտասանել , վասն որոյ եթէ բառդ
մարդ՝ ըստ արդի սովորութեան վանկեսցուք
սպա պարտ է ընթեռնուլ Ռեալիթի . և ոչ
մարդ որպէս ասեմք : Իսկ բառդ երեխայու-
թիւն՝ էնքէնչեկայիւնիւնիւնիւնիւնիւնիւն . որպէս
կարէ երեխայն այս ահագին երկարութիւն
ի միտս պահել . և բառդ երեխայութիւն
դեռ չէ՝ այնքան բազմավանկ : Այսնորոյ հեշտա-
գոյն քան զամենայն է , դձայնաւոր տառն այնպէս
ասել՝ որպէս կան . զորօրինակ ա . ե . է . ը . ի .
ո . օ . ու . իւ . եա . եօ : Իսկ զբաղաձայնոն՝
բբ , գգ . դդ . զզ . թթ . ժժ . լլ . խխ . ծծ . կկ .
հհ . ճճ . զզ . ճճ . մմ . յյ . նն . շշ . չչ . պպ

Նը . ուր . սը . վը . տը . ըր . ցը . լը . փը . քը .
 և այլն : Եթէ այսպիսի մտառութեամբ ուսանի
 երեխայն ճանաչելով զզանազանութիւն
 առուից և ինքնին գրելով՝ ես խօստա-
 նամ յերկուս և յերկուս ժամս ուսուցանել ման-
 կան զամենայն տառս , զոր և փորձով իսկ
 արարեալ է իմ : Եթտ այսպէս ճանաչելոյ նո-
 ցա զգիրս՝ վարժապետն ընթեռնու կամ
 ի վերայ աղիւսակին կամ ի վերայ տետրակին
 և կամ գրէ զայս փոքր երեխայական պատմու-
 թիւն ի վերայ տախտակի ըստ օրինակի 10 :

Այս պատմէ լեզուաւ , և հարցանէ ե-
 րեխային թէ զինչ պատմեաց : Այնքան պարտէ
 հանդարտութեամբ վերակրկնել , մինչև երե-
 խայն հասկացի և ինքն պատմեսցէ : Ի գիտելն
 նորա՝ դարձուցանէ զերեխայն առ տախտակն
 և հարցանէ : Տեմեմ թէ ո՞վ էր լաւ ուշիմ
 երեխայն՝ որ էն մեր կարգացած գրերիցն ,
 այժմ նմանն աստ գտնի : Այսպէս զմիանման
 տառս ի բոլոր պատմութեան պարտին երե-
 խայք ճանաչել և անուանել ափսոսանքս մինչև քաջ
 իմասցին : Այս սկսանել զվանկս , զորօրինակ
 Ասացէք՝ ո՞ր է բառն մէկ , ելինչ տեղ կայ

մէկ : Գտիր : և այլն : Ընդ է ճայնդ ե . թէ . ու մ .
 քան . համ . բում . վայ . թէ . ան . գուտ . չիւ .
 բեմ . թի . եց . լի . ռաժ . սիրելի . չէր . թուել
 խեղճ . ուրախ . շատ . անմեղ . եղբօր . և այլն :
 Այսպէս բոլոր վանկեր և բառք պարտի ե-
 րեխայն անխափան ճանաչել և ցուցանել քա-
 նուաւ կամ փայտիւ ի սկզբանէ մինչև ցվախ-
 ճանն . ի միջոյ . ի վախճանէ ցսկիզբն և այլն :
 Այս ունիմ թէ միայն այս փոքր պատմու-
 թեամբ երեխայն սկսանիցի ինքն ինքեան զա-
 մենայն գրեալն ընթեռնու : Այնչ միայն ու-
 սեալ վարժապետ որ , այլ և ամենայն համ-
 բակ և հայր կարէ այս օրինակ հետողութեամբ
 ուսուցանել զերեխայն . ըստպիլ ամենևին չէ
 պարտ . մեծ գործն այն է՝ զի երեխայն ուղիղ
 գիտասցէ , որպէս ասացի զանուանս տառից :
 Եթէ ցայն վայր ուսաւ երեխայն և գրել ա-
 պա ասել նմա բանս , զի գրեսցէ . բայց այն-
 պէս՝ ինչպէս խօսուանք և ոչ բնաւ գրոց . զի
 իմասցի նա զգորութիւն տառից : Եթէ գեո-
 յէ գրէ , բայց ճանաչէ զգիրս՝ ապա կարէ
 վարժապետն պատմել . երեխայն ասէ զտառն
 և վարժապետն գրէ . բազումք կարեն դիտա-
 ւորութեամբ սխալ . գիրք գրել և նովաւ փոք .

ձեւ զմտառութիւն երեխային: Յայսպիսի պա-
րապման վարժապետն կարէ շատ անգամ ցոյց
տալ թէ հարկաւոր տառք մոռացեալ է ինքն,
գրեւ ալ գիր. և թողու երեխային, զի նա
ուղղեցէ զսխալն վարժապետին. թէ ո՞րքան
գոռարճանան և խնդան նոքա ոչ կարեմ պատ-
մել և առեալ զմէն ինքեանք գրեն ծիծաղե-
լով: Նիւթք կարեն սոքա լինել: Ղորօրինակ.
երեխայն առաւօտն ինչ ա անուամ. երեկոյն ինչ
իրանց տանը, քաղաքումը ինչա տեսնում. վար-
ժապետն ինչ և այլն:

II ասն ցուցանելոյ զգորութիւն վանկից,
հարցանէ վարժապետն զորօրինակ բառք մէկ
քանի՞ անգամ ա մարդու բերնից դուս գալիս
Իսկոյն լսէ թէ մէկ անգամ. փոքր՝ նմանապէս
մէկ. բայց երեխայ երեք անգամ: () այս ամե-
նայն հարկաւորէ պարզ արտասանել, Տէս սի-
րելի երեխայ՝ հնապէս բառ կայ որ մէկ անգամ
ա մարդոյ բերնից դուս գալիս. հնապէսը կայ
երկու երեք. չորս: Եւսպէս մէկ անգամ բերնից
դուս եկած ձայնին՝ վանկ են ասում զորօրին-
ակ. հաց, ջուր, քար և այլն: և բառքը մէկ
վանկ ունենալիս՝ միավանկք են ասում. երկու՝
երկվանկ, երեք՝ եռավանկ. քառավանկ և

այլն. ևս որ պարտ է տալ զօրինակս:

III չալէս տեսնում էք վանկը գրից են
բնամ գալիս: Երկու հիմայ որքան գիր կար-
գացիք՝ են գրերը՝ որք բերնից հնապէս են դուս
գալիս, որ պնօշը, լեզուն չէ շարժում. ձայ-
նաւոր են ասում զորօրինակ ա. ե. է. ը. ի. ո.
օ. ու. իւ. եա. եօ. Իայց միւս մնացեալքն.
որովհետեւ ասելիս՝ կամ պնօշնա շարժում,
կամ լեզուն, կամ բողաղը՝ նրանց բաղաձայն
են ասում: զորօրինակ բը. վը. պը. գը. կը.
քը. դը. թը. աը. զը. սը. ժը. շը. լը. խը. ղը.
ծը. ճը. ցը. հը. յը. չը. ջը. չը. մը. նը. ոը.
սը. լը. ու. ւ. և, ք:

IV ասցէք էս գրոց ո՞ր գիրն ասելիս պնօշքն
են շարժում. ո՞րն ասելիս՝ բողաղը, լեզուն և
այլն: Երբեանք են իրար նման ասլում. և
այլն: Եւսպէս իրար նման գրոցը ինչպէս բ. փ. պ.
և այլն նմանաձայն են ասում: II ասն հը: Եւս-
նայն ձայնաւոր գիր կարէ առանձին վանկ
դասուալ, բայց բաղաձայնն երբեք. էստուր
համար բառը կտրելիս՝ թէ մէկ բաղաձայն
լինի միջուկն՝ երկրորդ վանկի հետ պէտքէ կա-

զկնի իւր զճայնաւոր տառս . զորօրինակ շինուած . հարուած . մաշուած . հատուած :

Ի՞նչքի վրէն ի գործ դնի յետ ճայնաւորացս ա , ի , ե . զորօրինակ լուսաւոր , խաւարեցաւ , բառիւ , անթիւ , այլզնեալ ե ին միշտ կապի այսպէս՝ և , զորօրինակ աներևոյթ , արեւ և այլն :

Եւսպիսի կերառութեամբ հնար եղև ինձ վեց և եօթնամեայ երեխայից յետ ճանաչելոյ զտառս՝ տպաւորել ի նոսա ի քանի մի աւուրս այնպէս՝ մինչև զինչ և բառ ես ա . սէի՝ նոքա ինքեանք պատասխանէին թէ զոր գիր պարտէր ինձ գրել . և յուսանիլն իւրեանց զգրելն՝ իմ զերկար բանս ասել . և նոցա անսխալ գրել : (Ճայս մի ինչ ևս ինդրեմ . զգրելն իսկոյն ընդ ընթերցման սկսանել , եթէ երեխայն հնդամեայ ևս իցէ : Գիւրիկն է ուսանիլ գրելքաջ , քան ընթերնուլ :

Եւ ծանօթութիւն միւս գրելոց իմոց վասն ընթերցանութեան՝ չկայ ինձ յիշեալ բան ինչ : Բայց եթէ ինդրել ի բարեմիտ ուսուցչաց

պարզ , ծանր , և բնական ճայնիւ ապլ ընթերնուլ զայնս . և մի՛ երգելով կամ լաւ ևս ասել զողանջէլով՝ որ աստ և մինչև ցարբունս հասակի ոչ արմատախիլ լինի . և միշտ լեզուապատմել տալ երեխային զընթերցեալն , պատմել նոցա նմանակերպ իրս և պատմութիւնս , որոց շահն անպատմելի է ոչ միայն ի մասին կրթելոյ զլեզուն՝ այլ և զմիտս , զդատողութիւնս և զանմեղ հոգիս մանկանց : Եւ արծել զնկատողական հոգիս երեխային առ ամենայն առարկայս՝ որք կան զնսլաւ . ասել տալ զանուանս նոցա պարզ . զյատկութիւնս , զնեւ , զգոյնս , զնիւթս , զօգուտս , զշինողն , զտեղի շինելոյն , զգործիս՝ որք հարկաւոր եղեն առայն և այլն զորօրինակ՝ մէկ տեղ որ կենում ենք՝ նրան ի՞նչ են ասում . բնակարան կամ տուն : Եւ հաւաստիք եղայս տունս ի՞նչ ձև ունի . բարձր է , ցած , լայն , ընդարձակ , բոլորակ , քառանկիւնի , սպիտակ , պայծառ , հին , նոր , ունի երկու լուսամուտ , երկու դուռն , չորս անկիւնս , չորս պատս . և քարաշէն , ծեփեալ , նկարեալ և այլն : զի՞նչ հարկաւոր է ուրեմն վասն շինութեան տան . կարփիջ (աղիւս) , կիր , հող , քար , փայտ , աւազ , գերան և այլ ոչ ինչ . — Լաւ մտածիր սիրելի երեխայ կարող

են էս նիւթքս ինքն իրան գոյանալ չէ՝ պարտ
ըշտապիւ. երեխայն մտածէ. էս քարերը որ
իրար վրայ դնենք, կարեն տուն դառնալ: Բն-
չով պէտք է հողն և գաջն այնպէս պատրաս-
տել՝ որ քարն եւ բունի — ջուր. բարի սիրելի
իմ: (Ն) այսպիսի մտածող երեխայն պարտէ գովել
զի առաւել ևս արիասցի: Եթէ ջուրն և ամէն
բանն պատրաստ ըլին, կարելի է տունն ինքն
իրան գոյանայ. ի՞նչ հարկաւոր է. — բանաճ
(որմնադիր) մշակք. նոքա ձեռով կարեն շինել
ս — ո՞չ հարկաւոր է նոցա լար, մալայ, չափնայլն,
փայտքն, քարինքն իրանց իրանց են գալիս. (Ո՛չ
մարդիկ գնան, հատանեն յանտառս, բերեն ե-
զտմբք, ծախեն, հանեն ի հողոյ (զքարն.)
հիասք (խարտտ) տաշեն, չափեն և այլն:
տաշելիս ի՞նչ գործիք են գործածում: —
կտրելիս ի՞նչ, տախտակ քաշելիս ի՞նչ: Սէկ
տուն ունեցողին՝ տանուտէր են ասում: Սլահն
էր շինի տունն. ի՞նչ հարկաւոր է որ լինի
պայծառ, ի՞նչ որ ամէն մարդ ներս չի գնայ,
և մեր բան չի գողանան, ընդէր շինի առաս-
տաղն: Տան միջումն ի՞նչ ենք անում: —
ի՞նչ ունինք: Սլահն էր են պահարանք,
վասն էր անկողինք, վասն էր բուխարին (խա-
րոյկ) վասն էր թոնիրն, պլինձ, կոճ, սեղան,

աման, խալիչայ, աթոռ, կոճալ (կոխպէք)
բանալի, հայելի և այլն: Վանի կարգ (ե-
տած) ունի մեր տունն, քանի սենեակս (ս-
թախս). զի՞նչ կան անդ, վասն էր խոհարանն
(աշխանէն). վասն էր գոմն, սրահն, պարիսպն:
Չի՞նչ տեսանես անդ. ի սրահին, յայգւոջն.
որպիսի ծառք են անդ. ինքեանք բուսան անդ,
Երբ հասանին պտուղքն, ո՞վ է պահապան
նոցա: Բնդէր ի ձմեռան ո՞չ ծաղկին և պտ-
ղաբերեն և այլն: Եւ հանդերձք քո. վասն
էր հագնեմք շորը. ի՞նչ բանից են շինում: Սր-
պէս շինեն: Եւ ինչո՞ր անունն ի՞նչա. զորօրի-
նակ էս քո չուխէն ի՞նչ գոյն ունի. ընչից ա
շինած, բրդից. ի՞նչպէս են շինել. — բուրդը
պէտքէ յառաջ խուզած ո՞չխարիցն, ապա յստա-
կել, գզել, լուանալ մանել ներկել. գործել,
ձեւել, կարել և այլն. ո՞վ ներկէ. ո՞վ մանէ
ո՞վ ձեւէ. կարէ, զի՞նչ հարկաւոր է վասն
ներկելոյ. — ձեւելոյն. կարելոյն, վասն էր
ձեւեն. չէ՞ կարելի այնպէս մեզ փաթուծել
առանց շորի ի՞նչ լինէր: Ի՞նչ ստիպեց մար-
դոյն հնարել զայն. կարիքն և մտածողու-
թիւն: Սլահն մարդն մտածողութեամբ ա
ամենայն բանը հնարել և շինել: Սարգն որ
չի մտածի անասնի կարգի է, ուրեմն ջանք արեք

էսպէս ամեն բանի վերայ մտածելն լքելունի
 փոքր ինչ հոգի՝ ապա կարէ ուսուցիչն այս
 օրինակ հարցմամբք այնպէս պարապեցուցանել
 զերեխայս՝ մինչև ինքեանք բոլորովին մոռա-
 նան թէ են ի վարժատան . և այսու ոչ
 իբրև գերիք՝ որպէս այժմ, այլ իբրև որդիք ևս
 հոր ուրախութեամբ լսեն և պատախաճեն
 սիրելի վարժապետի իւրեանց . որպէս բազմիցս
 պատահեալ է ինձ : Թէ որքան կրթի այսու
 լեզու և գաղափարութիւն մանկանց՝ ոչ կամիմ
 կրկին բացայայտել : Յայտնի է զի ի սխալելն
 միշտ պարտ է ուղղել զլեզուն : Ի գալնյայն
 տեղի՝ ուր են փոքր նախադասութիւնք
 քարն է պինդ , ջուրն է թափանցիկ . և առ
 հասարակ ամենայն քերականական կանոնք .
 յայնժամ պարտէ միշտ օրինակաւ տալ երե-
 խային , զի նովին կերպիւ և ինքն կազմեացէ
 զխօսու : Օգտակար է յոյժ նմանապէս ստիպել
 զերեխայն . զի պատմեացէ զամենայն անցս .
 զորս տեսանէ կամ լսէ . զորօրինակ հար-
 սանիք . Յնունդ . եկեղեցական հանդէս ինչ .
 քաղաքական անցք ինչ . զորօրինակ մահ , թա-
 շուփն : Երբ վարժի ի գրութեան , կարելի է
 տալ նմա գրել զօրական անցս և տեսեալս .
 ապա զինի ժամանակաց՝ համառօտաբար նշա-

նակէ զայն ամենայն երեւելի անցս՝ զորս լու-
 ւեալ կամ տեսեալ իցէ նորա ի բոլոր շա-
 բաթու :

Մէջնոց 1 .

ա . ս . ա . պ . ո . լ . տ . ց . զ . ո . շ . ր .
 ն . դ . վ . ի . խ . փ . թ . գ . և . զ . բ . ե .
 է . ք . լ . ը . շ . չ . ջ . հ . մ . ճ . յ . կ . ժ .
 օ . զ . օ .

Չորեքուր արտաք Ծ

ա . ե . է . ը . ի . ո . օ . ու . իւ . եա . եօ .

Միանգոյն արտաք Ծ

բ . պ . փ . գ . կ . ք . զ . թ . տ . զ . ս . խ . զ . օ . ճ . յ . հ . յ .
 շ . ժ . ճ . չ . ջ . ո . ր . վ . ու . լ . ն . մ . լ .

2 . Միանգոյն Ծ

բա . աբ . բաբ . գէ . եգ . գեգ . դէ . էդ .
 դէդ . զէ . իզ . զէզ . թո . օթ . թոթ . ժօ .

Օժ . ժօժ . լոլ . ուլ . լուլ . խոլ . ուխ . խուխ .
 Ծիւ . իւծ . Ծիւծ . կեա . եակ . կետե . Հի
 իհ . հիհ . նեօ . եօն . նեօն . ղու . ուղ . ղուղ
 ճա . աճ . ճաճ . մի . իմ . միմ . յո . ոյ . յոյ .
 նօ . օն . նօն . շէ . էշ . շէշ . ջէ . եջ . ջէջ
 պեա . եապ . պեապ . թիւ . իւթ . թիւթ . ոռւ .
 ոռւ . ոռւռ . սոլ . ուս . սոլս . վէ . էւ .
 վէւ . քե . եք . քեք . փիւ . իւփ . փիւփ .
 և այլն :

3 . Բառք փափանք :

Լի՛ծ . բեր . բոց . ել . գոմ . գալ . Դար .
 ղուր . ղէն . եր . թագ . ժուռ . ժիւր . իմ .
 լայ . խոր . ծառ . կին . հաց . ձու . ղորդ .
 ճոճ . միս . յար . նաւ . շր . ջիւր . պապ .
 շուր . ռահ . սեպ . վուշ . աաղ . բամ . ցիւր .
 ցուփ . փող . փայտ . բոյս . լոյս . քար . քիւ :

4 . Երկաթանք :

Լի՛ս . սա . բե . բան . գա . լի . դա . ման . եր
 կին . զոհ . բապ . է . ալ . ըն . կեր . թե . թե .
 ժո . ղով . ի . մաց . լի . մոն . խա . ւար . ծա
 րայ . կեղ . առա . հո . դի . ձե . ոաց . ղամ . բար .
 ճա . շակ :

5 . Երկաթանք և բառք փափանք :

Սար . գա . լի . յա . բու . թիւն . նա . ւա . սարդ .
 շնոր . հա . կալ . ո . ղոր . մու . թիւն . ո . բո . ցայթ .
 ջար . ջա . բանք . պա . հա . պան . ջա . նա . ցեալ . սար .
 կա . ւագ . վար . դա . պետ . տե . սա . բան . ցր . տա .
 տար . փա . ռա . ւոր . փայ . տա . շէն . քա . հա . նայ .
 օ . թա . բան . ժա . մա . նակ . վար . ժա . բան . ա . մե . հի .
 վայր . կեան . ու . սու . մ . նա . կան . թա . գա . ւոր .
 թա . նա . քա . ման . թղ . թա . պան . այ . գե . գործ :

Սկզբնառութեամբ :

6 . Ընդունալ թն է սպի տակ : Թա նաքն է
 սեաւ : Սե ղանն է բարձր : Գրիչն է կա .
 կուղ : Թա նա քա մանն է ա պա կեայ : Գրա .
 տախ տակն է քարեայ : Գուռն է լայն : Տուռն
 ընդ աք ձակ : Ղատն հաստ : Լու սա մուտն
 նեղ : Սաղն բարակ : Գլուխն բոլորակ :
 Խտն կանաչ : Շառն տե բե ա լից . Ղտուղն
 քաղցր : Շա ղիկն կարմիր : Տանձն դե ղին
 Ղող պատն պինդ : Եր կաթն ա մուր : Լ . պա .
 կին պապ ղուն : Շա քարն քաղցր : Կա ցաին
 թթու : Սիւն կծու : Կա նակն սուր : Սար .
 դն է ծա ղիկ : Սար դն է կեն դա նի :

Այսպէս է ծառ : Ի՞նչպէս է թու չուն :

7. Այն ծառն է բոլորակ : Համեշտ քաղցր :
Ի՞նչպէս է բարակ և սուր : Ի՞նչպէս է
կապոյտ , փոքր և անուշահոտ : Վարն է ա-
մուր կամ փուխ կամ թեթեւ : Ի՞նչպէս է բա-
րակ , կամ սպիտակ կամ սեւաւ :

8. Վարն է ամուր , այլ բամբակն կա կողմ
Ի՞նչ ծողն է սեւաւ , այլ ձիւնն սպիտակ : Ի՞նչ
է թանձր , այլ ջուրն ցան ցառ : Վուռն է
բոլորակ , այլ արի շնան կիւնաւոր : Եր-
կաթն է ծանր , բայց փետուրն թեթեւ :
Ի՞նչպէս է անուշահամ , իսկ լեղին դառն :
Ղաւանդն է սուր , սակայն կա ցինն է բութ :

9. Այս կուղ են թուղ թն , բամբակն և
բուրդն : Ի՞նչ ծայր են ասեղն , փուշն և պա-
տառաքաղն : Թափանցիկ են ջուրն , ասպա-
կին և օդն : Բարձր են տունն , և կեղեցին :
Եւառն և երկինքն : Ի՞նչ բարակ են ձմերուկն
ընկոյզն և ռումբն : Ապիտակ են ձիւնն , ա-
լիւրն կաւիճն և գաճն :

Այսինքն հակն նեղն է : Երկաթն է ներ-

հակն կարծն : Ղաւանդն հակառակն քաղցրն :
Ի՞նչ սոյ հակառակն խաւարն : Ենթադրեալ
դէմն ի մաս տունն : Զիւնն դէմն լեղ-
դէմն : Օր ուան լեղ դէմն գիշերն :

Երեւոյն Գեղ դէմն է Ղաւանդն :

10. Ի՞նչ է թե խայ մէկ սիւրուն թու չուն
էր բռնել : Ի՞նչ քան ուրախ էր նրա վերայ
որ չէր գիտում թէ ինչ անի : Ղարան համբու-
րում էր , ծոցն էր դեռում , ձեռքն մը հոսի էր
տալիս : Ի՞նչ ամիս էր թե խայն չէր գիտում թէ
նրան չար չարում էր : Բայց որքան էր նրա
տրտմունք թիւնը , որ յանկարծ ձեռք բաց ա-
րեց թէ չէ՝ տեսաւ , որ ողորմեղ թու չունն
թուլացել , փափկել էր և ոչ շունչ ունէր , ոչ
կարում էր շարժիլ : Թէ որքան լաց և սուգ
արեց չեմ կարող պատմել : Ի՞նչ օգուտ ,
թու չունը սատկել էր , բոլոր օրը հաց չէր
ուտում , բոլոր գիշերը ելքուն չուներ :
Ի՞նչ մեղ թու չունը չի պէտք է չար չարած
շատ մեղք աւելի : Ի՞նչ տու ծոց լեղ դէմն :

II °

የኢትዮጵያ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ

Մի է փոքր երեխայ նի էլաւ ծառը. ծառն էնպէս բարձր էր, որ երեխայն էլ չէր երևում: Իսկոյն ճուխկը կոտրեցաւ: Գորա ձեռք չի՛ զօրեց, որ բռնի, վերընկաւ: Ի՞նչ խեղճ երեխայն հոգին իսկոյն տուեց: Մի՞թէ քեզ չի պատահիլ էս պէս՝ որ թէ անդժոյշ լի նիս:

129

ᐱᐱᐱᐱᐱ ᐱᐱᐱᐱᐱ ᐱᐱᐱᐱᐱ

Դ՛ուքէն ամէն երեխայի սիրումա՝ ամէն
 հին էլ կամէն ումա ծառայութիւն անի : Դ՛մէ-
 նի սիրտը շահէ նա. ոչ կռուի . ոչ գողայ. ոչ
 քարճիւր խօսի : Դ՛արժապետը խօսաւրէս՝ միշտ
 ջանք է անում, նրա ասածը մտքին պահէ :
 Դ՛եկ լաւ խրատ լսելիս՝ գիշեր ցերեկ միտք է
 անում, որ էլ չի մոռանայ : Դ՛սպէս երեխայն
 ո՛վ չի սիրել :

132

የገጠናዋን ሕዝብ ለማዳን ለሚረዳው ሕግ ማድረግ

Իրենն ամէն երեսայից հետ կռուումէ
դասը չի սերտում. քուչումն միշտ գոռում
և կռիւ առաջիւ. ամէնի սիրտը կոտրում և
ցաւալանում: Նշողացը չի հնազանդում:

միշտ իր կամքին ա հետևումս լցուցնա կա-
մապաշտ և կռուսաւոր երեխային ո՛վ կսիրէ ։
Ո՛վ իրան իմաստուն համարի՝ ամէնի աչքին
ատենլի երեւի ։

14.

ጊዜውን፣ ተቆጥሮ ያገኘውን ሰውነት፤

Սէկ երեխայ կամէնումէր մէկ ծած ունի
բան բունի . իսկոյն միտքն ընկաւ որ լ'ստու-
ծոյ աչքն ամէն տեղ տեսնումաւ . և լ'ս-
տուած փիս գործքը չի սիրել : Իսկոյն ամա-
չեց , փոշմանեց , և ուզածը չի արեց : Սիրտ-
քը բեր միշտ , սիրելի երեխայ , որ լ'ստուած-
ք" գործքը միշտ տեսնումաւ և գիտե՛ : Առե-
զէն որ նրա քաղցր աչքիցն ընկնիս :

450

1229 ጊዜው ላይ ወደብራሪው ሰጠው

Յ) ակովբն ուշիմէ բարի և երեխայն տե-
սաւ մէկ աղքատի տղայ ցխումն ընկած: Սիր-
տը ցաւեց. իսկոյն մտադաւ, նրան բարձրա-
ցրեց, շրբերը սրբեց և իրանց տուենը տարաւ:
Որա մայրը Յակովբին հազար անգամ լալով
օգնեց. հազար անգամ նրան օր և արե-
խնդրեց: Ըն յոբան լաւ գործ ա, ընկերին

միշտ ծառայութիւն և օգնութիւն անել և
Եւդոս կստանաւ այնպիսի օրհնութիւն սիրե-
լի երեխայ :

16 .

ՍԻՆՔ ԵՂՈՐԻՄ ԳԵՐԵՆ ԿԱԵԼՔ

Սարապետն Մարիամն էր խօսում . մէկ
սխալքան բռնածին պէս՝ իսկոյն ինքն իրան
գալիսէր իր հօր կամ մօր մօտ , նրանց ձեռ-
քը համբուրում էր , արածը իր լեզուովն
պատմումէր և ներողութիւն էր խնդրում նրանցից :
Իւրի ծնողքն էլ ներումէին և խրատ էին տա-
լիս որ էլ չանի : Երածդ մի թաքցնէր սիրելի
երեխայ , որ մարդ չիմանայ՝ Եստուած կի-
մանայ . միթէ մեր ծնողքը մեծեն Եստուա-
ծանից : Եղնիւ երեխայն իր անմեղ սիրտը չի
աշտելիլ . սուտ խօսալով կամ արածը թաք-
ցնելով :

17 . : ԴՅՈՒՆ ԵՐԵՒԱՅՆ ՎԵՐԸ ԱՆՎԱ ՍԵՅ :

ՍԻՆՔ ԱՂԱՅ չէր ուզում կարդալ : Սեռ
փոքր էմ . երբ մեծանամ՝ էն ժամանակը
կհետեւիմ : Սա մեծացաւ և օր քան զօր ծու-
լացաւ : Իր ընկերքը հետեւեցին իմաստուն ,

խելոք մարդ դառան , բայց նա ոչ : Դժուրին
սրտումն արմատակալել էր : Դժեր ժամա-
նակը մնաց աղքատ և այլոց ձեռին կարօտ :
Ենցկացած օրն յաւիտեան կորեաւ : Սեռն
ժամանակ ունիս աշխատիր . ապա թէ ոչ ծե-
րութեանդ հաղարանգամ կիողմանիս : Սեռն
դու՝ թէ ինչ ա շատ մարդի աղքատութեան
պատճառը . կարօղ ես ա ել թէ որ երեխայք
վերջը աղքատ և անտէր կմնան : Սի թէ վա-
ղը քո ձեռին ա , որ այսօր քո բանը չեմ անում :
Եգուց . էգուց և ոչ այսօր : Ժայլ մարդիկն
ասեն ամէն օր :

18 .

ԴՆՈՒՄԻՔ ԶԱՆԻՆ :

ՍԻՆՔ ԵՐԵՒԱՅԻ մայրը սաստիկ հիւանդ էր :
Խեղճի աչքիցն գիշեր , ցերեկ՝ արտասուքն
չէին պակսում : Իր խաղը , իր հանգստութիւնը
մոռացած միշտ մօր մօտ նստած՝ կամ ծած-
կում էր . կամ հովէր տալիս : Սայրը կսկծա-
լիս՝ ձեռքը կպցնում էր դռին , ճտովն էր ընկ-
նում , համբուրում և լալիս : Եստուած՝ ող-
որմած թագաւոր . թող ես մեռնիմ , բայց
իմ մօր քաղցր կեանքը ինձ բաշխիր : Եղխարհ
ամ զարմացել էին էն երեխայի ծնողասիրու-

Թեան վրայ : Եւ խնդրումէին միշտ , որ լուս-
տուած նրա աղօթքը լսի : Լուս միթէ լուստուած
ամենաբարին անմեղ երեխայի ճայնը չի լսիլ
Փոքր ժամանակից յետոյ մայրը առողջացաւ օ
Նրա ուրախութիւն , նրա խնդուիլը ո՞վ կարէ
պատմել : Լէր երախտագէտ և ծնողանէր սիւ-
րբելի երեխայ՝ և բախտաւոր լինիս միշտ :

19 .

Լուստուածութիւն օ

Սէկ փոքր աղջիկ դռանը նստած , կար
էր անուամբ : Սայրը նրան փողէր տուել՝ որ իր
համար միրգ առնի : Եւ միջոցումը մէկ ողոր-
մելի աղքատ եկաւ նրանց դուռը և ողորմութիւն
էր խնդրում : Սիրգ ուրիշ օր էլ կառնեմ ,
ասաց իր մտքումը . բայց կարելիէ թէ էս աղ-
քատը այսօր դեռ քաղցածա : Լսեց ու փողը
հանեց , իրան տուեց : Հազար օրհնութիւն տուեց
նրան աղքատը : Եւրբ Սայրն իմացաւ , անչափ
էր նրա ուրախութիւնը որ էնպէս բարի զաւակ
ունէր : Բարի զաւակն ծնողաց թագն ու պսա-
կնաւ : Սիթէ որ մեք կուշտ ըլինք , ամէն մարդ
եւ կուշտ կըլի . միթէ որ մեք շոր ունենանք
ուրիշ մարդի մարմինը չի մրսիլ Սի մոռանար ,
խղճին և աղքատին էլ միտք բերել . սիրելի

երեխայ : Լուստուած աղաչանքը լսի և անձ էլ
քոնը կըլի :

19 .

Լուստուածութիւն

Նա ապարհորդի մէկը ձիւյ վրայ մէկ քա-
ղաքով անցէր կենում : Եւ ամենալուր փոքր ինչ
բան առնել . հետը մանր փող չունէր : Չէր
գիտում թէ փողոցը ինչ տեղա : Յանկարծ
մէկ տղայ պատահեցաւ : Հանեց մէկ ոսկի
տուեց նրան , որ տանի փոխի և ուղածն առնի :
Յերկար ժամանակ քաշեց , տղայն չէկաւ օ
Նա կարծեց թէ խաբուեցաւ , բայց արդարաւ
միտ երեխայն յետ եկաւ , ուղածը բերեց և
մնացած փողը կամենումէր յետ տալ : Օտաւ
բականը նրա արդարութեան վրայ զարմացած ,
բերած փողը իրան բաշխեց : Սիթէ նա չէր
կարող փախչիլ : Եւ այց անս թէ նրա սիրտը
ո՞րքան արդար էր . էսպէս արդար մնաւ սիրելի
երեխայ . և քո հացդ չի պակսիլ օ

20 .

Եւ կամիմ լինիլ բարի : Սի կամի
բարի լինիլ . պէտքէ էն բանը անի և գործի
որ բարիէ և օրինաւոր : Սիրելի երեխայն
որ սրտով անես , քեզ համար յետոյ

3354364

կլինի: Եւ երեխայ եմ: Երեխայն դեռ փոքր է
և տկար ժամանակաւ կզօրանայ և մեծ մարդ
կդառնայ: Եւ երեք ևս առաջ երեխայեր ծնին
շատ բան գիտէ: Երեխայն շատ բան չի
գիտի: Եւ շատ բան չգիտեմ: Բայց ես լաւ
գիտեմ, որ բարի մարդին Լստաւած էլ կսիրէ
մարդ էլ:

21. Եւ խարհն մեծ աւ գեղեցիկ: Այլ նրան
այնքան գեղեցիկ ստեղծեց ո՞վ տայ երկրին
անձրեւ: Այլ տայ ծառոցն տերեւ և պտուղ:
Չորը և դաշտը, լեռները և երկիրքը ո՞վ այն-
քան զարմանալի զարդարեց: Լն փոքր հաս-
կին ո՞վ ա տալիս սերմն և զօրութի: Ուստի՞
սասանն ծաղիկք այնքան գեղեցիկ գոյնս և
անոյշ հոտս: Այլ ա ես հոյակապ աշխարհը
լուսաւորում և պահպանում: Ղոււ ասեմ իմ
եւ զարմանալի աշխարհը դու ստեղծեցիր և
աշխարհն է քո: Եւս ևս դու ստեղծեցիր
և ես ևս քո որդի և արարած եմ: Որպէս
դու բարի ես և գթած. նոյնպէս և ես պար-
տեմ լինիլ բարի և գթած: որ քեզ նմանիմ:

22. Երբ զարթնիմ, պէտքէ փառք տամ
այ, որ նա ինձ այնպէս քաղցր բուն պար-

գւեց: Եւ նրա գոհութիւն իմ բերնիցը չի պէտք է,
պակսի, որ նա ինձ ինչպէս հայր պահպանէ:
Պէտք է գնամ իմ ծնողաց մօտը և շնորհա-
կալութիւնս անեմ: Եւ աւագութեան նրանց բարի առա-
ւօտ խնդրեմ, յերեկոյն՝ բարի երեկոյ: Նրանց
սիրտը միշտ պէտքէ քաղցր խօսքով շահեմ,
որ նրանք իրանց բոլոր ցաւը և նեղութիւն՝ որ
ինձ համար քաջում են, մոռանան, և ինձ
միշտ սիրեն:

23. Սիրքս ձեռս առածին պէս, պէտք
է խնդրեմ ասեմ ինձ շնորհք տայ և
եւս լաւ ուսանիմ: (սովորիմ) իմ գիրքս
պէտք է յիստակ պահեմ, որ շատ ժամանակ
կարողանամ գործ անել: Որքան լաւ բան
կըլի, որ ես ամէն գիրք կարօղանամ կարդալ
Որքան ուրախ կլինի իմ վարժապետն, որ ես
իմ դասը սերդած ունենամ: Պէտք է՝ որ ես
միշտ ջանք անեմ և որ ամէն մարդ ինձ գովի
և սիրի:

24. Եւ առն կայ, բայց ինքն չգիտէ թե
կայ: Եւս ասումն կայ, գիտէ ինքն իր կեն-
դանութիւնը, բայց ոչ այնպէս պարզ: Մարդն
կայ, գիտէ իր լինիլը, որովհետեւ մեծ է:
Որանի՞ զօրաւոր և զարմանալի են միտք ու հո-

գի մարդոյ , որով մտածէ

25 ը Ո՛վ չի որսալ , ո՛չ ինչ չի բռնիլ ,
Ո՛վ չի ուսանիլ , ո՛չ ինչ չի գիտենալ . ով ո՛չ ինչ
չի գիտէ , ո՛չ ինչ չի կարօղ : Ո՛վ ո՛չ ինչ չի կա-
րօղ , ո՛չ ինչ չի ունենալ : Ո՛վ ո՛չ ինչ չի ունե-
նալ , կեանք ի՛նչ . — աշքատ : Ո՛րայն աշխա-
տուիլ կարօղ է մեզ բախտաւորել

26 Եւս դեռ երեխայ եմ : Երեխայն
առ բան չի գիտէ : Սէտք է կարգայ, ու-
սանի , որ լաւ սիրտ և իմաստուն միտք ունե-
նայ : Եւս ինքս ինձ չեմ կարօղ պահել : Ո՛րե-
լի ծնողքն իմ ինձ պահեն և մեծացնեն : Իմ
շորս , հացս , կերակուրս , ապրուստս , տունս ,
ինչ որ ունիմ , նրանք են ինձ համար պատրաս-
տում : Երբ կարեմ նրանց երախտեաց տա-
կիցն դուս գալ : Իմ խնդիրքն առ ամ միշտ էն
կըլի որ նրանց պահի , պահպանի առողջ , և
ինձ էլ են բարի սիրտը տայ , որ նրանց կամքը
միշտ կատարեմ

27 Եստուած ինձ երկու աշքատ տուեւ ,
երկու անանջ և մէկ լեզու , որ շատ բան
տեսնիմ և լսեմ , բայց քիչ խօսիմ : Ինչ ու-
սումն և շնորհք էլ որ յետոյ ունենամ , բոլոր
իմ վարժապետին եմ պարտական : Դա ինձ

բարի խրատ և բարի ճանապարհ ա միշտ ցոյց
տալիս : Ո՛րքե իմ մահը նրա լաւութիւն չի
պէտքէ մոռանամ :

28 Եթէ կամիս սիրելի երեխայ , որ ամէն
մարդ քեզ սիրի , ջանք արած , որ վատ բան չի
բռնես և վատ խօսք չի խօսաս : Ուր որ լինիս
խմացի , որ ամ գլխիդ վրայ կանգնած ա :
Դա քո գործքը բոլոր տեսնում ա : Դա մեր
սիրտը և մեր միտքը լաւ գիտէ . Ուրախ կաց ,
քո գեղեցիկ սիրտը , քո անմեղ հոգին մի՛ կոտ-
րիր , բայց և այնպէս քո բանին արի կաց և
Եստուածոյ սուրբ անունը մտքիցդ մի՛ հաներ :

29 Ուս դեռ անմեղ ես : Ի՞նչ սիրտը
դեռ արդար . քո կեանքը դեռ հանդարտ .
անարատ : Հոգս , ցաւ տրամուլի դեռ քեզ
չեն նեղացնում : Բայց երբ մեծանաս , աշ-
խարհն քեզ այլ կերպ կերևի : Ի՞նչ հոգին , քո
սիրտը երեխայութեանդ պէտքէ կրթես և լու-
սաւորես , որ յետոյ պիտանի մարդ դառնաս :
Երեխայն արդար է , սուրբ , հրեշտակ , թէ
որ լեզուն , սիրտը , հոգին մաքուր պահի
պարկեշտ լինի , իր ծնողացը և մեծին հնա-
ղանդ , հլու և լսող :

30 Օրն հինգ ժա մա նակ ունի լ՛ աա
 ւատ , կէս օր կամ ճաշ, երե կոյ , գի շեր
 գի շեր րա մէջ կամ կէս գի շեր : լ՛ աաւատն
 ա րե գակն ծա գի և փոքր ցուրտ ա ա նում :
 ճա շին ե զա նակն շոք է ա նում : Ե րե կո-
 յին ոճ պն քան ցուրտ և ոճ պն քան շոք

31 լ՛ աա ւո տուն քնից վեր եւեք կե-
 նում. ե րես լու ա նում . շոր հագ նում. լայ
 խմում , և ա մէն մարդ իր գործի հետ ա գ նում
 ճա շուն , ե րե կոյին ի՛նչէնք ա նում : Ե րե կն
 աշ խար հն ի՛նչ ձև ու նի : գի շերն ի՛նչ :

32 լ՛ շարքն չորս կողմն ունի . արեւելք :
 ուստի արեգակն ծա գի . արե մուտուր արեւ
 գակն մտանէ : Զիւսիս . ուր է Ռուսաստան .
 և հարաւ . ուր է Պարսկաստան : Տարին
 տասն երկու ամիս ունի . յունվար , փետրվար ,
 մարտ , ապրիլ , մայիս , յունիս , յուլիս , օգոս-
 տոս , սեպտեմբեր , հոկտեմբեր , նոյեմբեր ,
 դեկտեմբեր : լ՛ յժմ ո՛ր ամիսն ա լ՛ միսն՝ երե-
 սուն օր ունի . օրն՝ քսան և չորս ժամ , ժամն
 վաթսուոն վայրկեան , վայրկեանն՝ վաթսուոն
 րոպէ : լ՛ միսն ունի չորս շաբաթ , շաբաթն
 եօթն օր , օրն սկսանի գիշերուան առան երկուս
 « հաթիցն , շաբաթն կիւրանի օրիցն : տարին յուն-

վար ամիցն : Ռարեմն տարուան առաջին ա-
 միսն ո՛րն ա և վերջինն ո՛րն , շաբաթուոն առա-
 ջին օրը ո՛րն ա . և վերջինն՝ ո՛րն : Տարին ե՛րբ
 վերջանայ , ե՛րբ մտանէ , շաբաթն ե՛րբ սկսանի .
 ե՛րբ աւարտի : լ՛ յժմ ո՛ր օրն ա , վաղը ո՛րն
 երեկ ո՛րն էր : Ո՛ր « հաթն ա օրուան , որ ծա-
 մանակն ա , երկինքն ի՛նչ գոյն ունի , եղանակն
 ի՛նչ պէս ա , լոյսը ուստի՛ է գալիս :

33 Տարին չորս ժամանակ ունի : Վա-
 րուան՝ երբ ծառքն ծաղկում և երկիրը կանա-
 չումա : լ՛ մառն՝ երբ բոլոր պտուղքը հաս-
 նում և եղանակն տաքանում ա : լ՛ շուն՝ երբ
 ծառքն տերև ա թափ են ըլում և խոտքը չո-
 րանում : Չմեռն՝ երբ ձիւնը գալիս ա և
 ձիւնակն ցրաում : լ՛ յժմ տարուան ո՛ր ժամա-
 նակն է , վասն է՛ր ամառն շոք է և ձմեռն
 ցուրտ . ամառն անձրև գայ և ձմեռն ձիւն :
 Երկիրն հինգ մասն ունի : լ՛ սիւս , ուր մեք
 բնակիմք : լ՛ Երուսա , ուր Ռուսք և այլ Եւ-
 րոպացիք բնակին : լ՛ Գրիկա , ուր մարդիկը
 սևագոյն են : լ՛ մերիկա՝ որ մեր ոտի տակն ա
 Եւ լ՛ լատրալիա , որոյ չորս կողմը ջրով պա-
 տած է : լ՛ յս բոլոր աշխարհ լին են զանա-
 զան քաղաքովք , դեռովք , լեռանք , մարդովք .

Ժառովք . կենդանեօք, բուսովք և անհուն
բարոյքք :

34 Եւ այլի մէկ երկիրքն . որքան գեղեցիկ
աստեղք . արեգակն . լուսին վառին միշտ
անդ : Եւ դոնք բոլոր էնպէս փոքր պէժ չեն ,
ինչպէս երեւին . Եւ մէն մէկ աստղ հազար
հազար անգամ մեծ է քան զմեր երկիրն : Եւ մա-
նապէս արեգակն հազար անգամ մեծ ա մե՛ր
երկրին : Եւ երկրի բոլոր բարութիւնք արե-
գակի լուսովն և տաքութիւնովն են հասնում և
զօրանում : Եւ այ՛ն սրանից մեր երկիրը շրջա-
պատեալ կայ էնպէս մէկ նոսր մարմնով , որ
օդ ենք ասում : Օդն մեծ զօրութի ունի , ջրի
նման մարմնն ա կապուտ գոյն ունի՝ որ երկն-
քումը և լերանց վրայ տեսնում ենք : Եւ
սհաթ որ շունչ չառնենք , անպատճառ կմեռա-
նինք : Օդն այն է՝ որ շունչ քաշելիս , մեր
բերանն ա գալիս , Եւ մէն մարդ՝ երեսուն
հազար փունտ օդ ունի իրան վրայ , և չի
իմանում . ինչպէս ձուկը ջրի ծանրութիւն :
Եւ շնորքի բոլոր հրաշքն ո՛վ կարէ պատմել :
Եւ Լանց օդի ո՛չ մարդ . ո՛չ բոյս , ո՛չ ինչ արա-
րած չի կարող ապրիլ , Եւ Լանց օդի ո՛չ կրակ
բնամ կգայ . ո՛չ մենք իրար ձայն կարենք
լսել ո՛չ արեգակի լոյսը մեզ կհասնի : Եւ

քանի՞ հրաշք կան , որ միտքը չի հասնում .
քանի՞ բարի է Եւրարին՝ որ նրանց ստեղծեց :

35 Եւ Եւս տմար՝ որ տեսնում էք , նմանապէս
ջուր է : Եւ բոլոր երկրի երեսին անդա-
դար բուշ ա վերկենում . ինչպէս կերակուրն
եփելիս , բաղնսին . և ի՞նչէք կտրծում : Նրանք
ցրուում , կորչում են : Եւ լիցի Եւստու-
ծոյ զարմանալի արարածոցն մէկն էլայ չի կոր-
չիլ . նրա գլխած սիրտն երբ կկնայի : Եւ
բոլոր գոլորշիքն կամ բուշն գնում են , ամա-
կն դառնում , փոքր ցուրտ էլած վախտը
էլի Թանճրանում , գալիս են հողերի , են դաշ-
տաց և բուսոց վրայ , որոց գետի ջուրն չէ՛ր
և չէ կարող հասանիլ : Եւ ձրեն , ձիւնն , կար-
կուտն էս բուղիցն կամ ամպիցն են գոյանում
Եւ՛ն՝ որքան պաշտելի . գլխած , ողորմած և
անպատմելի է Եւրարին , որ բուսոց անգամ և
խոտոյ հոգսն էս պէս սիրով քաշել ա :

36 Եւ արդէն հինգ կերպով ա էս բոլոր
ածոյ բարութիւնք զգում կամ իմանում և վայ-
ելում , աչքով , ականջով , քթով , լեզուով
և ձեռովք : Եւ Լանց զգայտրանք են ասում
որոց անունն է տեսանելիք , լսելիք , հոտ-
տելիք , ճաշակելիք , շոշափելիք : Եւ չգիտ

բոլոր արարածոց գոյնը, ձևը, մեծութիւնը
գեղեցկութիւն, տգեղութիւն ենք տեսնում :
Լ՛կանջով նրանց ձայնի քաղցրութիւն, բարձր
ութիւնը, վատութիւնը ենք լսում: Լ՛յլ քթով ինչ
ենք անում. բերանով. ձեռով: Լ՛չք չու-
նեցողին՝ կոյր են ասում. ականջ չունեցո-
ղին՝ խուլ. լեզու չունեցողին՝ համր. օտք
չունեցողին՝ անդամաւոր: Ո՛րքան թշուառ
կլինէր մեր վիճակը եթէ էս զգայարանքը
չունենայինք: Լ՛շխարքի բոլոր գեղեցկութիւն
էն ծաղկանց և բուսոց և տնկոց անոյշ համը՝
զարմանալի գոյնը՝ նրանց քաղցր հոտը՝ այն
թուջոց զարմանալի եղանակը, ձայնը՝ մեռած
փակ կմնային մեզ համար: Ո՛վ կարէր իմա-
նալ թէ մեք ի՞նչ ցաւ ունինք կամ ի՞նչ ենք
ուզում, և թէ մեր ձայնը լսող չըլեր: Ո՛վ
սքանչելի են գործքք բո՛ Տէր: Վեռնամածեալ
անկանիմ առաջի սք երեսաց քոց ՚ի մոխիրն՝
ուստի զիս ստեղծեր. և ամ շունչ բերանոյս
թողլիցի քեզ Տէր Լ՛րարիչ իմ գթած՝ օրհ-
նում ՚ի բարձունս:

32 Լ՛ոլոր աշխարքիս ստեղծութեամբը
յէրեք կարգ են ըստանում. ՚ի կենդանիս:

՚ի բոյս, և ՚ի հանքայինս: Ո՛րք կենաց բոլոր⁴³
ապրուստը և հարկաւորութիւնը սրանցից ենք
ստանում: ՚ի կենդանեաց մորթ, միս, բուրդ,
իւղ. եւ ի՞նչ. ՚ի բուսոց՝ փայտ, ծաղիկ, պու-
տուղ, բամբակ, քաթան եւ ի՞նչ. ՚ի հանքայ-
նոց՝ ոսկի, արծաթ, պղինձ, երկաթ, արծիճ
պողպատ, քար, կիր, եւ ինչ: Լ՛կենդանիքն հինգ
կարգ են բաժանուում. Վեցուցիչք, թռու-
չունք, ձկունք, երկակենցաղք և միջատք և
Վեցուցիչքն նրանք են, որ կաթովն են իւ-
րանց զաւակը կամ ձագը պահում. ինչ պէս
մարդը, ձին. եւ ո՛րք: Թռչունքն՝ օդում են
կենում, ինչ պէս աղաւնին, ծիծաղ. եւ ո՛րք
Ձկունքն ջրումն են կենում: Երկակենցաղք՝
համ ջրում, համ ցամաքում. ինչ պէս գորտը
խաչափառ, օձն, և այլ: Ո՛րքատքն՝ են
ճանճն, մոծակն, մեծղն, թիթեռն. եւ ո՛րք
Լ՛յնայն այս կենդանիք, բոյսք, հանքայինք
իրար միջում կրկին զանազան տեսակ ունին

33

Լ՛շօր Լ՛աւաօպեան

Վսաց հեռացաւ գիշերն մթադին և
Լ՛մեմ լըս բո պայծառ ծագի ՚ի յերկնից
Լ՛շխարհ ամենայն զուարթանայ կրկին
Լ՛ինիւ սուրբ անուան բո փառաբանիչ

Բա՛յ և զի՛մ բերան Հա՛յր իմ երկնաւոր

Ինի՛ւ ձայնակից քոց արարածոց ,

Օրհնէ՛ւ սուրբ սրտիւ զբարիսդ բիւբաւոր ,

Զոր միշտ ատանամ յանհուն շնորհաց քոց օ

Տո՛ւր ինձ սիրտ մաքուր, հաւատ անսասան օ

Սատարել զօրէնս քո փրկարար օ

Զորացո՛ւ զտկարս , լե՛ր ինձ միշտ պաշտպան օ

Զի եղէց արի՛ ՚ի կամս քո արդար օ

39

Եւ յաջի՛մ աստուծոյն :

Բացուի առաւօտ քո լուսապայծառ .

Բացուի և նովաւ բնութիւնն քնարբու օ

Եւ քե՛զ վերանան այժմ խնդապատար

Համայն քո եակց՝ Հա՛յր մեր ինամարկու օ

Քանի՞ հրաշագեղ երկնիցդ տեսարան օ

Քանի՞ շընորհաց պատճառ քո սուրբ լոյս օ

Ծագեալ ՚ի բարձանց ՚ի տոսր բնակարան

Սե՛ր՝ տայ վայելել այժմ նոր կինաց յոյս :

Ո՛վ մեզ ալբաւնեաց բարեաց հաղորդիչ օ

Թե՛ ոչ՝ քո վերին աչք քաղցրահայեաց օ

Սարսուցո՛ւք արդեօք տալ փոխարէն ինչ օ

Թե՛ ոչ օրհնաբան լինի՛ւ սուրբ կամացդ օ

40

Եւ յաջի՛մ աստուծոյն :

Ենցեալ պայծառ արեւուն , յայնկոյս լերանց սուղանի օ

Սաւար ծածկի և լուսութիւն, բոլոր բնութիւնն այժմ հանգչի

Պո՛ւ ստեղծեր և զգիշերն Հա՛յր քաղցրագութ, երկնաւոր օ

Զի հանգիցո՛ւք անվեհեր ֚ ՚ի դառնութեանց բիւբաւոր օ

Պո՛ւ մտանել մեր ՚ի քուն՝ աչք քո գթած , հայրական

Սահայանեսցէ՛ զբնակութիւն մեր անվտանկ , անսասան օ

41

Եւ յաջի՛մ աստուծոյն :

Քորդիքս համայն աւետէն ժողովեալ

Եւ յայտ տուն սրբութեան մտաց և հոգւոյ օ

Խնդրեմք միաձայն քեզ զսիրտ մեր յանձնեալ

Հայրդ գթութեան հա՛յր ինամօղ սիրոյ օ

Հացեա՛ց ՚ի բարձանց ՚ի ջերմ պաղատանս

անմեղ քոց մանկանց քեզ յուսացելոց օ

Բա՛յ , ուղղեալ զսիրտս մեր ՚ի սուրբ զպրութեանդ

Մինի՛ւ բնակարանն անդին շնորհաց քոց օ

Ո՛վ ո՛չ հայրական աչք քո ինամակալ

լիցի մեզ պաշտպան յուսմունս և ՚ի ջանս օ

Զի՞նչ մեր հետեանք Թերի և շեղեալ

Ո՛ւր կարեմք հանգչի՛ւ յանկայուն մեր կեանս օ

Մի արդէ՞ք ցանկուն և անբաւ երախտեաց
Թոթոկ մեր լեզու լինի՞լ օրհնաբան և

Նոգի մեր միայն զգայ անմոռաց
 զընթրմիս գոհութիւնս անուան քո արժանի ։

Պոռապեալ զմեր խալիվութիւնն մտաց
հայրախնամ սիրով եղեր մեզ պաշտպան ։

Պատահեց՝ ի շահ-իդս քոց սուրբ օրինաց
էն՝ ր մեզ առաջնորդ ընթաց գիտութեան ։

Պէտք է շնորհաց մնամք պարտական
 Զննողաց և այլոց՝ ի կեանս մեր բոլոր և

Քիոյ մեզ փոխարէն այլ կերպ հատուցման
 Թէ ո՛չ ղոհունակ հոգի մեր անգործ ք

43 ሲኖድ ዲ-ፍላ-ታሪፊክ ሠራ ሲኖድ ደረጃዎች፡

Ո՛ղարէ չափեւ զընթացս հողմոց
ո՛ տայ անձրեւեւ ամպոց երկնային -

Ա՞յ թանայ զարդանդ երկրի և զծոց
հանել մեզ անտի պաւուր պարեհին ։

Ի՞նչ բազմակ հզօր Վստու՛ած իմ աննշու
 արատճառ խնամարկու թոյ արարածոց ։

Ճշերկին և զերկիր յո' չնչե եհեղ՝
 լինի՛ւ փառաբանս անհասն քաղեաց քոց ք

Պրեզ. քաղաղեն ասանքը և լուսին
դէնզ օրհնարանէն անդունդք ծովային և

]]ողունք և թռչունք գոչեն միաձայն
քեզ վեր ընծայել զարեբա գոհութեան ։

၅။ ဘဏ္ဍာရေးနှင့် အခွန်ဝန်ကြီးရုံးမှ ပြုစုသော မူဝါဒများ
 ၆။ စိုက်ပျိုးရေး၊ ကူးတူးရေးနှင့် သစ်တောရေးရာ

44 — 71 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 1045 1046 1047 1048 1049 1050 1051 1052 1053 1054 1055 1056 1057 1058 1059 1060 1061 1062 1063 1064 1065 1066 1067 1068 1069 1070 1071 1072 1073 1074 1075 1076 1077 1078 1079 1080 1081 1082 1083 1084 1085 1086 1087 1088 1089 1090 1091 1092 1093 1094 1095 1096 1097 1098 1099 1100 1101 1102 1103 1104 1105 1106 1107 1108 1109 1110 1111 1112 1113 1114 1115 1116 1117 1118 1119 1120 1121 1122 1123 1124 1125 1126 1127 1128 1129 1130 1131 1132 1133 1134 1135 1136 1137 1138 1139 1140 1141 1142 1143 1144 1145 1146 1147 1148 1149 1150 1151 1152 1153 1154 1155 1156 1157 1158 1159 1160 1161 1162 1163 1164 1165 1166 1167 1168 1169 1170 1171 1172 1173 1174 1175 1176 1177 1178 1179 1180 1181 1182 1183 1184 1185 1186 1187 1188 1189 1190 1191 1192 1193 1194 1195 1196 1197 1198 1199 1200 1201 1202 1203 1204 1205 1206 1207 1208 1209 1210 1211 1212 1213 1214 1215 1216 1217 1218 1219 1220 12

၂။ နေရာ နှစ် တစ်ခုကို ပို၍ အသေးစွာ ဖြေဆိုပါ။

Ինչ որ մեք տեսնեց թէ չար թէ բարի
եւ յետ չե՛ն դառնալ յայսմ աշխարհի :

Եւտ ճարտիւք հէրա մեծ յոյս տանէին
 չէ՛ թէ ես տարի 7 ալ լ շատ ճիւղանայի ։

ՆԻՇԱՆՔ ՎԼԱՅԵԼԻՆ Ի ԼԱՐ ՕՐ ՋԱԶՆԻՆ
ԱՅԼ ԿԻՍԱՄ ՄԻԱՑ ՆՈՅԱ ԻՂՃՈՎԻԱՎԱԴՐ Ե

Վրանի^Թ բարեկամք և Ծնողք սիրելիք
դեռ լան և ռգան իւրեանց սիրելի և

ՊԻՆԻԱԼԸՆ ՄԵՐԱՆՆ Ե՛ ԱՅԼ ԲԱՊԴՐ ՍԻՂԱՌԱԿ
ՏՈՐԱ ԿԱՅ Լ ՄԻԱՅ ԱՆՄՈՐԱՆԱԿԻ Ե

Տատի աչքերից և շատի սրտից
դեռ չ'են պակասել ախտասուգ օ կսկիծօ

Այսպիսով ամենայն ուրախ է պատր
բալը նրա հոգիք տխուր և սպասող ։

Եւ ոչ դեռ չանցեալ ակուրց փոքրագին
 և հայր իմ քաղցրիկ եմուտ յայս տապան ։
 Պառնաղէտ մահուամբ մօր իմ բորբոքեալ
 մատնէ նա զիւր անձն 'ի գետն կատարի ։
 Տեսիլս սոսկալի եղբայր իմ տեսեալ
 և նա ընդ նմա անկեալ սուղանի ։
 Եւստ քաղցր ամուսին որդին հարազատ
 'ի սիրոյ ստիպեալ զոհն միմեանց զկեանս
 ալ զիս տառապեալ թողին և աղքատ ։
 'ի դառն աշխարհի աստ անօգնական ։
 Հատեալ է իմ քուռն ։ վերջացեալ հանգիստ ։
 'ի տանէ որբոց ։ ուր եմն մնանիմ ։
 Պիմեմ աստ 'ի գետն ։ լամ աստ զոր իմ միշտ
 ալ դարման ցաւոցս չո՛ւրէք գտանեմ ։
 Եւստ սիրտ մեծատանն եղեալ վշտահար
 տայ նմա զձեռն ։ գրկէ զնա շերմին ։
 Քո հայր ես եղեց ։ մի՛ լար անմխիթար
 և դու լիցիս ինձ դուստր թանկագին ։
 Եւ թէ քո գէմք մաքուր ։ սիրտ հրեշտակային
 գրաւեցե'ն զիմ սէր միշտ և յաւիտեան ։
 Եւսաց և սրբէ զարտօսր խղճաւոյն
 և աննէ զնա որդեգիր ինքեան ։

Օրն մթնեւ էր սկսաւ յանկարծ
 երկինքն սեանալ և փայլատակիլ ։
 Մարդիկ և թռչունք թմարած սասանած
 փախչէին 'ի տուն ։ կամէին թագիլ ։
 Եւսն գողայր շառաչէր օկայծակն փայլէր թօթափէր
 Եւ բոլոր երկինքն թուէր կործանիլ ։
 Երատարի քամին մտեալ ձորամէջս ։
 կամէր խորտակել լեռուն և անտառ ։
 Մարսափ ։ արհաւիր տիրէր ամէն տեղ ։
 երէկ թէ սուգ էր պատեւ աշխարհ ։
 Նառք սասանին ճռնչան վէմք հեծեծեն գլորան
 Եւ բոլոր բնութիւնն սպառնայ չարաչար ։
 Ձիաւոր մի անդ ճամբէն մոլորած ։
 մտանէ 'ի ձորն՝ որ անձն պահպանի ։
 Հաղիւ նա կարաց մէկ քարափի ցած
 կուչ գալ որ իր թռչունն փորձանքից պահի ։
 Յանկարծ լսէ ձայն լալոյ ։ աղէտալի 'ի ձորոյ ։
 Եւ սիրտ օտարին կսկծայ մորմորի ։
 Եւ ի՞նչ տա'ր ինձ քեզ հետ՝ դեռ դու կատարի ։
 առ ինձ կորցրո՛ւ ։ տաք ինձ հետ ալեացդ ։
 Պառ խլեցիր բոլոր իմ փառս աշխարհի ։
 դու ինձ զրկեցեր յամենայն բարեաց ։

Ընտրեցին ինձ համար սուգ է և խաւար օ
 իմ կեանքն ինձ համար դառն անտանելի օ
 Թող մահն ինձ տանի, ես մէկ օր առաջ
 որ թէ մեռանիմ, սիրտ իմ դադարի օ
 Ինչպէս շտանալ անիրաւ արեան ծարաւի օ
 զի՞նչ արարին քեզ ծնողք իմ անմեղք օ
 Հովաքան արդեօք գետ դու ամեն
 մէջէն նրանց արիւնն կշտացրու, քեզ օ
 Պոռ գնաս հանդարտ և ո՛չ պակասիս օ
 և իմ արտասուք թափին անսպառ
 Բայց ա՛խ քո հեղեղք ՚ի ծովն դադարին
 այլ իմ լաց և սուգ ինձ մաշեն իսպառ օ
 Բայց ի՞նչ եմ ասում օ սիրտս հովանայ
 լսէ՞ք դուք արդեօք ձայն հառաչանաց օ
 Ծնողք սիրելիք՝ որք ինձ անխնայ
 զոհ տուիք ցաւոց, գնացիք դուք անդարձ օ
 Ի՞նչ ձեր սիրտ բարի, ձեր գութ ծնողական
 ո՞ր շարժի, որ ես աստ այօքան տանջիմ օ
 Ինչպէ՞ր ո՛չ կամիք և ինձ անպաշտպանս
 տանիլ առ ձեզ անդուր ես կարօտիմ օ
 Երկիրսն եմ նայում, դուք ո՛չ երեւիք օ
 յերկրիցն ինձ համար վաղուց հեռացա՛յք օ
 Թե՛ գետն էլ ընկնիմ, կարե՞մ ձեզ համնիլ
 որ ձեզ հետ լինիմ, ինձ չի՛ մոռանա՛յք օ
 Դու զգաս իմ ցաւս ե՛րկիւք գթառատ

դու ինձ հետ ցաւիս՝ որպէս տեսանեմ օ
 Ե՛ւ ընդէր ո՛չ գայ կայծականց մի շանթ
 խորովել իմ սիրտս՝ որ ես գամ առ քեզ օ
 Ե՛ս յայն հեծեծէր աղջիկն սգաւոր օ
 և քամին առեալ ձայն նորա լալոյ օ
 Տանէր ՚ի քարափն, ուր էր ձիաւորն,
 տանջէր և մաշէր սիրտ հոգի նորա օ
 Օրն սկսաւ պարզիլ լուսանալ օ
 ամպք դադարեցան սակաւ առ սակաւ օ
 Եւ երեկոյեան շողն լուսածաւալ
 ՚ի ձորն և ՚ի դաշտն կրկին փայլեցաւ օ
 Եւսկոյն ձիաւորն վշտա հար սրտով
 գնաց ՚ի գետափն, ուր դայր ձայն լալոյն օ
 Ե՛ւ ինչ սա տեսաւ՝ կարե՞ պատմել ով՝
 ո՛ւմ լեզու կարէ նրա տեսածն ասել օ
 Ե՛ւ զիկ մի անմեղ հրեշտակատեսիլ
 ծնկան վրայ ընկած և բազկատարած օ
 Գեղեցիկ էւր դէմք երկինքն կթած օ
 այնպէս կայր ուղղեալ անխօս և անշունչ օ
 Ի՞նչ շատ լալուցն ձայն նորա հատեալ օ
 աչքերն խորշավեալ ՚ի դառն արտասուաց օ
 Հրեշտակի նման անդ լուսափայլեալ
 երեւէր նմա հոգին աւանդած օ
 Ի՞նչ արացաւ օտարն մերձենալ կամէր
 այլ ոտք իւր չ՛զօրէր՝ որ նրան մօտանայ օ

Ի հեռուստ կագնեալ՝ մինչ հոգոց հանէր
 յանկարծ ինչպէս քնից աղջիկն զգաստանայ ,
 , , Չայն քո կսկծալի սիրտ իմ տոչորէ ,
 քաղցր իմ օրիորդ՝ ընդէ՞ր այդ քան լաս .
 Թէ քեզ աշխարհումս ինչ զգնեալ կարէ ,
 ասա՛ ես իմ կեանքս պատրաստ եմ՝ զո՛ր տալ ց
 Ի՛շխարհի բարիք մեռեալ են վասն իմ .
 իմ բարիք և կեանք ահա՛ սուտ թաղին :
 Իմէ կայ ինձ այլ ճար , ես շուտով կամիմ ,
 որ և իմ ոսկերք էլ աստ դադարին ,
 Նեսանէ՛ս այս գեան փրփրուն , ամեհի ,
 այս դաժան հեղեղ փակեաց իմ ողջ յոյս :
 Փոքր ժամանակի աստ հայր և որդի
 չնընցին իւրեանց կենաց ագնիւ լոյս :
 Դառնաղէտ կսկիծ մահուան մօր իմոյ
 արոր խշճալի հայր իմ յուսահատ ,
 Ը՛ռտով միանալ ընդ ամուսնոյն իւրոյ ,
 նա մեզ որբ թողու և սուղանի աստ .
 Ըրդին հարազատ ցաւս այս տեսեալ
 և ինքն անկանի ազատել իւր հայր .
 Լ՛յլ երկոքին ևս դի անշնչացեալ .
 հանեալ ահա կան յայտմ ձորավայր :
 Լ՛սաց և անշունչ անկեալ ՚ի վերայ
 սգալի տապանին՝ կայր անկենդանացեալ :
 Ի՛նչ լուսափայլուն անմեղ դէմք նորա

Թուէր զժերմ հոգին երկնից նուէր տալ⁶
 Խաչահար օտարն կծկեալ ՚ի վերայ
 անբախտ ցաւալոյն աղէխարշարաիւ ,
 Գլկէ և տանի ՚ի տուն իւր զնա ,
 մինչև ժամանակն փարատեալ զցաւն ,
 Ի՛նչև վիրաւոր սիրտն սեղաւ սակաւ
 Ըռեալ ՚ի վշտացն՝ օրիորդն նմա
 Կինի որդեգիր քաղցր և սիրելի :

Սքանչելիք

Եկ երեսայի արգելել էին՝ որ սեղանի վրայ ո՛չ ինչ
 չուղի : Եկ անգամ հաց ուտելիս տեսաւ՝ որ ծնողքը իրան
 մոռացել են , սկօեց աղ վերցնել և իրան ամանի մէջը
 ածել : Ինչ ժամանակ հարցրին թէ նա աղն ի՞նչ պէտք է
 անի՝ պատասխանից . « Կամիմ՝ կերակրիս վրայ անել՝
 որ ինձ պէտք է տաք » :

Պարզամտութիւն

Ընդունիլու Ի՛ Թագաւորն Ֆրանցուզաց՝ մէկ երեկոյն
 իւր աշխանէն մտաւ , և տեսաւ որ մէկ տասն և չորս
 տարեկան տղայ խորոված էր անում : Երիտասարդի ,
 գեղեցիկ դէմքը և շարժմունքը թագաւորին շատ դուր
 եկան : Հարցրեց նրան ուստի՞ և ո՞վ լինիլը և թէ օրը

Ի՞նչ է դատում: Երկտասարդն համարձակ պատան-
խան տուեց: " Եւ ինչի քաղաքին եմ. իմ անունս
Ստեփան ա, այժմ էս տեղ խոհարարի ծառայ եմ և
պոնքան փող եմ դատում որքան թագաւորն: Թագաւորն
ի՞նչ քան ա դատում, հարցրեց Լուդովիկոս: " Բայն
իրան հարկաւոր ա և ես էլ ա'յնքան, որքան ինձ ա
հարկաւոր: " Եւ պարզասիրտ պատասխանատուութիւնը
այնքան հաճոյ գտան թագաւորին՝ մինչև նրան իր մօտ
ընկալաւ և շատ մեծ պատուի և աստիճանի հասցրեց

Լուսափայլութիւն:

• Եւ Լուսափայլի վայրենի երեխայ բռնել՝ Ֆրան-
ցիայ էին բերել: Եւ Լուսափայլի տեղը հարցրեց թէ այժմ
որ երկիրն ա նրան աւելի դուր գալիս. Ֆրանցիայ,
թէ իր Լուսափայլի: " Եւ հայրենիքը՝ պատասխանեց
վայրենին: " Եւ Լուսափայլը: " — " որովհետեւ այժմ դեռ դու
չի' կերած, ես չեմ կարող ուտել. դեռ դու չի' քնած,
ես չեմ կարող քնել: " Եւ պէս գերի միմիայն անասունը
կարէ լինիլ և ո'չ մարդը, որ Լուսափայլ պատկեր ա:

« Եւ Լուսափայլ թագաւորաց մէկը մեկ երեւելի բռնել ուղար-
կեց Լուսափայլին, որ իսկոյն էկածին պէս՝ հարցրեց թէ
նրանք ի՞նչ պէս են կենում: Եւ Լուսափայլն պատասխանեցին թէ
մենք երբ սովում ենք՝ էս ժամանակն ենք ուտում, և
այն էլ՝ ո'չ այնքան կուշտ փորով: " Եւ ի՞նչ հարկաւոր է

Ի՞նչ գալը ապա: Եւ տեղ անկարելի է՝ թէ հիւանդ
պատահի: Լուսափայլին թէ աղքատութիւն ըստ մեծի
մասին անչափութիւնիցն են առաջանում:

✓ Եւ Լուսափայլը Լուսափայլին մէկ ծովի աւազակ
գերի, արեց և հարցրեց թէ նա ի՞նչ իրաւունք ունի
ծովն էնպէս անհանգիստ անել: " Եւ նոյն իրա-
ւունքը, որ դու ունիս, և աշխարհը գերի ես անում
պատասխանեց գերին համարձակ: " Եւ միայն ինձ աւա-
զակ են ասում, որովհետեւ իմ նաւ փոքր ա, բայց
քեզ ա'շխարհակալ, որովհետեւ շատ զօրք ունիս և մե-
ծամեծ նաւեր:

• Եւ Լուսափայլը Լուսափայլին մէկին՝ հարցրին թէ
ի՞նչ ա դու աւազակ ի՞նչ հետ: " Եւ Լուսափայլը գլուխը
ցործն էս ա՝ որ մարդ իրան պակասութիւնը ճանաչի.
բայց ամէնից հետը՝ ուրիշի պակասութիւնը և մեղքը
քննել:

Եւ մի և նոյն փիլիսոփայն մէկ անգամ մէկ
մարդի շատ քաղաքավարութեամբ գլուխ տուեց: Եւ Լուսափայլը
նա քիթը բարձրացրած անց կացաւ և մէկ շնորհակալութե-
անով ելաւ չարեց: Եւ Լուսափայլը բարեկամքը զարմացած
հարցրին թէ էս նրան պակասութիւն և անարդարութիւն
որ նա երբեք պատիւ չի տուեց: Եւ Լուսափայլը իմաստունը պա-

տասխաճեց ե Սիթէ ինձ անպատուութիւն ա : որ ես
քաղաքավարի շարժեցայ և նա պոյնպէս անպատուութիւն ։

Եւ ընդ մեզը սիրելով մէկ օր էլ հանելիս : մեզ-
րաճանճը սաստիկ խայթեց . կատաղած սկսեց բոլոր
մեզրի փեթակը ցրուել : Բայց ի՞նչ շահուեցաւ էս յի-
մար բարկութեամբ : Եւ այրացեալ ճանճքը բոլոր թա-
փեցին նրա վրայ և այնքան ծակոտեցին նրա լաշը .
մինչեւ կիսամեռ ընկած : շունչ չէ՛ր կարում քաշել ։
Այլ մէկ վերջ ստացածին պէս իսկոյն բարկանում ա և
թնդում նրա գլուխն էլ մի և նոյն պատիժն ա գալիս ։

Այն գիւղացի տեսաւ որ ծեր մարդիկը կարգա-
լիս ակնոց են գործ ածում : Եւ մասին գնաց քաղա-
քը՝ որ մէկն օգնի և ինքն էլ կարգայ : Վաճառականը
ուզածը տուեց : և նա էլ ակնոցը դրեց աչքին որ կար-
գայ : Բայց չկարաց : Եւ վատ ա : մէկ լաւը տո՛ւր
ասեց : Արդե՛ղի վաճառականը մինչև տասը փոխեց :
Բայց գիւղականը բոլորն ելյետ դարձրեց : որովհետև
չկարաց կարգալ : Եւ տամենայնի վաճառականը հար-
ցրեց : Բարեկամ : դու կարելի ա ամենեւին կարգալ
չգիտես : Ի՞նչ ես ասում : Եթէ կարգալ գիտենայի՝
էլ չի ակնոցը իմ ի՞նչ պէտքն ա : ։

Այն Ետաղացի իշխան Պիքօ անուամբ գեռ իննը
տարեկան չգառած : շատ խելք և սրամտութիւն էր ցոյց
տալիս . այնպէս որ՝ բոլոր Ետաղիա զարմացած էին մնացել
նրա ճարտար խօսքերի վրայ : Այն ծերունի Պոքտոր
մէկ օր նրա մօտը սկսեց ասել՝ թէ սովորաբար եթէ երե-
խայքը փոքր ժամանակին սուր են ըլում : մեծանալիս
բթամիտ և յիմար են դառնում : ։ Պէտք է որ դու
երեսայ ժամանակդ շատ սուր միտք և խելք ունեցած
ըլիս : ։ Կրկեց Պիքօ վստահութեամբ ։

Եիմարի մէկը մէկ բժշկի պատահեցաւ և սկսեց
պատի տակին թագչիլ : Եւ պատճառը հարցրին՝
պատասխանեց թէ երկար ժամանակ ա հիւանդացել չեմ :
Վասն որոյ ամաչում եմ բժշկի աչքին երևիլ : Այն էլ
կամենում էր ծիտ բռնի : վերարկուն (շինիլը) ծառի
տակին փռեց : կամաց կամաց ծառը նի էլաւ : ու
մկեց թափ տալ : Այն ջիտակի (երկուորեակ) միւս
նոցայրը միռեւ էր . յիմարի մէկը նրան պատահածին պէս
հարցրեց՝ "դու ես մեռել : թէ քո եղբայրը :

Պիւլախեմ և իր սրտիկը :

Այն շինական տեսնելով թէ իր որդւոց միջին խը-
ռովութիւն և երկպառակութիւն կայ ամենայն կերպիւ

Զանգ աղեց ո՛ր նրանց ուղղի , բայց ընդվայր , ըրտը
բախրատըր անօգուտ մնացին ։ Սէկ օր հրամայեց՝ որ
մէկ քանի ուռ բերեն , կապեց իրար հետ , և ստի-
պեց նրանց ջոկ ջոկ , որ կոտրեն ։ Բայց մէկն էլայ չը-
կարաց ։ Յետոյ յետ արեց և մէկ մէկ տուեց նրանց ,
բոլորն էլ կոտրեցին ։ Տեսէ՛ք սիրելի որդեակք իմ , էս
ձեզ օրինակ լինի ։ Քանի որ միմիանց հետ սէր և միա-
բանութիւն կունենաք՝ էն ժամանակը ո՛չ ոք ձեզ չի՝
կարող յաղթել կամ վնաս տալ , բայց եթէ՝ բաժանուիք
էն ժամանակը ամէն մարդ կարող ա վնասիւ ։

Սէկ քանի երիտասարդք մէկ հրէի հետ փոշտով
գնում էին , և անդադար նրան անկարգ արհամարհում և
Ժաղր անում ։ Հրէի համբերութիւնը հատաւ ։ Սա-
րոնք՝ ասաց , եթէ դուք չէ՛ք ձեռք վերցնում ինձանից՝
համբերեցէ՛ք , ես ձեզ էնպէս մէկ բան ասեմ որ ո՛չ ոք
ձեզ ասած չլինի ։ Ի՞նչ պէտք է ասես , տաւար
գողացին թեթևամտըր ։ "Ես պէտք է ձեզ ասեմ կրկ-
նեց հրէայն՝ որ դուք շատ քաղաքավարի , սիրելի և
ազնուարարոյ եք ։ "

Սէկ Ինդիացի դիտուն ձմեռան սաստիկ ցուրտ
ժամանակը ճանապարհիցն էկած՝ մտաւ երեկոյին մէկ
հիւրանոց և տեսաւ որ բուխարու չորս կողմը բոլոր բըռ-
նած էր և իրան ո՛չ ոք տեղ չի՛արեց ։ Ի՞նչ հարը

գտաւ ։ Չայն տուեց Ժառային՝ որ իր ձիուն ձուկն ու-
տացնի ։ Չին ձուկը կուտի , հարցրեց զարմացած ,
Ժառայն ։ Ես քեզ ասում եմ , որ ձուկը տաս ։ Կրկնեց
իմաստուն ։ Պառայն և բոլորքը գլուխը շարժեցին զար-
մանալով և զնացին դուրս , որ ձուկն ուսող ձին
տեսնեն ։ Ինչ անաստեղծը սկսեց մէկ լաւ տեղ նստիւ ։
Պառայն իսկոյն յետ գարձաւ և ասեց՝ Թէ ձին ձուկը՝
չի՛ աւտում ։ Իրովհետեւ էդպէս ա՛յցով ձուկն ինձ հա-
մար բե՛ր և ձիուն գարի ու դարման տուր ։ Ի՞նչու եւ
ևս իմաստութեամբ շարժեցաւ մէկ Խտալացի քարոզիչ
որ ցրտիցը սառած տուն էկաւ և մէկն էլայ տեղիցը
ձէ՛ր շարժում ։ Տխուր և տրտում սկսեց սենեկումը
(օթախումը) շրջիլ ։ Երբ տանուտէրը պատճառը հարց-
րեց ։ պատասխանեց , Թէ մէկ քիսայ փող ա կորցրել
ճանապարհին և այսքան այսքան փող կար միջումը ։
Խնդրեց՝ որ առաւտը շուտով զարթեցնի ։ որ
ցնայ գտնի ։ Սուրբ ժամանակ է ասեց ։ Էլ այցով
ո՛չ ոք չի՛ գտնիւ ։ Ի՛նչպիսիքը լսելով էս բանը , մէկը
միւսի քամակից սկսան դուս գնալ ։ լապտեր վառել
(Գանաւ) բոլոր գիշերը ուրնել , բայց նրանք ո՛չ ինչ ,
չգտան և մրսած քահանայն սկսեց իր համար լաւ տեղ
բռնիւ և տաքանալ ։

Իրենց փիլիսոփայն (Երմանացեոց) էստիք սո

վորութիւնս ունէր գիշերը երկար նստիլ և գրիւ Թէ Կէ
 օր ամանուսն մէկ կտոր գաթայ դրեց Դեմնի վրայ թու
 դեց ինքն սկսեց գրել Ե Յանկարծ մկանց ձայն լսելով
 սկսեց տիղը անշարժ նստիլ Դ գրիւ վեր գրից՝ որ տեսնի
 թէ ի՞նչ պէտք է անեն Ե Կէ մեծ մուկը զգուշու
 թեամբ էկաւ Դ գաթիցը հոտ քաշեց Դ էլ կրկին ուրա
 խութեամբ վաղեց իր բունը Ե Պորը միջոց շահաւ թէ
 չէ՝ տեսաւ Դ որ երկու մուկը մէկին հանդարտ և քնքուշ
 բերին էն տեղ ու սկսեցին քաղցր իշտահով ուտիլ Ե շատ
 անգամ երկուսը միասին ուտայնում էին Ե Պիլիսոփայն
 լուռ վերկացաւ Դ և աղլխով խփեց թէ չէ՝ էն երկուսը
 փախան Դ բայց միւսը մնաց մոլորած Ե Կա բռնեց
 նրան և տեսաւ Ե որ կոյր էր և նրանց մայրը Ե Լա
 անարգ Կենդանին այսքան սիրէ իր ծնօղը Ե

Ի 586 Թուին Պիլիպպոս Թագաւորն Շպանիոյ
 շնորհիւ փափի մօտ մէկ երիտասարդ մեծաւոր ուղարկեց՝
 որ նրա փափութիւնը շնորհաւորի Ե Պափը շատ անբա
 ւաղան էր իր միջումը Դ որ էնպէս անմիտութեամբ մարդ էին
 ուղարկել և հարցրեց դեսպանին Ե Կի թէ ձեր Թագաւորը
 մէկ իմաստուն և ինչօք մարդ չունէր Դ որ քեզ անմիտութեամբ
 տղային ա ինձ մօտ դեսպան առաքել Ե

Ե Կի իմ Թագաւորն իմանար՝ պատասխանեց
 գոռոզ Շպանացին Դ թէ խելքը և իմաստութիւնը մի
 միայն միջոցն ա՝ ապա քեզ մօտ չէ՝ թէ ինձ Դ այլ

մէկ մեծ էծ կուղարկէր՝ որ քո սրբութեան տեսութիւնը
 վայելի Ե

Կապալտի Ե

Կէ շինական մէկ վաճառականի հարցրեց թէ
 ի՞նչ ա ծախում Ե Լա ի պլուս՝ պատասխանեց Ե Լա
 թէ մի դուք պէտք է լաւ առուտուր ունենայ Դ որովհետեւ
 մէկ գլուխ ա մնացել Ե Լա կարգ խօսքը ծառային ևս
 չի՝ պէտք է ասած Ե

Ե որովհետեւ կամենալով կեղծաւորաբար մէկ բը
 ժշկի սրտին հաճոյանալ՝ անունը դրին Լապիտէր՝ որ
 ինչո՞ւնաց միջոցն երկնից շատուածն էր Ե Կա իր միջոցն
 մեծամտեալ գրեց Լա Գեսելայոս Թագաւորին ինչո՞ւնաց՝
 իր բարեագրումը այսպէս Ե Կենեկը տեսնաւ Լապիտէրցան
 կայ քեզ բախտաւորութիւն Ե Լա Գեսելայոս կամենալով
 նրա տիմար ամբարտաւանութիւնը պատժապարտել
 պատասխանեց Ե Լա Գեսելայոս ցանկայ քեզ
 առողջ միտք Ե

Ե ատախօսի մէկը տեսնելով մէկ փիլիսոփայ գիրքը
 ձեռքն միայն կարդալիս՝ հարցրեց Ե Կէ ի՞նչ էդպէս
 միայն էք մնացել տէր իմ Ե Կէն էն ժամանակին սկսած
 միայն եմ Դ Դ դու ինձ հետ սկսեցիր խօսալ Ե պատաս

Որտեղ տեսնելով մէկ մեծ եզը , ուզում էր նա
խանձու տրաքի : Սակեց իր մորթին լայնացնել և
հարցրեց իր ձագերին՝ թէ այժմ ինքն էլ էսպէս մեծ տ
և հաստ , ինչպէս եզը : Ձագերը պատասխանեցին
թէ ո՛չ : Եւ ի զօր տուեց իրան՝ որ մեծանայ , բայց
ձագերը միշտ ասում էին՝ թէ եզը նրանից մեծ ա :
Քարկուծիւնն էկաւ , հէսց էն էր ուզում , որ աւելի
ձգուի , մորթին տրաքեց և հոգին դուս էկաւ : Իւր
չափը պէտք է ճանաչել միշտ :

Եւրաքանչիւր մազ իր առանձին առուքն և խողո
վաներն ունի , որոյ միջովն օդն միշտ խաղայ : Եւրա
քանչիւր աւազի վրայ հարկւրաւոր ժամուկն են բնակում՝
որ աչքով անկարելի է տեսնել : Եսպէս մոծակ կայ ,
որ երկու հազար ձագ միանգամ ա ծնանում : Սթեխ
և զեռունք մեզ զգուելի և ծանր են երևում : Բայց
որքան օգուտ են բերում նրանք աշխարհին : Եթէ
նրանք չ'ըլին , բոլոր հոտած անասնոց և բուսոց գարշա
հատութիւնը աշխարհն կբռնէր , նրանք էն ուտում և ոչն
չացնում : Եւ անի՞ էսպէս փոքր ստեղծուածք կան աշխար
քիս վրայ , որ մեզ անպիտան են երևում , բայց ամեն
նաբարի Եւրաքին մեր օգտի համար ա ստեղծել :

Հիշէ՛ք , Յեւն . գարուն . շէրիւն . Երբնաթուրին

Աստի՞ է հողմն (բամին) . որպէս յառաջանայ : Եւն որ
նրա սարսափելի ձայնը լսում ենք . բայց չենք դիտում և
ո՛չ հարցնում՝ թէ ուստի՞ գայ և զի՞նչ օգուտ ունի : Երբ
երկրի չորս կողմը օդով պատած է , որ ամենայն բոպէի
շունջ առնելիս՝ քաշում , բայց իրան չենք տեսնում :
Յուրտ լինելիս՝ օդն քաշուում և հաւաքուում է . տաք ժա
մանակը՝ տարածուում : Եւ օդի տարածուած ժամանա
կին , սառն օդն ծանր լինելով՝ թափում է ջերմ օդի մեջ ,
և էս շարժմունքն է , որ մենք հողմ ենք անուանում : Եւրա
օրինակը մենք միշտ տեսնում ենք , երբ սենեկումը նստած
լուսամուտը բաց ենք թողում : Տան օդը սովորաբար թե
թե է և ջերմ , դրսինը ցուրտ և ծանր : Եւսամուտը բա
նալիս՝ իսկոյն ցուրտ օդը ներս է թափում , որով և հող
ա լինում :

Եւ չէ՛ր լինիլ , որ հողմն և ձմեռն երբեք չէ
ին եղել : Եւա՛ւ լիցի . հողմն ա օդը մաքրում և յիստա
նում : Եւրան զգուելի է լինում մէկ տան օդը , երբ լու
սամուտը երկար փակ է մնում : Եւսքան հոտ , այսքան
զանազան գոլորշիք՝ որ օդն են բարձրանում , մեզ կը
խեղդեն , եթէ հողմն չէ՛ր եղել : Եւայց ի՞նչ հարկաւոր
է ձմեռն , որ այսքան մրսում և նեղանում ենք : Երկրի
բոլոր բուսոցը նա է տալիս կրկին զօրութիւն , ինչ որ ա
մառը կորցնում են : Եւթէ միշտ ամառ լինէր՝ մթնէ ծառ
քը և բոյսքը միշտ չէ՛րն աճիլ , շուտով մեծանալ , միշտ

(Փեւելի)։ Ինչ որ ինչ և լեւանց տակիցն այնպէս մէկ ահագին
դղրդոց էր գաւիտ՝ որ ականջ էր իսլացնում։ Շուտի մը
ընկն համարե՛ա թէ իւր եզերքը կամենում էին կործանել։
Եւ առ ինչ նշանքը այս բնութեան սոսլալի պատերազմի
սորա էին։ Ի՞նչ փողոցս (բուլուս) թողն և աւազն ծովա-
նման դիզացեալ մարդիկ և անասունք երկինքն էր բարձ-
րացնում և վերընկնելիս՝ գետնի տակը տանում։ Եւ
և նոյն ժամանակին սխառ սաստիկ ջրհեղեղ մի բարձրանալ
և ա՛յն ողորմելիքը՝ որք տներն գերտնիցը և պատիցը բռ-
նել էին՝ որ աղատուին ինչդէլ և ջնջել։ Գետինը տեղ
տեղ պատառեցաւ։ Եւ Եւսեփ քան երեք հարիւր անդունդք
(հոր) սխեցին բացուել։ Եւ ողորմելի բնակիչքը անթիւ
անհամար սուղան և իւրեանց ողբալի գերեզմանը գտին։
Մանք կիսով չափ մնալով այս անդնդոց մէջ ճերկերը կըր-
կին միանալիս՝ սեղմում և ճմլում էր։ Եւ տեղը գլխու-
վին կորեան։ Եւ յաբը անշնչացեալ ջրի հետ կրկին դուրս
էին թափում, որ գետնի տակիցն շատրուանի պէս գցում էր։
Սեւաճեմ անդունդքը ահագին շխուածք և տունք ևս
էին կլանում։

Եւ Եւսեփ քան լեւանց շատքը՝ որք կը զգոյն մէջը
կային, սաստկապէս գոռալով և դղրդալով կործանեցան
(իսկ էկան)։ Երկուսը յանկարծ միմեանց հետ միաւորեցան։
Եւ մէկ ահագին սար կտոր կտոր էլաւ, որոյ կէտն բարձրա-
ցաւ և ամբողջ գիւղօրայք ծածկեց՝ որ Եւսեփ քան նրա-
նից հետ էր։ Եւ իսկույն, հիւսիսային կողմն էլ շատ դաշտ

Եւ Եւսեփ քան շատ հաղար օրավար հող յանկարծ խոր-
տակեցաւ և նրա տեղը մէկ լիճ դուրս եկաւ։ Եւ լիճը
յետոյ ցամաքեցաւ, բայց էն սուղեալ շխուածքից և ծա-
ռերիցը ո՛չինչ նշան չէ՛ր մնացել։

Եւ Եւսեփ քան գրեթէ երկրի հետ բաց էր բռնել։
Եւ թէ միայն փոքր նաւակք՝ այլ և մէկ ահագին պատե-
րազմական նաւ՝ տներն գլխովը շարտեց, բայց շուտ էլ
է կաւ և միջի եղեալ մարդիկը մնացին անվաստ։ Եւ ող-
ջին իւր կերպարանքը փոխել էր։ Եւ առ լեւինք գետնայնջ
էին եղել։ Եւ շարիւրք ցամաքել, գետք անհետացել և ովակք
և լիճք այն տեղը առաջացել, ուր առաջ գիւղօրայք էին,
ևս շատ տարիք պէտք է անցանէին, որ երկրի և երկնից
պաշարք բութիւնը էս աւերութիւնքը կրկին նորոգէր։

Եւ Եւսեփ քան սոսլալի էր երկրաշարժութիւնն՝ որ ի
2812 թուին, 26 մարտի ՚ի հարաւային Եւսեփ քան մէկ
ամբողջ գաւառ բնաջինջ արեց։ Եւ Եւսեփ քան մի պատմե-
լայնալիս։ Եւ առ երեք սհաթն (ժամ) անց էր կացել
որ եկեղեցեաց զանգակը խփեցին։ (հարին)։ Եւ աղաքի պա-
հապան զօրքը դուրս էին եկել, որը խաղում էին, որը մէկ
փողոցում կանգնած՝ սպասում էին՝ որ մէկ աստիճանաւոր
տանեն, թաղեն։ Եւ անկարծ մէկ խուլ փլորում երկրի տա-
կին լսուեցաւ։ Եւ սրանից յետոյ սաստիկ դղրդում և որո-
տանման գոռոց հետեցան։ Եւ ողորմելի սասանահար
տներիցը դուրս փախան և եկեղեցիքը գնացին։ Եւ երկը
ընչպէս մէկ ծով երեքում և տատանում էր։ Եւ Եւսեփ քան

քայառակը իրար վրայ դիզուեցան՝ Էլ ատ բռնեց արջալէ-
 կարգաւ օ տեղէնէ ելած. ճայթելով և ճռնելով դղրդ-
 մամբ կամ երկինքն էին թռչում. Դամ գնանի տակը սա-
 ջանում: Կէտինը դողում և երերում էր՝ ինչ անդուած անելի
 թողո՞ւ սեան պէս վերանում և արեգական լոյսը խաւա-
 րացնում էր: Բնահասարակ և ժողովուրդը աղաղակելով և
 աղի արտասուածք փողոցէ 'ի փողոց շրջումն թափոր էին ա-
 նում և գնում յեկեղեցիք: Դողովուրդը մեծ և փոքր իր-
 անց վեջին օրն առաջին ունենալով՝ խոստովանեցան
 սրբութիւն առին: Ընդ որովհարէ այն անմեղ մանկանց՝
 կուսանաց, ծնողաց և զաւակաց կսկծալի վիճակը պատ-
 մել: Ընկ ծերունի դողալով և երկու երեսայ ձեռնին բռն-
 ւած՝ լուսամտիցը դղում և օգնութիւն էր խնդրում: Բոլոր
 հետեւ առատաղից վերթափած գեղանքը դուռը փակել
 էին: Ընկ և նոյն բաւելին էն տունը և բոլոր փողոցը խոր-
 տակեցան և բոլորը ջնջեցան: Փողոցաց սաղայատակի քա-
 թինքը 5-6 ոտնաչափ բարձրանում և կրկին վեր էին թա-
 փում: Շանկարծ մէկ սարսափելի ձայն էկաւ: Ընկ մեծ
 զանգակատուն խորտակեցաւ և գետինն անցաւ օրջան և
 կեղեցիք: Կունք էն վանքի մետ կային՝ հիմնաքայտակ էլանն
 օ: Ընկ փողոցում երկիրը պատահեցաւ հինգ հա-
 թիւր պահապան զօրք տանով: տեղով ներս գնացին և հորի
 բերնիցն մուխ և մոխիր և քարինք 'ի միասին թափեցան նը-
 րանց վրայ: Հաղարաւորք եկեղեցեաց միջուկն ճաշակե-
 լից՝ իւրեանց գերեզմանը գտին: Հաղարաւորք վերջին շուն-

չը ընկած՝ աղիողորմ ձայնիւ իւրեանց աղքատական անունը
 առաջիւ և ողբում էին: Երբ շատ անգամ ջարդուած ոտն
 ու գլուխը փոքն անցած: յկամ կտոր կտոր էլած, փողոցն
 էին ընկել: Դողմե լեաց շատը՝ քանդուած տների արան-
 քովը միմեայն ձեռը հանած օգնութիւն էին խնդրում:
 Բայց ում ձեռին կար ճար և չորովի աւաղը սարի պէս
 դիզել կանգնել էր: Ընթսուն հազար անձինք այսօր բնա-
 լին էլան: Երկրաշարժութեան հարուած մինչև 1200
 վերստ տեղ հասել էր: Երեսուն քաղաքքանութիւ գիւղ-
 քայք և անհամար ծաղկափթիթ դաշտք և անգաստանք՝
 հողի և մոխրի հետ հաւասարեցան և սարսափելի պատ-
 կեր էին դարձել աւերման օ:

Երկրաշարժութիւն յիրաւի զարհուրելի է օ բայց նա ևս
 իւր օգուտն ունի: Երկիրը կակղացում և պտղաբեր ա-
 շինում: Չորովի ջուրը շարժում է՝ որ միշտ կանգնած
 լինելով՝ կհոտեր և աշխարհ կապական էր: Ընթրիչն օձինչ
 պտղձ առանց յատուկ իմն օգտի օ

Բարոյաջան Գաբուելիւնիք:

Ընկնեցանքիւն օ

Ընկ քաղաքում յանկարծ հրդեհ պատահեցաւ: Բա-
 մին սաստիկ լինելով, բոլոր տունք և շինուածք բոցն ա-
 ռաւ: Ընդ և աղաղակ ողորմելի բնակեաց երկինքն էր
 հասանում: Ընկարաց՝ փախեաւ: Թանձր մուխն բոլոր
 քաղաքն բռնել, ցերեկը գիշեր էր շինել: Ընկն մարդ

իւր երեխայքը և ընտանիքն էր աղատում ։

Այնուհանդերձ իշխան մի՞ որ իւր բոլոր ապրանքն համարեալ թէ յետ էր գրեւոր աղքատաց և խղճաց զհանկան լինիտեսաւ՝ որ մէկ փոքր երեխայ կրակի միջուկն մերձ ՚ի մահ մնացել էր ։ յորա աղիողորմ արտասուքը, կէտալի ձայնը իշխանի սիրտը այրեց խորովեց ։ Չայն տուեց ժողովրդեան յեթէ ոք այն երեխային աղատի ։ հազար մահէթ նրան պարգև կտայ ։ Այց ո՛վ կարէր իւր զլուխը այնպիսի սոսկալի փորձանքի մէջ քցել ։

Ասկոյն մէկ աղքատ տղայ առաջ էկաւ ։ կայծակի պէս ընկաւ բոցի մէջը և կրակը շեղջը ռոտահար անելով՝ զհաց երեխայն հանեց և իշխանի մօտ բերեց ։ բարեկամ ասաց իշխանն նրան գրկելով և փաթութուեց լով զուստը ա՛յն գործը գործեցիր ։ որ քեզ ո՛չինչ վարձ չի՛ բաւականանալ ։ Բայց ա՛ռ էս փոքր գումարը և քո աղքատութեան համար գործ գիր ։

9 ։ **II** Իթէ իմ կեանքն զրամով պէտք է վաճառել ։ պատասխանեց վեհանքն աղքատն ։ **III** Շ՛ ո՛վ յարգոյապաւտիւ իշխան ։ **IV** Եւ համար ա՛յն էր մեծ փառք և պարծանք որ **V** ստուած ինձ յաջողեց ։ այս խղճալի մանկան կեանքն աղատեւ ։ **VI** Եւ դրա խղճութիւնը և ծնողաց ցաւը մտածեւ լով ա՛յս գործը կատարեցի ։ **VII** ստուած մի՛ արասցէ որ ես էսպէս բանի համար փող ստանամ ։ **VIII** Եւ ալարիւ իմ պարտաւորութիւնն էր ։ **IX** Եւ փողն աղքատաց տունը և նոցա՝ որոց տունն այժմ այրեալ իրանք թշուառութիւնն պէտք

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՆՅՈՒԹԵՐ

« Ն Ա Խ Ա Շ Ա Վ Ղ Ի »

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՄԱՏՆԱԳՐԱԿԱՆ ՑԱՆԿԵՐ

ՆՇՈՒԹԵՐ «ՆԱԽԱԶԱՎՂԻ» ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՄԱՐ

1. Յե՛րբ ե գրվել «Նախաւովիդը»: Առաջին անգամը պատմեցին: Յերբ ե գրվել, կազմվել «Նախաւովիդը», հայտնի է: Այդ հարցը, ինչպէս և Արուստանի յերկաստեղծման տարեթիւերի վերականգնման խնդիրն ընդհանրապէս, չի զբաղեցրել արուստանագիտութեանը: Նույնիսկ մի այնպիսի հռչակովոր գրվածք, ինչպիսին ե «Վերքը», մինչև վերջի ձեռագրի հրապարակ գալը, այսինքն, մինչև վերջին տարիները, հայտնի չէր մոլ ճիշտ և իրարից միանգամայն տարբեր տարեթիւներով:

«Նախաւովի» հետ կապված վկայագրերի ուսումնասիրութեանը բերում ե այն համոզման, վոր այն պէտք ե գրված լինի 1838-ին և միայն այն բանից հետո, յերբ Թիֆլիսում Արուստանը մատնավոր պանսիոն բացեց:

Վորոնք են այն վավերական կովանները, վոր հիմք են տալիս նման յենթադրութեան անելու:

Պահպանվել են Արուստանի պանսիոնի աշակերտների հոշերը: Հոշերում վկայութեան կա այն մասին, վոր «Նախաւովիդը» գործածութեան մեջ ե յեղել պանսիոնում, այսինքն՝ աշակերտներից մեկը, Գ. Արուստանը պատմում ե, թե ինչպէս Արուստանը զանազան եջեր ե կարգացել իր կազմած գրքից*): Աշա-

*) Ս. Քաթալանը գրի յե առել Արուստանի աշակերտների հոշերը. ձեռագիր անորք գտնվում ե ՀԽՍՀ Քրական Թանգարանում և մինչև հիմա հրապարակված չէ:

կերտները վկայութիւններ պարգում ե միայն մի բան, վոր Արուստանի Թիֆլիսում ունեցած մատնավոր պանսիոնի գործունեութեան տարիներին, այսինքն 1837-ից հետո մինչև 1843-ը, «Նախաշավիղը» գրված պատրաստ ե յեղել:

Իսկ վերադից գիտենք, վոր «Նախաշավիղը» գրվել—կազմվել ե 1838-ին: Ձե վոր Արուստանի ձեռագրերի, ինչպես ե նրա անվան հետ կապված այլևայլ վկայութիւններ մեջ այդ մասին, վորքան մեզ հայտնի յե, վոչ մի հիշատակութիւն չկա:

ա) Պահպանվել ե Ազգային Լուսավորութեան Նախարար Ուվարովի գրութիւնը կուսակալ Գոլովինին, ուր ասված ե, թե կոմս Բենիկենգորֆը դեռ 1839-ին իրեն, այսինքն Ուվարովին, հաղորդել ե, վոր Արուստանը յերիտասարդութեան համար մշակել ե մի քանի ոգտավետ շարագրութիւններ *): Շարագրութիւններից մեկը կոչվում ե «Ձեռնարկ եկզրնական դաստիարակութեան յերեխայոց՝ նորագույն մանկավարժների մեթոդայով» **):

բ) Պահպանվել ե Արուստանի մի նամակը Ֆրենին, ուր ասված ե, վոր ինքը Ազգային Լուսավորութեան Նախարարութեանը շուտով ուղարկելու յե յերկու աշխատութիւն: Նամակում հիշված են աշխա-

*) Արձագանք, 1896, № 102:

**) Պետք ե նկատի ունենալ, վոր այս դեպքում մենք գործ ունենք կրկնակի Թարգմանութեան հետ: Ուվարովի նամակում հայերեն վերնագիրը Թարգմանված ե ռուսերեն, ապա նույն վերնագիրը Ա. Յերիցյանը ռուսերենից Թարգմանել ե հայերեն Ուվարովի նամակը հրատարակելու: Ուրեմն, մենք չգիտենք, թե Արուստանը հայերեն ինչպես ե վերնագրած յեղել իր գիրքը:

տութիւնների վերնագրերը. նրանցից մեկը կոչվում ե «Տարերք արդի հայերենի» *): Նամակը գրված ե 1839-ին:

Յեթե ճիշտ ե, վոր ա ե բ կետերում հիշված յերկու շարագրանքը միեւնոյն գործերն են, միայն տարբեր վերնագրերի տակ, յեվ, վերջապես, վոր այդ յերկուսը վոչ այլ ինչ են, բայց յեթե «Նախաշավիղը», իսկ այդ այդպես ե, ապա միանգամայն պարզ ե, վոր 1839-ին «Նախաշավիղն» արդեն գրված պատրաստ ե յեղել:

Պահպանվել ե, սակայն, մի տվյալ, վորն ոգնում ե գեթ մոտավոր ճշտութեամբ վերականգնելու յերկաստեղծման իսկական տարեթիւր:

Արուստանը ակադեմիկ խրատիւն Ֆրենին գրած մի նամակում հիշում ե «Նախաշավիղը», բայց, ինչպես արդեն ասացինք, այլ խորագրի տակ: Այդ նամակում Արուստանն ասում ե, վոր «Նախաշավիղը» պետք ե տպագրվել, սակայն, մի դժբախտ հանգամանք արգելք ե դարձել դրան: Այդ նամակը գրված ե 1839-ի հոկտեմբերի 9-ին:

Ուրեմն, դեռևս 1839-ին պետք ե «Նախաշավիղը» տպագրվել: «Նախաշավիղը» առաջին տպագրութեան մանրամասնութիւնները, դժբախտաբար, հայտնի չեն: Յեղած կցկտուր տեղեկութիւնները քաղված են Ֆրենին գրած Արուստանի նամակներից **):

*) Այստեղ ես գործ ունենք գրքի անվան վերաթարգմանութեան հետ: Արուստան իր նամակը գրել ե գերմաներեն: Ուրեմն, իր հայերեն գրքի վերնագիրը նա Թարգմանել ե գերմաներեն, իսկ ուրիշները գերմաներենից հայերեն:

**) Արուստանի նամակները Ֆրենին գրված են գերմաներեն: Այդ նամակալարքը (գերմաներենից հայերեն Թարգմանված) Յե.

Աբովյանը լավ հարաբերութիւններ չէր ունենում իր մեջ եւ յետոյ Միլլերի հետ: Վերջինս ընդառաջ գնալով Աբովյանի լուսավորչական գործունեութիւնը՝ կարգադրում եւ տպագրել նրա կազմած այբբենարան-ընթերցարանը: «Նախաշաւիղի» տպագրութիւնը դեռ չէր սկսել, վոր Հեռահեռ Միլլերը հանվեց պաշտոնից:

1839-ի փետրվարի 23-ի նամակում Աբովյանը հետևյալն է հայտնում Ֆրենիսն Հեռահեռ Միլլերին պատահած դժբախտութիւն մասին.

«Վերջապէս յետ վորոշեցի մի պաշտոն ստանձնել, վորով գեթ հոգսերից ազատ պետք է լինեյի, յետոյ յետ ժամանակի ընթացքում բոլորովին ընտելացաւ եւ գոհ եյի իմ վիճակից, յերբ հանկարծ ամբողջ յերկինքը վորոտում եւ եւ շանթեր եւ արձակում մեր գրքերին: Մեր դպրոցի վերատեսուչ պարոն Հեռահեռ Միլլերի վիճակը ձեզ ուրիշների միջոցով արդէն հայտնի կլինի: Սրա հանցանքը գահի դեմ, ի հարկէ, աններելի յե, բայց յետ դրանով կորցրի իմ միակ նեցուկը...»:

Ի՞նչ հանցանք է գործել Հեռահեռ Միլլերը, մեզ հայտնի չէ: Այդ, անշուշտ, հետաքրքրական է Աբովյանի շրջապատի, դրսի աշխարհի հետ ունեցած կապերի լուսաբանման տեսակետից. բայց այս դեպքում առանձին կարևորութիւն չի ներկայացնում: Պատահած դեպքը եւ նրա մի քանի մանրամասնութիւնները

Շահադիլի ներածականով եւ ծանոթութիւններով դրսևում եւ ՀԽՍՀ Գրական Թանգարանում: Բնագրերը պահվում են Մոսկվայի Արեւելյան Թանգարանում: Վորոշ հատվածներ այդ նամակաշարից ընկ. Շահադիլը հրատարակել եւ իր մի աշխատութիւն մեջ (Տեղեկագիր ՀԽՍՀ Գիտութիւնի եւ Արվեստի Ինստիտուտի, 1928, № 3):

կարևոր են ու հետաքրքրական այն տեսակետից, վոր շատ վորոշ կերպով անդրադարձել են Աբովյանի եւ նրա «Նախաշաւիղի» բախտի վրա:

«Նախաշաւիղի» այլեւ չտպագրվեց:

«Հեռահեռ Միլլերը (դպրոցների վերատեսուչը) կարգադրել եւ տպագրել, — գրում եւ Աբովյանը 1839-ի հոկտեմբերի 9-ի նամակում Ֆրենիսն «Նախաշաւիղի» մասին, — բայց յերբ ինքն այդ դժբախտ ճակատագրերին հանդիպեց, ամեն բան անսկիզբ եւ անվերջ մնաց»: Ուրեմն «Նախաշաւիղի» առաջին տպագրութիւնն այդպիսի անհաջող յեք ունեցաւ: Բայց դեպքը հետաքրքիր է վոր միայն իբրեւ «Նախաշաւիղի» առաջին տպագրութիւն մասին պահպանված միակ վկայութիւն, այլ եւ այն տեսակետից, վոր այն ոչնչում եւ գտնելու յերկի գրութիւն ճիշտ ժամանակը:

Յերբ եւ Հեռահեռ Միլլերը պաշտոնից հանվել, չկարողացանք պարզել, թե եւ այդ անմիջական կապ ունի մեզ հետաքրքրող հարցի հետ: Մի բան պարզ եւ, «Նախաշաւիղի» պատրաստ եւ յետոյ տպագրութիւն համար, յերբ Հեռահեռ Միլլերին հանել են պաշտոնից: Հեռահեռ Միլլերին պաշտոնից հանած կարող եյին լինել կամ 1838-ի վերջերին, կամ եւ 1839-ի սկզբներին: Այդ յիշրակացութիւնը կարելի յե հանել Աբովյանի նամակից: Յերկուսից վոր մեկն եւ ճշտվի, միևնույն եւ յիրկու տվյալներն եւ չեն կարող բացատրել, վոր Աբովյանը 1838-ին արդէն վրած, պատրաստած եւ յեղել «Նախաշաւիղի»:

Յեթե մի պահ ընդունենք, վոր Հեռահեռ Միլլերը պաշտոնից հանվել եւ 1839-ին, վոր պակաս հավանականութիւն ունի, միևնույն եւ, այն հանգամանքը,

վոր Արուսյանը յերկար ժամանակ ե աշխատել «Նախաշաւիղի» վրա (իսկ այդ հայտնի յե Ֆրենին գրած նամակից), իրավունք չի տալիս կարծելու, վոր «Նախաշաւիղը» կարող ե գրված լինել 1839-ին: Յեթե այդ մտքի հետ հաշտվենք, պետք ե ընդունենք, վոր «Նախաշաւիղը» գրվել ե մի քանի որովա ընթացքում: Ֆրենին Արուսյանը նամակ ե գրել 1839-ի փետրվարի 23-ին: Նա նամակը գրում ե այնպիսի ձևով, վոր ֆնում ե յենթադրել, վոր պատահած դեպքը շատ ավելի վաղ ե կատարվել, քան նամակը գրելու ժամանակն ե: Հետեւն Միլլերի վիճակը ձեզ ուրիշների միջոցով արդեւ հայտնի կլինի,—գրում ե Արուսյանը Ֆրենին:

Ինչպէս տեսնում եք, Արուսյանն իբրեւ նորություն չի հայտնում պատահածը, յենթադրելով, վոր լուրն արդեն հասած կլինի Ֆրենին: Պատահածը նա հայտնում ե այն կապակցությամբ, թե այդ ըողորն ինչ անդրադարձում ունեցավ իր վիճակի վրա: Չմոռանաք, վոր Ֆրենին և Արուսյանին իրարից բաժանում եր Պետերբուրգի և Թիֆլիսի միջև ընկած հսկա տարածությունը և լուրերը, նամակները հեռագրով կամ յերկաթուղու միջոցով չեյին հասնում տեղ:

Ձ. «Նախաշաւիղը» Պետրոքուցնի Սկադեմիայում: Արուսյանը Թիֆլիսում հալածական վիճակում եր: Շրջապատված թշնամությամբ նա վորոշում ե թողնել, հեռանալ Թիֆլիսից: Նա դիմում ե Ֆրենի ոգնությանը: Իր մի նամակում Արուսյանը Ֆրենին հարցնում ե. կլինի՞ արդյոք Պետերբուրգում մի հարմար տնկյուն և աշխատանք, վոր ինքը կարողանա

Արաբկունի Պետրոսի Ֆրենի

իր հացը հայթայթել, Թրեքը վորոշում ե իր հայ բա-
րեկամին ոգնել: Այդ նպատակով նա հարց ե հարու-
ցում Աղգային Լուսավորության Նախարարության
առաջ Դազանի համալսարանում հայոց լեզվի ե գրու-
կանության ամբիոն հիմնել ե պրոֆեսորի պաշտոնով
հրավիրել Արովյանին: Աղգային Լուսավորության
Նախարարությունը հաստատում ե Թրեքի առաջարկը:
Սկսում են Արովյանին վորոշել: Դազանի համալսա-
րանը գլխում ե Աստրախանի դպրոցների վերատես-
չին՝ Մ. Ռիբուշկինին, վերջինս ել՝ Եջմիածին: Եջ-
միածինը, անշուշտ, շատ լավ գիտեր Արովյանի ուր
ե ով լինելը, բայց նպատակով, թե պատահամբ,
ձեանում ե անտիդյակ: Եջմիածինը պտտաթխանեց,
վոր Հովսեփ (°) Արովյանն ապրում ե Թիֆլիսին շատ
մոտ, Համամվում:

Եջմիածնի կոնսիստորիայի այս տարրինակ
պատասխանը Ռիբուշկինն ուղարկում ե Դազանի հա-
մալսարան: Արովյանի հետքը կորչում ե: Առիթից
ողտվելով՝ արքեպիսկոպոս Սերովբեն առաջ ե քա-
շում իր ծանոթ Նախիջևանցի Ավագյանի թեկնածու-
թյունը, վորն Աստրախան ծառայության եր յեկել:
Սերովբեն Ավագյանին հանձնարարում ե Ռիբուշկի-
նին, իսկ վերջինս մի գրությամբ՝ Դազանի համա-
լսարանին, Մոսկին Պուշկինին:

1839-ի ապրիլի 27-ին գրած նամակով Ռիբուշ-
կինը հետևյալն ե հայտնում.

«... в бытность мою в последнее время у озна-
ченного архиепископа я услышал от него весьма
лестный отзыв на счет познаний в науках и вообще

образования о приехавшем недавно в Астрахань на
службу по гражданской части, имеющем степень
Действительного студента Армянине Авакове, Нахи-
чеванском уроженце, давно известном архиепископу
Серафиму и по его мнению весьма способном к
преподаванию».

Արովյանը, վոր կողմնակի մարդկանցից, ինչպես ե,
բայ յերևութին, Թրեքից լսել եր, թե իր բարեկամի
առաջարկը՝ Դազանի Համալսարանում հայոց լեզվի
ամբիոն ստեղծելու մասին հաստատված ե, անհամբեր
սպասում եր պաշտոնական հրավերի: 1839-ի ապրիլի
9-ին, այլևս անհամբեր, նա հետևյալ նամակն ե ուղար-
կում Մոսկին-Պուշկինին:

ВЫСОКОПОЧИТАЕМЫЙ ГОСПОДИН ТАЙНЫЙ СОВЕТНИК!

Достойнейший Господин Попечитель!

Ваше Превосходительство милостиво простите
мне, что, в полной мере понимая и умея признавать
глубокое уважение, подобающее высокому положе-
нию, Вами занимаемому, я все же беру на себя
смелость, совершенно не будучи Вам известен, об-
ратиться к Вам с письмом. Однако, именно основа-
ния, побуждающие меня к этому, слишком важны,
чтобы из-за подобной сдержанности, вряд ли уме-
стной при осуществлении настоящего моего наме-
рения, я упустил случай, от коего зависит моя
судьба; случай, через посредство которого всеблагое
Провидение готовит мне будущее, которое нови-

димому, осуществит самые лучшие и горячие мои желания и вновь оживит давно уже проснувшуюся во мне надежду найти в Высокой Особе Вашего Превосходительства благодетеля моего народа и зачинателя моего счастья.

Посему благоволите разрешить мне смелость изложить этот случай. Прошло уже почти больше года с тех пор, как я был уведомлен письмом от Господина Действительного Статского Советника и Академика фон-Френа из Петербурга, что Ваше Превосходительство нашли полезным и целесообразным открыть при вверенном Вашему попечению Казанском университете, среди прочих, также и кафедру армянского языка и что, по его представлению, Вам благоугодно было доверить мне этот во всех отношениях почетный круг деятельности. Но так как впоследствии я никакого известия об этом больше не получал, то считал и с своей стороны неудобным наводить дальнейшие справки об этом предмете.

Однако, на этих днях здесь в Тифлисе, где я нахожусь уже три года, распространился слух — распространил его, как я слышал армянский учитель, по фамилии Марданов, приехавший из Астрахани, — что директор Астраханской гимназии написал, по приказанию Вашего Превосходительства, армянскому патриарху в Эчмиадзин и запросил его обо мне, чтобы затем сообщить мне о высоком намерении Вашем, но получил в ответ, что меня в этих местах больше нет. Причиной такого ответа было, по всей

вероятности, какое-нибудь недоразумение с моей фамилией. Но чтобы не терять больше времени и приблизиться к этой давно желанной цели, я почти-тнейше спешу обратиться к покровительству Вашего Превосходительства и высказать открыто, что это милостивое выражение Вашей благосклонности представляется мне даром неба, обязет меня до последнего моего вздоха всю жизнь питать к Вам чувство благодарности и все мои стремления, все мои силы употребить на то, чтобы оправдать доверие Ваше и моего доброго покровителя Господина Действительного Статского Советника и Академика фон-Френа и быть полезным отечеству.

До времени оставляя в стороне вопрос о том, какие, до сих пор, к сожалению, пребывающие в забвении образованному миру еще неизвестные, сокровища заключает в себе армянская литература, здесь еще раз осмеливаюсь только повторить почти-тнейшую мою просьбу к Вашему Превосходительству: если действительно моя судьба должна быть решена таким образом, благоволить поставить в известность местное начальство, а вместе с тем Дирекцию училищ Закавказской области, на службе которой я состою в настоящее время в должности инспектора Тифлисской окружной школы, дабы я мог с радостью приготовиться как можно скорей явить-

ея к месту моего назначения. В приятнейшей надежде получить скорое решение моей участи, остаюсь с глубочайшим уважением и преданностью

Вашего Превосходительства

Милостивейшего Государя моего

почтительнейший слуга

Х. Абовяи

1839 г. 9 апреля, Тифлис.

Այս նամակը հետաքրքրական է վրչ միայն այն տեսակետով, վոր Աբովյանն ինքն է պատմում Ղազանի համալսարանի հետ կապված իր պատմութիւնը, դեպքերի վորոշ մանրամասնութիւններ, այլ և նրանով, վոր այդտեղ ավելի, քան մի ուրիշ տեղ նա արտահայտել է իր բուն ձգտումն այդ պաշտոնին անցնելու, ինչպէս և այն հայացքը, վոր նա ունեցել է բացվելիք ամբիոնի դերի և նշանակութիւն մասին։
Մուսին-Պաշկինը նույն թվի մայիսին գրում է Թիֆլիսի նահանգապետին և խնդրում է հայտնել Աբովյանին, վոր այդ ամբիոնի համար արդէն նկատի չէ առնված մեկ ուրիշը։

«Я обращаюсь к Вашему Пр-ву с покорнейшей просьбой приказать через кого следует объявить г. Обовьяну, что для означенной кафедры есть уже в виду лицо, которое занимается теперь составлением требуемого для того сочинения. Почему до окончательного о нем решения, я не могу удовлетворить просьбу г. Обовьяна».

Հոռաշատված Աբովյանն այս անգամ արդէն դիմում է Ազգային Հոռաշտութիւն նախարարին, Սեփարդին, հետևյալ նամակով։

ВАШЕ ВЫСОКОПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВО

МИЛОСТИВЫЙ ГОСУДАРЬ!

Пылая желанием быть полезным своему отечеству, я с самых юных лет стремился открыть себе путь на поприще службы и в начале развития моих понятий, сколько мог, о свете, я удостоился быть сотрудником путешествующему к Арарату г. Парроту.

Сей незабвенный для меня человек дал мне повод думать, что я могу употребить с пользою свои услуги для мудрого и благонамеренного Правительства и по предстательству его, я, с Высочайшего разрешения, был отправлен для образования в Дерптский университет, где благодаря Всевышнему и попечению моих наставников, получил нужное для себя образование. По окончании сих трудов отправлен в Грузию при рекомендательных письмах некоторых из благодетельных и знатных лиц, дабы этим представить мне должность и место, по возможности соответствующее образованию; но судьбе было угодно низвергнуть меня с пути столь счастливо начатого. С о о т е ч е с т в е н н и к и м о и, о т в е р г н у в ш и е м е н я уже раз через оставление мною духовного звания и принятия светского (ибо я происхожу из духовного звания) не изъявили во мне ни малейшего участия и я остался принужден-

ным спискивать себе трудами необходимое содержание, впоследствии едва мог испросить себе настоящую должность Штатного смотрителя при Тифлисском уездном училище. Таким образом, я должен был продолжать службу мою, хотя и тут для соотечественников неприятную. Эти единоземцы довершили свое негодование еще более важным периодом, который и вынудил меня представить Вашему Высокопревосходительству все угнетающее:

В минувшем 1838 году я просил содействия Академика Френа, в довершение давно пылавшего во мне рвения к Армянской литературе, и сей благодетельный для меня человек просил об этом попечителя Казанского университета, который обещал ему (как уведомил меня г. Френ) испросить Высочайшее соизволение на открытие должности Профессора Армянского языка при Казанском университете (каковое место и открыто, как я узнал впоследствии и частным образом). Писали обо мне в Астраханское Армянское Духовное Правление и во все Духовные Армянские Правления в Грузии с тем, чтобы объявили мне об этом вызове, но соотечественники мои скрыли от меня это приглашение, отозвавшись в этот университет незнанием, и я остался до сих пор лишенным сего единственного для меня места.

Повергая все вышеизложенное на усмотрение Вашего Высокопревосходительства, я осмеливаюсь изложить и то, что как обстоятельство уже извест-

ное между соотечественниками моими, много раз стремившимися к уничтожению разрешавшегося моего поприща в службе: поприща, в котором я единственно только мог быть полезным. И теперь, лишением сего места при университете, я остаюсь совершенно обезоруженным, без малейшего успеха продлить более свои услуги и в настоящей должности, на которые они будут смотреть как на униженность. Почему позвольте, Ваше Высокопревосходительство, обратить внимание Ваше в том убеждении, дабы продлить с большею еще пользою труды свои отечеству, и всепокорнейше просить назначения в должность Профессора Армянского языка при Казанском университете, как месте, к которому я уже был вызываем и несправедливо почти лишившегося его из за моих единоземцев и еще более потому, что оставаясь при прежней должности, при всем желании быть полезным, не могу уже иметь доверия, что необходимо учителю, со стороны лиц ненавидевших меня.

С глубочайшим высокопочтением и таковою же преданностью осмеливаюсь наименоваться Вашего Высокопревосходительства покорнейший слуга.

Х. Абовян.

[1839 г. 1 июня. Тифлис]

Ուվարդին Արուսյանի այս նամակն ուղարկում
ե Ղազանի համալսարան, Մուսին-Պուշկինին:

1839-ի ոգոստոսի 29-ին Գիտությունների Ա-
կադեմիան պաշտոնական հայտարարություն տվեց
Ղազանի համալսարանում հայոց լեզվի և դրականու-
թյան ամբիոնի բանալու մասին:

... « По поручению Е. В. П. Г-на Министра
Народного Просвещения Императорская Академия
Наук доводит сим до всеобщего сведения об откры-
тии конкурса для замещения новоучреждаемой ка-
федры армянского языка и литературы при Импе-
раторском Казанском университете.

Так как желательно, чтобы назначенный на сие
место профессор с полным знанием предмета соеди-
нял также основательное ученое образование, то
сим приглашаются туземные ученые, желающие
участвовать в конкурсе для получения кафедры,
доставить Г-ну Непременному Секретарю Академии
уже напечатанные труды свои, или за недостатком
таковых относящуюся к языку, истории или литера-
туре Армении диссертацию, вместе с критическим
переводом какого-либо армянского сочинителя. Труды
могут быть сочинены на русском, латинском, фран-
цузском языке, и, буде рукописи, должны быть чет-
ко написаны. Оклад ординарного профессора про-
стирается до 4.000 р. ассигнациями, и 500 р. ассиг-
нациями квартирных денег» *).

Վեցամյա ժամկետի մասին Արուսյանն իմացավ
աշայտումով: ... «Ստացա տեղիս դպրոցների վերա-

*) «Известия Академии Наук», 1839 г.

տեղությունից առաջարկութուն, — գրում ե Արու-
սյանը Պրենին, — վոր յիթե յեռուում եմ ոտանձնել
այն պաշտոնը, պետք ե մի դիտերտացիոն ներկայաց-
նեմ Ակադեմիային: Սրա համար ժամանակն այնքան
սուղ թվեց, վոր յեռ հույսս կտրեցի այլևս ստանալու
այն պաշտոնը, վորովհետև յեռ ինչպես պիտի կարո-
ղանայի այնպիսի մի աշխատություն գլուխ բերել յե-
րեք ամսվա մեջ, յերբ յեռ ստիպված եմ վոտքի վրա
լինել առավոտյան ժամը 8-ից մինչև յերեկոյան ժամը
7-8-ը: ... Յիթե յեռ ժամանակս նվիրելի հիշյալ
շարադրությունը գրելուն, պետք կլիներ ինձ թողնել
գործերս, բայց այս դեպքում յիթե աշխատությունս
չվավերացվեր, կմնայի առանց փողի: Այս իսկ պատ-
ճառով անտես արի, բացի սրանից յեռ ինքս ել չգիտեմ,
թե իրոք ինչ ե Ակադեմիայի պահանջած աշխատու-
թյունը: Այս նամակը գրված ե 1839-ի հոկտեմբերի
9-ին: Ուրեմն հոկտեմբերի առաջին որերին միայն
Արուսյանը տեղյակ յեղավ գիտական շարադրություն
ներկայացնելու անհրաժեշտության մասին: Պաշտոնի
հետ կապված ծով պարտականությունների մեջ
Արուսյանի համար իրոք վոր շատ դժվար եր մտածել
դիտերտացիա գրելու մասին: Արուսյանն այդ իր
ուժերից վեր չեր համարում, բայց ժամկետը շատ
կարճ եր: Նա այդ կարճ միջոցում ել հույս ուներ մի
բան անելու, յիթե միայն ազատ լիներ, պաշտոնը
թողներ, ամբողջապես նվիրվեր միայն դրան: Իսկ
յիթե հանկարծ դիտերտացիան չընդունվեր, վոչ միայն
կղրկվեր Ղազանի համալսարանի հայոց լեզվի ամբիո-
նից, այլ և այն մի կտոր հացից, վոր հիմա ձեռք եր
բերում, լինելով պաշտոնի մեջ: Ի՞նչ եր մնում անել:

ուղարկել յեղած պատրաստ գործերից: Նույն նամակի մեջ Արուստանը Ֆրենկին գրում է. «Առաջիկա թըղթատարով պիտի յերկու գիրք ուղարկեմ Ազգային Լուսավորության Նախարարությանը»: Ի՞նչ գրքեր եյին դրանք, մեկը՝ «Ռուս տեսական և գործնական քերականություն հայերեն լեզվով ըստ Տապալի», մյուսը՝ «Նախաշավիղը», «Տարերք արդի հայերենի» վերնագրի տակ: Այս վերնագրերը քաղված են Արուստանի նամակից:

Վերտեղից գիտենք, վոր «Տարերքը» նույն «Նախաշավիղն» է: Միակ աղբյուրը, վորի վրա հենվելով կարելի չե հաստատել այդ միտքը, Բրոսսեյի գրախոսությունն է: Բրոսսեյի ասելով, բացի Տապալի քերականությունից, Արուստանն ուղարկած է յեղել «Ընթերցարան հայ պատանիների համար, կազմված լավագույն մասնագետների մեթոդով»: Այդպիսով, ամենից առաջ, Բրոսսեյի վկայությամբ ճշտվում է Ֆրենկին գրված նամակում յեղած հիշատակությունը, և, յերկրորդ, մյուս գրքի վերնագիրը համընկնում է Ուվարովի նամակում յեղած գրքի անվանը («Ձեռնարկ ակզբնական դաստիարակության յերեսայոց՝ նորագույն մանկավարժների մեթոդայով»): Իսկ Ուվարովի նամակում և Բրոսսեյի գրախոսության մեջ հիշված այդ անուններն ընդհանուր շատ բան ունեն «Նախաշավիղի» լինել խորալրի հետ («Նախաշավիղ ի պէտս կրթութեան նորավարժից»):

Ըստ Բրոսսեյի հիշատակած վերնագրի, մենք գործ ունենք միայն ընթերցարանի հետ, մինչդեռ «Նախաշավիղը» ընթերցարան լինելուց բացի նաև այբբենարան է, իսկ այդ վերնագրից չի յերևում,

վոր դա նաև այբբենարան է: Արուստանի ձեռագրերի մեջ պահվում է մի ընթերցանության գիրք, ըստ յերևութի, նույնպես հայ պատանիների համար կազմված: Մի գլուցի հենց այդ և ուղարկվել Գիտությունների Ակադեմիա: Թերևս դա յեղել է Բրոսսեյի քննության առարկան: Սակայն այդպես չի:

Ամենից առաջ Բրոսսեյի մոտ հարցը միայն վերնագրի հիշատակումով չի պարզվում: Նա հանդամանորեն գիրքը քննել է ըստ եյության: Բրոսսեյի ասածներից պարզ յերևում է, վոր նրա ձեռքին յեղել է «Նախաշավիղը»:

Բրոսսեն ասում է, վոր Արուստանի գիրքը տեսական և գործնական բաժիններ ունի: Ասել է, գրքին կցված է յեղել առաջարան կամ ներածություն, վոր նրա տեսական մասն էր, վորին հաջորդում էր գրքի գործնականը, այսինքն այբբենարանն իր ընթերցարանով: Ձեռագրերի մեջ պահպանված անտիպ ընթերցարանն այդպիսին չէ: Այդպես է, ընդհանակը, «Նախաշավիղը»:

Ուրիշ ի՞նչ վկայություն կարող է հաստատել, վոր իրոք Բրոսսեյի ձեռքին յեղածը «Նախաշավիղն» է յեղել:

ա) Բրոսսեն, խոսելով գրքին կցված առաջաբանի մասին, հիշում է Արուստանի առաջարկը՝ յերեսային գրաճանաչություն ուսուցանելիս, տառերի արհեստական անունները տալուց հրաժարվելու և այն հընչական մեթոդով փոխարինելու անհրաժեշտության մասին: Այս նույն մտքին մենք հանդիպում ենք

նաև «Նախաշավիղ» մեջ: «Նախ քան զգասն վարժապետն սկսանի խոսիլ ընդ մանկանց» խրատի 11-րդ եջում:

բ) Բրոսսեն կանգ ե առնում գրքի բովանդակութեան վրա և առում, վոր այնտեղ կան բարոյական խրատներ, աղոթքներ, ոգտակար և զվարճալի պատմություններ և, նույնիսկ, բանաստեղծություններ: Նյութերի այս թվարկումը չի համընկնում ձեռագիր ընթերցարանի հետ: Վերջինս մեջ աղոթքներ չկան, վրջ ել չափածո հոգևածներ: Իսկ «Նախաշավիղ» ընթերցարանը կազմված ե հենց այն նյութերից, վորոնք մեկ առ մեկ հիշված են Բրոսսեյի գրախոսութեան մեջ:

Մի ուրիշ աղբյուր ել կա. դա գերմաներեն լեզվով գրված բացատրականն ե, վոր Աբովյանն ուղարկել եր իր գրքի հետ: Այդ բացատրականի վերջին մասն ամբողջապես նվիրված ե գրքի սկզբունքներին:

Ի՞նչ ե պարզում այդ բացատրականը.

ա) Հիշված են այն նյութերը, վորոնցից կազմված ե գիրքը: Այս հիշատակութեան մեջ նորն այն ե, վոր ձեռնարկի մեջ զրույցներ կան Ֆիդիկայի և բընապատմութեան հետաքրքիր յերևույթների մասին: Այդ մասին խոսք չկա Բրոսսեյի մոտ, մինչդեռ «Նախաշավիղ» մեջ Աբովյանը քիչ եջեր չի նվիրել այնպիսի նյութերի, ինչպես յերկրի կազմութեանն ե, յերկրաշարժը, անձրևը, ձյունը և այլն:

բ) Վերջապես, գերմաներեն բացատրականի մեջ Աբովյանն իր գիրքն անվանում ե դասագիրք, ուսումնական ձեռնարկ, և վոչ ընթերցանութեան գիրք:

«Նախաշավիղը» այստեղ կոչվում ե «Նոր հայերեն լեզվի տարրական գիրք»: Այս խորագրումը հաստատում ե Ֆրենսն գրված նամակում յեղած վերնագիրը («Տարերք արդի հայերենի»):

Այսքանն ել բավական ե համոզվելու համար, վոր իրք Պիտոլթյունների Ակադեմիային Աբովյանն ուղարկել եր հենց «Նախաշավիղը». վորը, ռակայն, այն ժամանակ այլ վերնագիր ե ունեցել:

Ի՞նչ ճակատագիր ունեցավ «Նախաշավիղը» Պիտոլթյունների Ակադեմիայում:

Բացի Աբովյանի աշխատություններից՝ կար և մի ուրիշը, Ավագյանի «Белый очерк армянской литературы» ակնարկը: Թե վերջինս, Թե Աբովյանի գրվածների գրախոս ե նշանակվում ակադեմիկ Մարի Բրոսսեն: Բրոսսեյի թեկնածությունը, ինչպես պարզվում ե, առաջ եր քաշել Ֆրենսը:

Բրոսսեն իր գրախոսությունն սկսում ե այն հարցից, Թե ամբիոնի թեկնածուներն ինչ աշխատություններ են ներկայացրել և վորքան նրանք համապատասխան են Ակադեմիայի պահանջին: Նա գրտնում ե, վոր յերկուսն ել մրցութեան գլխավոր պայմանից շեղվել են: Ավագյանը, — առում ե նա, — այսպես Թե այնպես տվել ե գրական ինքնուրույն աշխատություն: Իսկ Աբովյանը բոլորովին շեղվել ե և գրական-գիտական շարադրութեան փոխարեն ներկայացրել ե գործնական ձեռնարկներ: Միաժամանակ, չի թագցնում Բրոսսեն, Աբովյանն իր ներկայացրած դասագրքերի մեջ բարձրացնում ե միանգամայն նոր և կարևոր մի հարց, գրաբարից աշխարհաբարին անցնե-

լու խնդիրը, վորն անմիջապես կապված է Ղազանի համալսարանի հայկական ամբիոնի ապագայի հետ:

Այդ բոլորից հետո Բրոսսեն անցնում է Ավագյանի աշխատության գնահատությանը, ապա Սրբվյանի ձեռնարկներին, քննելով նախ «Ռուս տեսական և գործնական քերականությունը»: Նկատի ունենալով, վոր այդ գիրքն անծանոթ է նույնիսկ մեր գրական նեղ շրջաններին, հրապարակում ենք նրա ուսուցիչն առաջարկը:

ПРЕДИСЛОВИЕ

К теоретическо-практической грамматике, составленной на Русском и Армянском языках по руководству Таппе.

Учителем Х. Абовьяном

— . —

ПРЕДИСЛОВИЕ

Цель изучения какого нибудь языка состоит не в том, что бы приобрести себе тем только временную пользу в общежитии, а более образован ум и чувства наши чтением различных творений на оном, и подружиться с духом того народа, которого языку мы учимся.

И какой из Восточных, или из Западных языков может в этом отношении споспешествовать нашей нации более всех, как не Русский, которого польза и качества заставили и образованных народов нашего времени заниматься им, тем более Армян, которые видят всю необходимость изучения его.

и чувствуют пользу, которую они могут извлекать из него как в отношении Государственной службы, так и в общежитии.

Армянский народ, веками наслаждаясь отцовским покровительством человеколюбивого Российского Правительства, ни в какое время не упускал из виду случая, оправдывать в себе дары милости, как верностию в службе, так и стремлением: усовершенствовать себя в этом языке, как это видно во всех учебных заведениях, учрежденных щедрым Правительством для образований их; а по природному своему остроумию и отличным способностям приобретает в короткое время основательное знание Русского языка. преимущественно же внутри Империи, где многие из них владеют им как природные Русские; однако не смотря на все эти средства и благонамеренные старания местного Начальства, по сие время найдутся между здешними Армянами не многие, которые знали бы Русский язык с Армянским так, как бы они могли быть полезными в Гражданской службе как переводчики. Этот недостаток чувствителен в особенности у нас в Закавказском крае, где одним недостает необходимого знания Армянского языка, другие же при всем изучении Армянского языка чувствуют себя довольно слабыми в Русском. И это все зависит от неупотребления в здешних заведениях сравнительного преподавания обоих языков, как это делается внутри России и в других образованных государствах для многих языков. При этом сравнительном способе преподавания опытный наставник,

сводя одинаковые правила и общие свойства обоих языков, облегчает вдвое труд ученикам своим и подвигает их скорыми шагами в изучении обоих языков. Этот благодетельный способ остается здесь в неупотреблении как от недостатка учебной книги, так и от затруднений, необходимо сопряженных с этим преподаванием. Чувствуя недостаток учебника, я принимался за составление его, в желании доставить тем пользу, как здешним учащимся, так и многим моим соотечественникам, обитающим в Турции, Персии и Индии, которые охотно бы пожелали познакомиться с этим языком, имея в руках хорошее руководство.

Правда, по временам выходили книги отчасти похожие на подобное руководство, как то грамматика Архидиакона Авраама Вагаршапатского, напечатанная в Астрахане, грамматика отца Минаса Бжишкяна в Венеции, но оне не выполнили своих назначений. Первая, будучи только переводом Русской грамматики на армянский язык, содержит в себе только сухие определения правил без практических примеров, а вторая стара и при том Автор, выражая Русские слова Армянскими буквами, перевернул их Италианским произношением. В доказательство чего могут служить следующие примеры: наприм. вместо того, что бы передать чистыми Армянскими буквами слова: части речи — չափի բնի, господин Автор перелагает так: yasthi rregi (джасди рреджи); слова: местоимение, причастие, наречие, предлог, полк, Генерал и т. д. заставляет произносить вот как: Mesthoimene,

Phrritshasthie, narretschie, Prretlog, Pholk, General (ժհոթորիստիէ, քորչաթիէ, Նարեկիէ, քոհաղղ, քորթ, Չհհաալ). И целая грамматика его исполнена подобными ошибками, изуродывающими произношение молодых Армян, в устах которых теряется вся мягкость и благозвучие Русского языка, между тем, как Армянская Азбука пред многими имеет те преимущества, что ею можно выразить даже самые трудные звуки иностранных языков. Кроме того на Русском языке вовсе нет этих букв: շ, ք, և, и где нужно поставить буквы ш(т), к(к), л(п), р(б), почтенный Автор во всех местах заменяет буквами: շ, ք, և, и обратно, как что в его сочинении все Русские слова испорчены в чистом своем произношении.

а) Ни мало не имея намерения отнимать заслуги многим отличным трудам членов Армянского Венецианского Мхитаристского Общества, которые всегда имеют в виду образование своих соотечественников, живущих во всех частях света, общепользными книгами, осмеливаюсь только заметить им, что они при переводах своих во всех Европейских языках, дозволяю себе коверкать непростительным образом все иностранные слова, как видно из словаря Французско-Армянского, составленного Доктором Авгером, и из других подобных сочинений.

Эти и подобные убедительные причины служили мне поводом к составлению этой книги для моих соотечественников. При составлении ее я руководствовался отличным сочинением известного Немецкого писателя

Доктора Таппе, который получил признательность своих соотечественников за основательное, остроумное и легкое расположение правил Русского языка и различных практических задач для перевода с одного языка на другой. Кроме того книга его содержит сокращенную историю и географию Российской Империи, правоучительные Басни и Анекдоты с показанием ударений, свойственных всякому слову; при этих достоинствах сочинение его дожило до седьмого издания.

Однако ж не везде следовал я почтенному Автору. Имея в виду совсем другую публику, я почел необходимым переменить некоторые места, где убавить, что казалось мне ненужным, где прибавить, соображаясь с свойствами нашего языка. Так напр. казалось мне излишним вставить все рассуждения Автора о буквах и правилах Славянского языка. Равным же образом почел я затруднительным передать слово в слово все его философические исследования и определения о частях речи, я постарался по возможности изъяснять их ясно, кратко и свойственно нашему языку. Зная также по опыту, что практические примеры склонений более понятны, в особенности для малолетних, чем Таблицы, то я исключил сих последних и оставил только первые. При конце Российской Истории прибавил еще некоторые замечания, относящиеся к странам и народам Закавказского Края.

В желании обратить внимание Филологов, исследовающих происхождение народов от одного поколения по сходству языка, и на отечественный мой

язык, я присовокупил еще особенную Таблицу слов одного значения и звука, находящихся на Русском, Армянском, Немецком и Французском языках.

И как Автор в друзьях своих Пургольде и Тиеме, нашел себе сотрудников, так и я, имел ревностным сотрудником Г. Аркадия Араратова, учителя Армянского языка при Тифлисской Гимназии.

*Բրննիլի յեղրակացոլթլունն Արովյանի աղ
աշխատութան մասին հետեւյալն է.*

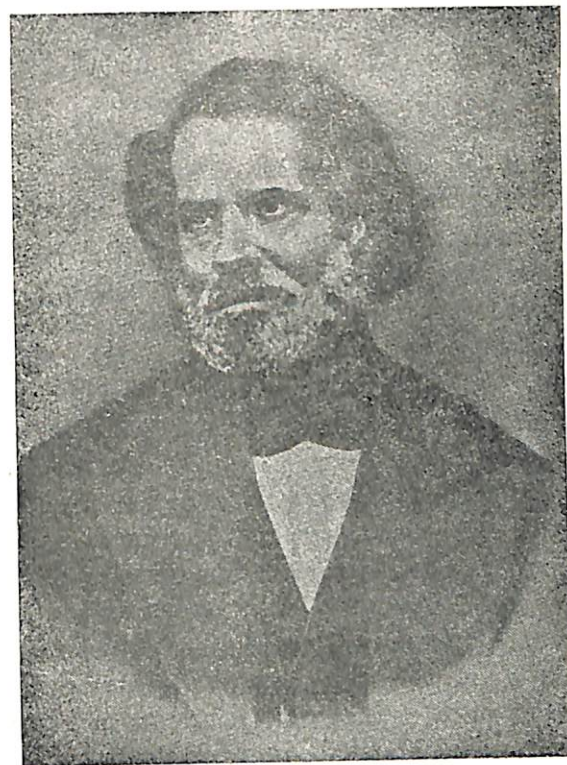
Его (т. е. Абовяна) мысль—перевести на армянский язык прекрасную русскую грамматику Таппа без сомнения очень похвальна. В то время как министр (народного просвещения) с такой энергией и рвением осуществляет мысль о развитии изучения русского языка во всех университетах империи, автор своей попыткой положить начало изучению этого языка армянами доказывает, что он понял свое время и истинные нужды своих сопатриотов. В русском предисловии он излагает вышедшие до него труды по облегчению изучения русского языка армянами. Он основательно осуждает систему транскрипции русских слов латинскими буквами, усвоенную Минасом, переводчиком на армянский язык русской грамматики, систему построенную на итальянском произношении, притом очень несовершенном. Так как итальянское произношение, конечно, неизвестно ученикам, изучающим русский язык, то систему Минаса никак нельзя похвалить. Автор осуждает также способ передачи отдельных звуков русского

языка армянскими буквами... М. Петерман (Берлин) автор новой армянской грамматики доказывает многочисленными примерами своевременность перехода к более точной транскрипции. Я вполне разделяю этот взгляд и с удовольствием вижу, что и наш армянский автор того же мнения, хотя оно ему не было известно. Я все-таки отметил на его рукописи несколько неисправностей в деталях, которые, я полагаю, должны исчезнуть из его системы, чтобы сделать ее вполне правильной. и логически совершенной...»

«Я тщательно читал этот перевод, сравнение с оригиналом убедило меня в том, что текст переведен совершенно точно, я мог отметить только несколько незначительных пропусков, о которых автор сам упоминает в предисловии, несколько изменений в области материала, а также удачное приложение об улучшении за последнее время политики народного образования в Закавказьи».

Գրախոսութեան շարունակութեանը և, կարելի չի ասել, գլխավոր մասը նվիրված է «Նախաշավղի» քննութեանը: Արդյանի բախար Գրախոսութեաններէ Ակադեմիայում վճռեց «Նախաշավղի»: Մեջ ենք բերում Բրոսսի կարծիքը «Նախաշավղի» մասին ամբողջութեամբ:

«... Второй труд этого же автора, его «Книга для чтения», состоит из двух частей: теоретической и практической.

Ակադեմիկ Մարի Բրոսս

В немецком вступлении, которое было прочитано г. Френом и получило его прекрасный отзыв, автор излагает историю изменений и упадка древнего армянского языка, он говорит, что последний совершенно вышел из употребления в Армении, где одно только духовенство (и то не без исключений) знает его и пользуется им, хвалит преимущество современного языка, его простоту, настаивает на необходимости обучать армянский народ правилам нового языка и устранить старый язык, утверждает, что игнорирование нового языка и сохранение старого есть причина глубокого невежества, в которое погружен народ и само духовенство: в осуществление этих целей он и составил свою хрестоматию на народном армянском языке.

Если автор этого труда предназначается на должность ординарного профессора Казанского университета, то подобные утверждения его никак не позволяют думать, что он в состоянии выполнить с честью свои обязанности. Здесь и возникает вопрос, возбужденный его трудами, о чем я говорил в начале своего доклада В каких целях была основана в Казанском университете кафедра армянского языка? На какого рода слушателей рассчитываются профессорские лекции и чему они могут научить? Таковы первые вопросы, которые задаешь себе, когда составляешь представление о взглядах автора».

«Казанский университет — не гимназия и не начальная школа для детей — школа первой ступе-

ни, как мы называем ее во Франции — университет есть очаг высших знаний, где ученые сообщают умственно подготовленным людям знания, превышающие детское понимание. Казань — полугерманский, полуазиатский город — должна стать по мысли правительства цивилизаторским центром для подвластных империи народов Азии. Уже языки арабский, татарский, персидский, китайский, монгольский имеют в нем своих лучших представителей, которые учат азиатов ценить их старые литературные сокровища и побуждают учащееся юношество открывать новые. Когда к этим языкам присоединится армянский, то почти все будет сделано для создания полной энциклопедии азиатской культуры, которую хотят обосновать в Казани...

«... Если таково действительно требование, которому призвана удовлетворять армянская кафедра в Казанском университете, то является вопрос, способен ли Автор с особенностями его взглядов удовлетворить эту цель?

На этот вопрос автор отвечает своими работами, в которых утверждает, что книжный язык Армении есть язык мертвый для народов, происходящих от Гайка, что он бесполезен и даже вреден для обучения слушателей неподготовленных и лишенных рвения».

«... Спросите теперь у литераторов, какой из двух армянских языков они предпочитают, ответ ясен, но обратитесь к народной массе, сообразите ее требования и нужды и ответ будет не менее бесспорен.

Без сомнения, университет, который захочет блистать наукой, высокой культурой армянской филологии, должен практиковать высшее образование, образование, которое будет в свою очередь способствовать цивилизации Армении, должен будет дать юношеству преподавателя, хорошо знающего народный язык, способного писать на этом простом языке, на котором говорят несколько миллионов людей... Ведь нельзя забывать, что армянский народ еще не образован, его надо приобщить к культуре, это народ невежественный, среди которого элементарная грамотность большое и редкое явление...

Откуда же придет свет, который рассеет мрак? На старом языке только книги, которых никто не читает, никто не понимает, которые трактуют вопросы религии, из которых народная масса берет одну лишь обрядовую сторону, на новом языке — ни одной книги. Цивилизация может прийти в Армению только через посредство народов более культурных по сравнению с ней, посредством чтения книг, написанных для нее на основе лучших книг европейской культуры. Быть может в этом главное назначение этой армянской кафедры, основанной на европейских грандах Российской империи — на стыке Азии и Европы.

Вот мысли, подсказанные мне не личным убеждением, так как я не очень высоко ставлю народный армянский язык, но пожеланием, которое высказал автор разбираемого труда, а также долгие и частые беседы с людьми, хорошо на практике знающими Армению, интересующимися судьбой бла-

городной нации, жаждущей прогресса и способной сделать быстрые успехи в этой области (пользуясь словами одного выдающегося лица), лишь бы только ей была оказана помощь и покровительство. И вот появился человек, который взял на себя миссию просветить свой народ, который со всею страстью отдается этой святой задаче и которого не остановили преследования и противодействие. Он понимает, что умственное развитие его народа находится в руках России и составляет грамматику, которая может дать его соотечественникам возможность почерпнуть знания из русских книг. Он не презирает многочисленный класс простого народа, он готовит для него в своей «Хрестоматии для чтения» книгу, вполне ему доступную. Он разрабатывает для него особый метод элементарного образования, он показывает, что хочет и может распространить образование при помощи нового метода... Будет ли осуществлено его желание?»

«Нам остается теперь рассмотреть его книгу и его метод.

В кратком предисловии автор излагает свои взгляды на воспитание детей и юношества с горячностью, делающей честь его усердию. Я думаю, однако, что ему следует устранить те места, где он поносит невежество и злую волю армянского духовенства, этих защитников метода, явную устарелость которого можно сделать очевидной путем простого предложения нового, совершенного метода, не прибегая

к ругательствам и оскорблениям. Мне кажется, что ни в коем случае не следует допускать тех энергических выражений, которыми автор клеймит отрицательные стороны церковного просвещения в Армении.

Автор прежде всего требует, чтобы дети усвоили алфавит, не в виде искусственных армянских названий букв, как это имеет место во всех алфавитах мира, он хочет, чтобы согласные буквы назывались по начальным звукам их значений, и думает, что это сократит и облегчит их усвоение.

Я полагаю, что краткость этих новых названий действительно облегчит усвоение алфавита, но, с другой стороны, я считаю, что не надо переувеличивать полезность такого применения...

Когда ребенок научится различать буквы, что, по мнению автора, требует очень мало времени, он переходит к чтению отрывков, имеющих в «Хрестоматии»: эти отрывки заключают нравственные предписания, молитвы, полезные и занимательные рассказы и даже стихи, в числе которых есть и собственные творения автора.

Если рассматривать эту хрестоматию, как книгу для чтения для детского возраста, то она не без достоинств, хотя и не выдающихся.

За то время, когда я имею честь носить звание академика, мне было представлено для отзывов много армянских книг; некоторые были отвергнуты, иные приняты в качестве учебников для школ. Еще недавно я считал себя вправе давать одобрительные отзывы о

таких грамматиках, которые были составлены исключительно для книжников. Когда я исследовал их, я никак не предполагал, что мне скоро придется переменить свое мнение о них. Зная Армению только по небольшому числу книг, из которых я черпал научные сведения о ней и о Грузии, не будучи силен в армянском народном языке, крайне бедном по средствам его изучения, я рассуждал как теоретик. Если ныне я развиваю мысль о преимуществах нового языка, то это благодаря нашему автору, внушившему мне эту идею, а также благодаря доводам знающих людей, доказавших мне правоту этого взгляда.

Мне думается, что всякое мнение, разделяемое и поддерживаемое многими, должно быть утверждено, развито и распространено, хотя бы только с той целью, чтобы привлечь к нему внимание высших властей, чему я и посвятил значительную часть моего доклада.

Բրոսեան իր գրախոսութեան մեջ յերկու տեղ հիշում է, ի ընդհանրութեամբ «Նախաշաղկին» կցված է յեղեղ մի գերմաներեն բացատրական ինչ է այդ: Արովյանը Ֆրեյերին գրած մի նամակում, դեռ 1839-ի հոկտեմբերի 9-ին. անդրադառնալով Գրոսեի յուշանքին Ակադեմիային ուղարկած գրքերին, ասում է, իր ինքը «Տարերք արդի հայերենի» գրքին, այսինքն՝ «Նախաշաղկին» կցելու լե մի գերմաներեն առաջաբան: Բրոսեյի խոսքը հենց այդ առաջաբանի մասին է: Այդ բացատրականի մեջ Արովյանն արծարծում է մի քան

նի կարևոր, սկզբունքային հարցեր, վորոնք գրական-
նության մեջ հայտնի դարձան միայն վերջերս, Բրոս-
սեյի գրախոսութեան յերևան գալուց հետո: Իսկ գեր-
մաներեն բացատրականը հրապարակել վրա չկար:
Այս պատճառով ել Բրոսսեյի գրախոսությունը մինչև
հիմա միակ աղբյուրն էր հանդիսանում, վորի վրա
հենվելով աբովյանագետները քաղում էին գերմանա-
գիր առաջաբանում Աբովյանի արծարծած մտքերը:

«Նախաշավիղը» հետազոտողը չէր կարող անտար-
բեր մնալ դեպի մի այդպիսի կարևոր վավերաթուղթ:

Բրոսսեն իր գրախոսութեան մեջ Տապալի քերա-
կանութեան մասին խոսելով՝ առում էր, վոր ինքը
Աբովյանի ձեռագրերի վրա նշել է մի քանի անճշ-
տություններ, վորոնց վերացումով նրա թիտեմը
կդառնա լիապես ճիշտ և տրամաբանական տեսակե-
տով՝ կատարյալ: Այդ նշումները Բրոսսեն արել է,
անշուշտ, Աբովյանի համար: Ուրեմն ձեռագիրը պետք
է նորից ընկնել Աբովյանի ձեռքը: Վերջապես հայտ-
նի յե, վոր 1841-ի «կղերներին Աբովյանը հետ է
ստացել իր աշխատությունները: Հետեապես, յեթե
վորեն դժբախտ պատահար կորցրած, վոչնչացրած
չլինելը այդ աշխատությունները, ապա նրանք պետք
է գտնվելիս լինեյին Աբովյանի արխիվում, վորը, ի
միջի այլոց, այնքան հարուստ է մինչև այժմ անհայտ,
չուսումնասիրված նյութերով: Շատ ուրիշ, մինչև այժմ
չընթերցված նյութերի մեջ, լուռ մոռացութեան մեջ
հանգչում էր արխիվի գերմաներեն ֆոնդում «Նա-
խաշավիղ» գերմանագիր առաջաբանը, վորը մի շատ
կարևոր, հետաքրքրական փաստաթուղթ է վոչ միայն
Աբովյանի կենսագրութեան, այլև ընդհանրապես հայ

հասարակական մտքի պատմութեան մեջ: Մեջ ենք
բերում նորահայտ փաստաթղթի հայերեն թարգմա-
նությունն ամբողջութեամբ:

Դ Ի Տ Ո Ղ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն Ն Ե Ր *)

ՆՈՐ ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԳՐԳԻ

ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Լեզուն անշուշտ ամենաազնիւ գործիքն է, վորի
միջոցով մի մարդ իր ներքին հոգեվիճակն է արտա-
հայտում այլ մարդկանց, առանց վորի վոչ անհատը,
վոչ էլ մանավանդ ժողովուրդը ի վիճակի չէ մտքերն
ու զգացմունքները հաղորդելու ուրիշներին, մանա-
վանդ ավանդելու հաջորդ սերունդներին: Լեզվի մեջ,
ինչպես մաքուր հայելու մեջ, ցոլանում է մի ազգի
առանձնահատկությունը, նրա կուլտուրան, մինչև
անգամ նրա քաղաքական վիճակը: Ինչպես
առանձին անհատի մոտ տարիքի աճման զեպքում,
այնպես էլ յուրաքանչյուր ժողովրդի մոտ նրա հոգե-
վոր զարգացման աճման կամ նվազման հետ միասին
լեզուն էլ բոլորովին այլ կերպարանք է ստանում:
Ո՞վ կարող է ժխտել, վոր մեր ամբողջ հոգեկան զար-
գացումը, ինչպես և մեր լեզուն գլխավորապես կախ-
ված են այն պայմաններից, վորոնք մեզ վրա քաղա-
քական ազդեցություն են ունեցել: Կրթական հիմ-
նարկների և դիտական հետազոտութեան բացակա-
յությունը, շփումն այլ ազգերի հետ, ոտար լեզուների
իմացությունից քաղած արտաքին ոգուտուր— այս բո-

*) Գերմաներենից հայերեն է թարգմանել Հակոբ Հարու-
թյունյանը:

լորն առանց այն եւ արդեն բաւականաչափ ուժեղ հիմք են, վորոնց պատճառով մինք կարող ենք մեր լեզուն հակամայիցս անտեռել: Յեւ յեթի մի ժողովուրդ քաղաքակրթված պետութիւններ յիշ յին-թակա յե այս ազդեցութեան, ինչպե՞ս ցույց են տալիս հին և նոր ժողովուրդների որինակները, — շոթլանդացիները՝ անգլիացիների տիրապետութեան տակ, բոհեմներն և հրեաները՝ գերմանացիների, ռուսացի-ների, ֆրանսացիներն ու անգլիացիները՝ հոմա-ցիների և այլն, — ապա այդպե՞ս չե՞ս բռնապետական յերկրներում, վորտեղ աշխատում են ամեն ոտար և ազգային բան բռնութեամբ վռնչացնել: Յեւ յերբ մի ժողովուրդ դժբախտութիւնն ե ունենում իր յերկիրն ու ինքնուրույնութիւնը կորցնելու և իրեն իր սեփա-կան հայրենիքում վորպե՞ս ստրուկ դալու, — իսկ այս ավելին ե տեսում, քան այդ ամենը, — այլե՞ս կարո՞ղ ե նա ի վիճակի լինել մտահոգելու նրանով, վոր դառն-վի գրականութեամբ ու գիտութեամբ, չե՞ վոր դրա համար անհրաժեշտ ե, վորպե՞ս հիմնական պայման արտաքին խաղաղութիւն, բարեկեցութիւն և անդուլ խնամք կառավարութեան կողմից:

Հայաստանի ճակատագիրը հայտնի յե ամեն մի կրթված մարդու: Մոլի-բռնապետական պետու-թիւնների ծանր լծի ճնշման տակ՝ Հայաստանի հայրենագուրդը գալակաները վաղուց են հեռացել իրենց յերկրից և ապաստանել համարյա բոլոր աշ-խարհամասերում: Այս հանգամանքն ե յիդել պատ-ճառը, և վոչ թե առևտրական վոգին, ինչպե՞ս վոչ բոլորովին իսլացի կերպով կարծում են մի քանի յեւրոպացիներ, — վոր հայերը վտարվել են իրենց

յերկրից. իսկ յերկրում մնացած իրենց յեղբայրա-կիցները միայն գուշքի և կյանքի գնով են կարողա-ցել իրենց ուրբ հայրերի անունն ու իրենց կրօնը պատմութեան բեմի վրա պահպանել: Իսկ նրանց ազ-գային ինքնուրույնութիւնն ու լեզուն հազարամյակ-ների առաջ կորել են ամեն ինչ խորտակող ուժեղ հեղաշրջումների հորձանքի մեջ, վորի նմանը հազիվ թե մի այլ աշխարհամասում յեղել ե:

Վորքան ե հին հայերեն լեզուն իր արտակարգ հարստութեան, իր կատարելութեան և իր գրական արժեքի կողմից բարձր լինի, այնուամենայնիվ այդ լեզուն ե միակ արգելակող պատճառը, վոր խեղճ ժո-ղովուրդը մինչև հիմա գուրկ ե մնացել զարգացման միջոցներից:

Սակավաթիւ ընտանիքներ, վոր բարեբաստիկ կերպով հայրենիքից հեռացել են, փոխարինում են իրենց կենցաղն ու լեզուն այն ժողովրդի կենցաղով ու լեզվով, վորոնց մոտ ապրում են: Նրանք բոլորո-վին մոռացել են իրենց մայրենի լեզուն, ինչպե՞ս այդ տեսում ենք Լեհաստանում և թյուրքիս-յում, անգամ այստեղ՝ Վրաստանում: Ժողովրդի մե-ծագույն մասը, վոր մնացել ե Հայաստանում, դարեր շարունակ թյուրքական ժողովուրդների ազդեցութեան տակ լինելու և արտաքին ճնշման տակ կռացած լի-լու, ուրեմն և ամենատարրական իմացութիւններից զրկված լինելու հետեանքով՝ կենցաղի և տարագի հետ միասին ընդունել ե նաև նրանց լեզվի կառուցվածքը: Այդպիսով, առաջ ե յեկել մի բոլորովին ուրիշ բար-բառ, վոր ինչպե՞ս իր կազմով, այնպե՞ս ել իր ձևով բոլորովին տարբեր ե հնից և ամեն բանում նման ե

Թաթարականին: Սովորական խոսակցութեան ժամանակ ժողովրդի բերանից լսում ես վոչ միայն Թուրքերին բառեր, այլ ամբողջ նախադասութեաններ ու դարձվածքներ: Մինչդեռ գրքի լեզուն մնացել է վորպես սեփականութեան հոգևորականութեան, վորը— ինչպես նաև դասակիցները մյուս ազգերի մոտ— սկսեց այդ լեզուն եգիպտոսեան դարձնել յեգիպտական գաղտնիք, վորպեսզի ժողովրդի աչքում ավելի դիրք ու ակնածութեան ձեռք բերի:

Չափից շատ բարձր կարծիք ունենալով իրենց դասի առավելութեանն ժամանակ հոգևորականները գրել և մշակել են այնպիսի բաներ, վոր վոչ մի կապ չունի ժողովրդի և ժամանակի վոգու հետ: Նրանց ամբողջ հոգևոր գործունեութեան ուղին ու ծուծը կազմում են աստվածաբանական մտքերը: Նույնիսկ պատմութեան գրքերում կամ այլ բովանդակութեան յերկերում նրանք ամեն ինչ փորձում են վերածել աստվածաբանութեան: Յեւ վերջ տեղ-տեղ առիթ չեն ունենում յերկտառարդներին դատարարական, ապա նրանք ամեն կերպ աշխատում են նրանց ճշակել գրավել միայն հոգու իրենց շահերի:

Սակայն այս ել յերկար չտևեց: Յեւ այժմ, նույնիսկ, խոշոր քաղաքներում հաճախ ես հանդիպում հոգևորականների, վորոնք հին հայերենից վոչ մի գաղափար չունեն: Յեւ կեղեցական արարողութեանը կատարվում է գրաբար լեզվով, աստվածաշունչն ու բոլոր յեկեղեցական գրքերը կարդացվում են գրաբար. սակայն հարյուրից հազիւ մեկը կարող է այդ լեզուն հասկանալ, ուստի և բնական է, վոր ժողովուրդն սկսեց սիրել այն լեզուն, վորը նա լավ է հասկանում: Զարգա-

ցած յիւրոպացիները զարմանում են, վոր հայ ժողովուրդը, վորի ճակատագիրն ու բնակավայրը այդքան նպաստավոր է պոեզիայի համար, այնուամենայնիւ այժմ վոչ մի բանաստեղծ չի կարող ցույց տալ: Սակայն ամբողջ գաղտնիքը հետեյալումն է.— հոգևորականութեանը ծաղրիկ է այն ամենը, ինչ բանաստեղծական իմաստ ու զգացմունք ունի, վորպես իր դասի համար անվայել և գոհիկ բան: Ժողովրդի լեզուն մնացել է անմշակ: Թուրքերինը նույնիսկ կանայք և յերեխաներն են հասկանում: Ուստի շատ բնական է, վոր ժողովրդի մեջ ակնաւոր է ի բնե բանաստեղծական ձիրք ունեցող մարդիկ Թաթարներն բանաստեղծեցին և արտասանեցին: Մի Բեշիշոլլի (քահանայի տղա), մի Ալլահվերդի (Աստվածատուր) հանճարներ են յեղել, վոր մի ժողովրդի գրական փառք ու պատիւ կրեցին: Թաթարները հիանում են դրանց բանաստեղծութեանների և յերգերի գեղեցկութեամբ. մինչդեռ դրանք հայ են յեղել: Առանձնապես առաջինը, վոր մի քանի տարի առաջ մեռավ, կույր էր և, շնորհիւ իր արտակարգ բանաստեղծական ճաշակի, Թուրքական արքունիքում մեծ հարգանք էր վայելում *):

Չի կարելի ժխտել, վոր բարեկեցիկ ծնողներից վոմանց հաջողվում է իրենց յերեխաներին սովորեց-

*) Գրականութեան համար չափազանց արժեքավոր դանձկինք, յեթե մեկը ժամանակ և միջոցներ ունենար հասարակ ժողովրդի բազմազան յիրգերը, պատմութեանները, անեկդոտներն ու առակները հավաքելու և Յեւրոպայի հասարակութեանը ծանոթացնելու Սակայն այդ գործը կարող է միայն նա կատարել, ով արտաքին հոգսերից բոլորովին ազատ է:

նեւ գրաբարի գաղտնիքները. ասկայն դրա համար անհրաժեշտ է 10 — 15 տարի, մինչև վոր հնարավոր լինի վորոշ անկատար գիտելիքներ ձեռք բերել: Իսկ գրաբարը գործ էածվում միմիայն գրքերում: Նույնիսկ հոգևորականները քարոզ տալիս խոսում են նոր հայերեն:

Դրան ավելանում է նաև մի հանգամանք. — մեր դպրոցներում ուսուցիչները սիրտեմատիկ կըթուլթուլն չունեն, ուստի և ուսուցման մեթոդ ել չունեն. աշակերտները հետ են մնում, և տարիներ են անցնում, մինչև վոր նրանք կարողանում են մի բան հղութել կամ խոնարհել, սակայն չեն հասկանում, մանավանդ վոր շատ ուրիշ առարկաներ ել կան, վոր նրանց արտաքին գոյության համար շատ ավելի կարևոր են, քան այդ լեզուն: Հենց այդ հանգամանքն է պատճառը վոր նույնիսկ շատ բարեկեցիկ ընտանիքներ իրենց յերեխաներին չեն տալիս գրաբար սովորելու, այլ իրենց ժամանակն ու ջանքերը նվիրում են այլ՝ յեվրոպական լեզուներ սովորելուն, վոր ավելի ոգտակար է և գործնական: Յեւ խեղճ յերիտասարդներն ինչպեւ կարող են հաճույք ստանալ, յերբ նրանց ձեռքը տալիս են այնպիսի գրքեր, ինչպեւ սաղմոսը, և այլն, վորոնք թե լեզվով և թե իմաստով անհամապատասխան են այդ յերիտասարդների ըմբռնողությանն ու հասակին:

Նոր հայերենը գրաբարի հանդեպ վոչ միայն այն առավելությունն ունի, վոր նա կենդանի ապրում է ժողովրդի բերնում, այլ և այն, վոր նրա քերականությունը վերին աստիճանի հեշտ է: Նա ունի, չընչին բացառությամբ, միայն մի խոնարհում և մի հոլովում, մինչդեռ գրաբարը բազմաթիվ հղովական

ու խոնարհման ձևեր ունի: Ժողովուրդը թաթարական շատ խոսքեր ու դարձվածքներ է ընդունել և այժմ դործ էածում: Կարելի չէ լեզուն մաքրել դրանցից և լեզվին այնպիսի հաստատուն ձև տալ, վոր գրաբարից շատ չչեղվի, սակայն այնպեւ, վոր հասարակ մարդու համար իսկ հասկանալի մնա:

Հին և նոր լեզուների գլխավոր տարբերությունը թեքման և շարահյուսության մեջ է: Գրաբարում, ինչպեւ և բոլոր նոր յեվրոպական լեզուներում, վորոշիչները, հատկացուցիչները, բացահայտիչները գրվում են վորոշյալներից, հատկացյալներից և բացահայտյալներից հետո, իսկ նախդիրները՝ առաջ, մինչդեռ նոր հայերենում — թաթարերենի նման — հակառակն է: Այսպեւ, որինակ, հին գրաբարում կա-
սեյին. —

Առաջի տան իմոյ կայ ծառ մի: Առ պարտիզի դրացվոյն քոյ հոսի աղբիւր մի: Նս սիրեմ զառաքինութիւն քո: Համեստություն է զարդն երիտասարդութեան: Վոմանք յաշակերտաց ձերոց են ջանասեր:

Նոր լեզվով ասում են. —

Իմ տան առաջ մի ծառ կար: Քո դրացու պարտեզի մոտ մի աղբյուր է հոսում: Քո առաքինությունը սիրում եմ յեւ: Յերիտասարդության զարդը համեստությունն է: Ձեր աշակերտներից վոմանք ջանասեր են:

Այսպեւ և նաև թաթարերենում:

Նախ քան Յեվրոպա տեսած լինե՛ր, դեռ յերիտասարդ ժամանակ, իմ ջերմ ցանկությունն է յեղել նվիրվելու հայերենի յերիտասարդության դաստիարակության գործին: Ամենաբարի նախախնամությունն

իմ նպատակն այնպիսի դարմանալի ձևով ի կատար
ածեց, և մարդասեր կառավարության փողորմածու-
թյան շնորհիվ իմ կրթության համար այնքան շատ—
շատ չվաստակած բարիք վայելեցի: Ուրիշ ինչպես
պետք է յես իմ յերախտապարտ շնորհակալությունն
իշխանավորներին և հայրենիքիս հանդեպ արտահայ-
տեյի, յեթե յես այս կարևոր հանգամանքը լռությամբ
զանց առնեյի: Վոչ թե նորմուծության մոլությունը,
այլ իմ հայրենակիցներին ընդհանուր բախտավորու-
թյունն և շահագրգռել ինձ դիմելու այս քայլին: Դեռ
յերիտասարդությունից եմ յես գնացել այս փշալից
ճանապարհներով, և այժմ իմ կոչումը շատ պարզ
ապացուցյալ է և տալիս դրա համար: Վերապես գլուխ
մի դարոցական հիմնարկի, փորտեղ տարեկան 200-ից
ավելի յերեխաներ են վստահել գլխավորապես իմ դե-
կավարությանը, ամեն ոք այն տխուր դիտողությունն
եմ անում, թե այս ծանր դրությունից միայն մի
կերպ կարելի չէ դուրս գալ. — նոք նայեմք մեզ
այժմյան դպրոցական հիմնարկներ:

Այս գծվարին կացությունը փոփոխել կարենա-
լու համար անհրաժեշտ համարեցի փորձել նոր հայե-
րենի մի տարրական գիրք կազմելու:

Այստեղ իմ նպատակն ե՛ր ուսուցիչներին, ինչ-
պես և սովորողներին, տալ ուղեցույց առաջին տար-
րական պարապմունքների համար: Հաճախ եմ հան-
դիպել տերտերական կամ այլ դպրոցի աշակերտների,
փորոնք տարիներ շարունակ կարգալ են սովորել,
բայց յերբ յես նրանց մի գիրք եմ տվել կարգալու,
այն դարմանալի պատասխանն եմ ստացել, թե նրանք

ռադմոս կամ այլ գիրք են կարդացել, և վոչ թե այդ-
իսկ գրել՝ վոչ մի տառ չեյին կարող:

Այդպիսով, յես գլխավոր ուշադրությունը դարձը-
րի այն բանի վրա, փոր հենց գրքի սկզբում, Նիմա-
յերի և Ստեփանիի սկզբունքներով ցուցում տամ
կարգալու-գրելու մասին և հնչական մեթոդը ցույց
տամ, փոր նախ յես ինքս մի քանի մասնավոր աշա-
կերտների վրա փորձել եյի և լավագույն աղբյուրների
եյի հասել, այնպես փոր աշակերտները տառաձևերը
ճանաչելուց հետո իսկույն կարողանում եյին ամբողջ
բառեր ու խոսքեր կազմել և մի քանի որում սկսել
հայերենն ու ռուսերենն կարգալ:

Յերեխաների մտածելու և խոսելու ունակու-
թյունը դյուրին յեղանակով դարգացնել կարողանա-
լու նպատակով (փորովհետև միզանում, նույնիսկ
բարձր դասերի մշտ, մինչև հիմա ել յերիտասարդու-
թյան մեծ համեստությունն և համարվում, յերբ յե-
րեխաները համը շարժումներով են արտահայտվում և
վոչ թե խոսքերով)՝ յես աշխատում եյի ուսուցիչնե-
րին այնպիսի ցուցումներ տալ, փոր կան Նիմայերի,
Կամպելի և Կրաուզեյի մտավարժությունների մեջ:

Գրքի մնացած մասը պարո նախում է ընթերցա-
նության նյութեր, ինչպես՝ պարզ պատմվածքներ,
փտանալորներ, հետաքրքրական յերևու-թյունի ֆիզի-
կայից և բնապատմությունից, բարոյակրթական
պատմություններ — մասամբ յեվրոպական դասագրք-
քերից, մասամբ իմ կողմից կազմված: Վերապա
մինչ այժմ իշխող դասավանդման սովորությանը

շատ դեմ չգնամ, գրքի վերջում դրել եմ գրաբար հատվածներ:

Վորքան ինձ հայտնի յե, վոչ մի հայերեն դիրք չկա իմիս նման՝ թե լեզվի և թե բովանդակության կողմից. այդ յեռ պարտական եմ գերմաներեն լեզվի իմ իմացությանը:

Այժմ յեռ նյութեր եմ հավաքել իմ աշխարհաբարի քերականության հրատարակության համար, վորով հին լեզուն ել կարելի լինի սովորել ավելի դյուրին և ըմբռնելի յեղանակով: Այո ել եմ ինքս փորձել փոքր յերեսխաների հետ, մյուս ուսուցիչների միջոցով կիրառել եմ տվել դրա հիմունքները և ինձ համար շատ շոյող լուրեր եմ ստացել բոլորից, թե փոքրահասակ մանուկներն անգամ մեծ ուրախությամբ ու յեռանդով են կանոնները յուրացնում և որհրում այնքան են առաջադիմություն ցույց տալիս, վոր նրանք առաջ տարիներում չեյին կարող անել: Յեվ ինչպես կարող եր անհաջողության մատնվել մի գործ, վոր վարվում ե այնպիսի մարդկանց սկզբունքներով ու հայացքներով, ինչպիսիք են Նիմայերը, Կրաուզեն և Կամպեն, վորոնք մանկավարժական աշխարհի վառ փայլող աստղերն եյին:

Իմ ձգտման նպատակը, ինչպես և հայ ժողովրդի ճակատագիրը կախված ե միայն բարեխնամ կառավարության վճռից: Յեթե ինձ բախտ վիճակվի իմ այս առաջին փորձը կենսագործել, ապա յեռ իմ բոլոր ուժերը կգործադրեմ ինչպիսի վերոհիշյալ քերականությունը, այնպես և այլ ոգտակար գրքեր կազմելու և թերևս դրանով Կովկասի ուրիշ ժողովուրդների համար ել ոգտակար լինելու: Մեր դպրոցի թաթար ուսու-

ցիչ Միրզա Ֆաթալի Ախունդովը յուր հայրենակիցների համար արդեն սկսել ե այս մեթոդով մի դասագիրք կազմել:

Հուլյները, նման անհրաժեշտության հետևանքով, թողել են իրենց գեղեցիկ հին լեզուն: Իտալացիք այդպիսի ուժ ունեցող լատիներենը փոխարինեցին իտալերենով: Այդքան շատ տարածված և դարի շարունակ վորպես կրթական լեզու գործածված «լավոներեն»ը հարկադրված եր տեղի տալ ժամանակի վոգուն և պահանջին:

Միթե միայն հայերը պետք ե մյուս ազգերից հետ մնան և թողնվեն հոգեկան խավարի այդպիսի ստրկական կապանքների մեջ: Սուլայն ա մի առանձին անձի գործ չե, այլ բարեհաճ, ընդհանուր բարոյության մասին այնպես հայրաբար հոգացող իշխանության գործն ե: Վորքան ել նախապաշարմունքներն ու անհավատությունները առաջին փորձին վորոշ չափով դեմ գնան, այնուամենայնիվ ճշմարտությունը և այդպիսի բարձր նպատակների ձգտումը կհաղթանակեն յերջանիկ գալիքի համար:

Գերմաներեն բացատրականի դեմոկրատիզմն ե, վոր Բրոսսեյին յերկընտրանքի մեջ եր գցել: Աբովյանի աշխատությունները, նրա յեռանդը լուսավորելու իր ժողովուրդը խորը հարգանք եյին ներշնչել անվանի գիտնականին դեպի հայ ժողովրդի հանդուգն առաքյալը: Բրոսսեն ինքն ել չի թագցնում այդ Բայց Բրոսսեյի չափավոր հայացքները, քարացած պահպանողական մտայնությունը, պաշտոնական գաղափարաբանությունը, հարմարվելու զուշուրությունն ու տակտը չեյին կարող հաշտվել Աբովյանի հանդուգն

դեմոկրատիզմի հետ: Գտնելով աննպատակահարմար նոր բացող ամբիոնի պրոֆեսորությունն Արուսյանին հանձնելը՝ Բրոսսեն իր գրավոր յեզրակացության մեջ ներկայացված աշխատությունները տալգրելու անհրաժեշտության հարցն է պատրաստում:

«Второй соискатель Абовянов из Тифлиса показал себя преданным делу преподавания, проникнутым святостью своих обязанностей, человеком вполне способным их выполнить. Он сопровождал г. Паррота - сына в его путешествии на Арарат и показал столько склонности к занятию наукой, что ученый профессор увез его с собою в Дерпт. Там в несколько лет он усвоил языки — русский, французский, немецкий. На последнем он хорошо пишет, как уверяет г. Френ. Окончив курс с отличием, он вернулся на родину и посвятил себя народному образованию. Новизна, или быть может превосходство его взглядов встретил более чем холодный прием со стороны части его соотечественников, особенно духовенства.

В настоящее время он служит инспектором народных училищ в Тифлисе. Все мои коллеги, которые его знают, питают к нему самое искреннее уважение. Было бы желательно, чтобы он получил возможность применить свои познания в области литературы. Что касается его произведений, то я думаю, что «Метода» Таппа должна быть издана на армянском народном языке, на котором говорят в русской Армении. Абовянов мог бы впоследствии составить хрестоматию для чтения, используя в ка-

честве основы армянские материалы и руководствуясь планом такой книги, который я предложил выше. Затем он мог бы последовательно перевести на народный язык главные сочинения, имеющиеся на книжном языке, перевод которых будет признан необходимым».)

3. «Նախագավիղը» Թիֆլիսի մանկավարժների դասարանի առաջ: Բրոսսեն իր յեզրակացությունը հանձնեց 1840-ին մայիսի 13-ին: Գրախոսականը յերկար ժամանակ մնաց Ուվարովի մոտ: Վերջինս մի նամակով Բրոսսեյի յեզրակացությունը Մուսին-Պուշկինին ուղարկեց՝ հարցի լուծումը թողնելով նրան: Մուսին-Պուշկինն Արուսյանի մեջ չտեսնելով այն գիտնականին, վոր պիտի պատվով վարի նոր միայն կազմակերպված ամբիոնը, հարցը բացառաբար վճռեց: 1841-ի մարտի 8-ին Նա ձեռագիր աշխատություններն ուղարկեց Կովկասի կուսակալին, Արուսյանին վերադարձնելու համար: Կուսակալի անունով Արուսյանի ձեռագրին նա կցում է հետևյալ նամակը:

«Թիֆլիսի գավառական ուսումնարանի ուսուցիչ է պաշտոնակատարն վերատեսչի Արուսյանով (Արուսյան) ներկայացել եր ի թիվս այն թեկնածուների, վորոնք կցանկանային ստանալ Ղազանի համալսարանում հայոց լեզվի նորաբացվելիք կաթեդրը: Առ այս ներկայացրել եր յերեք շարադրություն՝ մինը ուսուցիչին, մյուսը գերմանե-

*) Բրոսսեն իր կարծիքը ներկայացրել է ֆրանսերեն լեզվով:

բնն և յերբորդը հայերն լեզուներով *): Բայց վորովհետև գիտությանց ակադեմիայի կոնֆերենցիան (խորհուրդ), վորպես հաղորդում է ինձ աղագլին լուսավորության դեպարտամենտը, այդ շարադրությունները բավականացուցիչ չեր համարած, վաճառորդ պատիվ ունիմ ուղարկել Ձեզ հիշյալ գրվածները, խոսնարհաբար խնդրելով՝ հրամայել հանձնել այն պ. Աբովյանին» **):

1841-ի փետրվարի վերջերին կամ մարտի ըսկզբներին Աբովյանը «Նախաշավիղը» ներկայացնում է կուսակալ Գոլովինին և խնդրում է ընդունել և տըպագրել տալ այն իբրև ձեռնարկ արքունի ուսումնաբաններում սովորող հայ յերեխաների համար: Գոլովինն Աբովյանի ձեռագիրը մարտի 6-ին ուղարկում է Անդրկովկասի դպրոցների վերատեսուչ Կնոպին: Ահա այդ շրջանում էլ Գոլովինը թառնում է Ուվարովի նամակը Աբովյանի մասին: Մեջ ենք բերում նամակի հայերեն թարգմանությունը.

«Կոմս Բենկենդորֆը 1839 թվին հաղորդեց ինձ, վոր Թիֆլիսի գավառական ուսումնարանի ուսուցիչ և վերատեսուչ պաշտոնակատար Աբովյանովը (Աբովյան) թարգմանել և մշակել է յերիտառարդաց համար

*) Մի փաստական անձնություն. Աբովյանը միայն յերկու աշխատանք է ուղարկած յեղել. մեկը «Նախաշավիղը», մյուսը՝ Տապալի քերականությունը: Նյութերին միանդամայն անժանոթ լինելով՝ Մուսին Պուշկինը «Նախաշավիղին» կցված գերմաներեն բացատրականը առանձին աշխատություն է համարել: Այդ նույն սխալը կրկնվել է նաև Աբովյանի մասին վերջին ժամանակներս լույս տեսած մի գրքուկի մեջ:

**) «Արձագանք», 1896, № 102.

քանի մի ոգտավետ շարադրություններ, բայց չեկարդացել տպել միջոցներ չունենալու պատճառով: Վաճառորդ հրամանագրվեցավ Անդրկովկասյան ուսումնարանաց վարչությանը. վոր Աբովյանովից տեղեկություններ առնվեն, թե նրա պատրաստած գրքերի մասին և թե նույն իր գրքերը կանխապես քննելու համար ուղարկվեն Պետերբուրգ, հարակցելով ընդնմին, վոր յեթե հիշյալ աշխատությունները իրավ ոգտավետ համարվեն ուսանող յերիտառարդության համար, այն ժամանակ հեղինակը ինչ տեսակ ոժանդակություն կկամենար թառնալ յուր գրքերը տպագրելու համար: Առ այս հիշյալ վարչությունն ուղարկել էր Աբովյանովի շինած՝ 1) ձեռնարկ ակզբնական դաստիարակության յերեխայոց՝ նորագույն մանկավարժների մեթոդայով, և 2) տեսական և գործնական ուսաց քերականություն վասն հայոց՝ ըստ Տապալի (Tanne) ձեռնարկին, հարակցելով ընդնմին՝ թե Աբովյանովի ցանկացած ոժանդակությունը միայն այն է, վոր հիշյալ գրքերը տպագրվեն արքունական հաշվով: Բացի այդ, Աբովյանովը բացատրել էր, վոր նրա մնացած յերկու գրքերը՝ այն է՝ 1) նորագույն հայոց բարբառով հորինած յերկու լեզուն միասին ուսուցանելու համար գործնական քերականությունը և 2) համառոտությունը բոլոր առարկաների և գիտությունց՝ այն ժամանակը նա չեկարողացել ներկայացնել արտագրողներ և ժամանակ չունենալու պատճառով, բայց թե նյութերը արդեն պատրաստած ունի: Այդպես ահա Աբովյանովի ուղարկած գրքերը յեռառաջարկեցի կայսերական գիտությունց ակադեմիային ի քննություն և եքստրաորդինար ակադեմիկ

Բրոսսեն ավեց իր գեղեցունքն: Վերոհիշյալ քննության գրքերի արքունական ծախսով տպելու խնդիրը վերջնականապես վճռվելուց առաջ, քանի վոր Աբովյանովի աշխատութուններից միակ քերականութունն է, վոր իբրև ձեռնարկ՝ Անդրկովկասյան այդ մասին պահանջ ունեցող ուսումնարանաց համար կարող եր պիտանի լինել, յիս կցանկայի նախ՝ վոր Աբովյանովը կատարելագործեր յուր այդ աշխատութունը համաձայն ակադեմիկ Բրոսսեյի արած ծանոթությանց, և յերկրորդ իմանալ ձեր կարծիքը այդ մասին և տեղեկանալ թե վորքան ծախսի կարոտ ե տպագրությունը ու ինչ աղբյուրներից պիտի հոգացվի, վորովհետև նախարարութունը ներկայումս վոչինչ գրամական միջոց չունի առ այն: Ընդամին հարակցում եմ, վոր Աբովյանովը յուր գրքերը կստանա Ղազանի ուսումնական շրջանի հոգաբարձուից, վորից խնդրում եր նա հայոց լեզվի կաթեդրը Ղազանի համալսարանում *):

Կնոպիքը Աբովյանի գրքի քննությունը հանձնեց Թիֆլիսի գիմնազիայի հայոց լեզվի ուսուցիչ Արաբառայանին, Կնոպիքը վախճանվում ե: Նրան փոխորինում ե Իվան վասիլյեվիչ Ռոսկովշենկոն: Վերջինս Արաբառայանի գրավոր յեզրակացությունը հանձնում ե գիմնազիոնի խորհրդին, վորի անդամներից եր այն ժամանակ հայտնի հայագետ, գիմնազիայի ավագ ուսուցիչ Արզանյանը:

Խ. ԱՐՈՎՅԱՆ

Գործ նկարիչ՝ Յերկանյանի

*) «Արձագանք», 1896, № 102: Ինչպես Մուսին-Պուշկինի, այնպես էլ Ուվարովի նամակները բերված են Ա. Յերիցյանի թարգմանությամբ:

Գիմնազիայի խորհուրդը, վորի գաղափարական մակարդակը Արարատյանի պահպանողական մտայնությունից բարձր չէր, պարզ է, վոր այդպիսի մի հանգուզն հղացման լույս աշխարհ գալուն արգելք էր դառնալու:

Թերևս մի վորոշ դեր այդ հարցում խաղացել է նաև Ուվարովի նամակը, վոր, անշուշտ, մեծ կշիռ է ապրեցություն ունեւ գիթ Գոլովինի համար նման հարցեր ւմ կողմնորոշւելիս: Իսկ Ուվարովը տպագրութեան համար, ինչպես արդեն գիտենք, պիտանի չէր համարում միայն Տապալի քերականութիւնը:

1842-ի ապրիլի 6-ին Ռոսկովշենկոն Գոլովինին ներկայացրեց մանկավարժական խորհրդի հետեւյալ գեկուցագիրը. «Նախ՝ Արովյանի գիրքը բովանդակում է յուր մեջ 1) Կարճորեն հրահանգ հայոց լեզվի սկզբնական դաստիարակութեան, 2) վորքիկ հեքիաթներ և քաղվածքներ բնական պատմութեանից, 3) վոտանավորով աղոթքներ և քանի մի վոտանավորներ յերեսայոցը դրողեցնելու ուսակական յերգիւրով և լալկան ճառերով, 4) վորը Աղա-Մահմեդ խանի ձեռքով Թիֆլիսն ալեկելու մասին, ճառեր Թիֆլիսի հայոց նոր գերեզմանատան (Խոջիվանքի նորոգութեան) և Եջմիածնի վանքի մասին, վորոնց մեջ, ի թիւս այլոց, համոզում է հայոց կրթիւ յուրյանց՝ վորդոց և 5) զանազան քարոյական առակներ և յերգեր: Յերկրորդ՝ Արովյանը հորինել է այդ գիրքը հատկապես յուր տանն ունեցած աշակերտների համար և այն էլ Յերեւանի ուսակական բարբառով, վոր խառն է մյուս գրացի լեզուների հետ և զուրկ է գրոց լեզվի բոլոր արժանավորութեաններից և կանոններից, նրա

կարճորեն հրահանգները գրված են չոր ու ցամաք, անկապ. ուսակական յորգերը և զվարճախոսութեանները տգեղ սցենում են արտգործւել: Թիֆլիսի ավերման վորքը և գերեզմանատան մասին ճառը բոլորովին անգուտ են ընթերցանութեան համար. ամբողջ գրքի մեջ թույլ են տրված՝ բացի ոտար լեզուներից առնված անտեղի ուսակական բառերը, նաև բազմաթիւ անլախիւ և ասացվածքներ: Այս պատճառով մանկավարժական խորհուրդն, ի նկատի ունենալով Արովյանի ձեռագրի արժանավորութեան և ոգտի մասին Արարատյանցի արած նկատողութեանները, յեզրակացրեց, վոր այդ գիրքը Անդրկովկասյան արքունական ուսումնարաններում գործածելու համար պիտանի չէ, ճախ այն պատճառով, վոր ուսակական լեզուն, վորով նա գրված էր, մինչև հիմա էլ քերականական վոչինչ վորոշ կանոններ չունի. յերկրորդ՝ վոր գրվածքը տհաս մտածողութեանց պտուղ է և յերրորդ՝ վոր նրա մեջ բազմաթիւ սխալներ կան մաքրութեան և ճշտութեան մասին թե լեզվի և թե ճաշակի: Իսկ Թիֆլիսի գիմնազիայի ուսուցիչ կոլեժոկի ասեստոր Արզանովը (Արզանյանց) կարծում էր, վոր յեթե Արովյանը չի դժվարանալ ուղղել այդ գրքի մեջ նկատված թերութեանները, այն ժամանակ դա կարող է լինել ամենալավ ձեռնարկ հայոց ընթերցանութեան համար և ոգտավետ կերպով կարող է գործածվել արքունի գալառական ուսումնարանների առաջին և յերկրորդ դասատանց մեջ:

Հաղորդելով այս մասին ձերդ բարձր գերազանցութեան, պատիվ ունիմ գեկուցանել, վոր Արովյանի այդ գիրքը հորինելը ցույց է տալիս նրա գովա-

նի ուսումնասիրութիւնը և արժանի յի խրատութեամբ
 նայ իբրև առաջին փորձ. վասն զի այդպիսի նորամու-
 ծութիւնքը ամեն անգամ չեն հաջողվում իրանց
 մայրենի լեզվի նւշնիսկ ամենատաղանդավոր հեղա-
 փոխողներին: Այսուամենայնիւ յեթե այդ գիրքը
 գրաքննիչից հաջանութիւնս պանե, Արուստանը կարող
 ե տպագրել բանասերներ ի համար: Բայց վերոհետև
 նրա այդ աշխատութիւնը հորինված և վաղ մաքուր
 հայերեն լեզվով, այլ Յերևանի բարբառով, ի բազ-
 մաթիւ օտարաղբի բառերով, և չունի վոչ վերոջ ձե-
 վեր, վոչ հաստատուն քերականական կանոններ ու
 միանգամայն դուրի և վոչ միայն գրական արժանա-
 վորութիւնից, այլև հասարակ գրագիտութիւն-
 նից, — այդ պատճառով յերեք չե կարող ընդուն-
 վիլ վերսկս ձեռնարկ ուսումնարանաց մեջ, ուր
 պիտի գործ դրվի ուսումնասիրութիւնը նրա մաքուր
 ձևով և վերոջ քերականական կանոններով, գիտու-
 թյան ձեռքով մշակած և մասնագիտութեամբ ճոխա-
 ցած: Այդպիսի լեզվի դաստիարակութիւնը կարևոր և
 թե գիտութեան համար և թե յերկրապարտաց բա-
 րոյական կրթութեան համար, վերսկսելի ուսանողներն
 ամեն բանի մեջ տեսնեն ճշտութիւն և վերոջ ձևեր
 և վոչ թե կանոնների անհաստատութիւն, վերոնցով,
 ինչպիս ինքն Արուստանն ել չե կարող չխոստովանել,
 ինքն և նրա գիրքը: Նրա ընտրած Յերևանի բարբառը
 միայն այն ժամանակ կարող և ուսումնասիրվել դա-
 սարաններում, յերբ կստանա վերոջ ձևեր և որենք-
 ներ, իսկ այդպիսի մի աշխատութիւն վերեւ անհատի
 ուժից վեր և, ու միայն ժամանակը և ժողովրդական
 հոգով և հասկացողութեամբ արտադրած գրական աշխու-

տութիւններն են, վոր կատարում են այդ գործը:
 Ընդամին պատիւ ունիմ վերագարձնել Արուստանի
 ձեռագիրը» *):

Արուստանն, ինչպիս յերևում ե, օտարված եր հաշ-
 վի նստել մանկավարժական խորհրդի կարծիքի հետ:
 Նա մի վերոջ չափով «Նախաշավիղը» մշակում ե:
 1843-ին նա կրկին գիրքը ներկայացնում ե քննու-
 թյան: Նույն թվի դեկտեմբերի 23-ին Թիֆլիսի գիտ-
 նագիտնի մանկավարժական խորհուրդը քննելով «Նա-
 խաշավիղը» գտնում ե այն այժմ պիտանի և
 ոգտավետ դպրոցների համար, յեթե, ի հարկե, մի
 շարք թերութիւններ վերանայն: Մանկավարժական
 խորհրդի արձանագրութիւնն Անդրկովկասի դպրոց-
 ների վերատեսուչ Կուլիթինսկին հետևյալ գրութեան
 հետ ուղարկում ե Յերևան, Արուստանին:

«Յերևանի գաղապական դպրոցի տեսչի պաշտո-
 նակատար տիտուլյարնի սովետնիկ Արուստանին:
 1845 թ. փետրվարի 19:

Նորին գեղադանցութիւնն ուսումնարանական
 մասի պարոն կառավարիչը յուր անցյալ հունվարի
 26-ին գրած № 131 թղթով վերագարձնելով հայ մա-
 նուկներին գրել-կարգալ սովորեցնելու համար սկզբը-
 նական ձեռնարկը, վոր դուք կաղմել եք հայ լեզվով,
 առաջադրել ե հայտնել Ձեզ գիմնադրոնի խորհրդի
 յեղոթապետութիւնը գրքի թերութիւնների մասին,
 ավելացնելով, վոր յեթե դուք ուղղեք այդ թերու-
 թիւնները, ներկայացնեք գիրքը ինձ հետագա անո-
 րինութեան համար:

*) «Արձագանք», 1896, № 102:

Գեներալ մայոր Շում յերկրորդի աշպիտի
առաջադրության մասին հաղորդելով Ձեզ, ուղարկում
եմ ի գիտություն և գիմնազիոնի խորհրդի այն ար-
ձանագրության պատճենը, վորը կազմված և այդ
առարկայի մասին»:

Այժմ մեջ բերենք գիմնազիոնի խորհրդի արձա-
նագրությունը, վորի (իշխան և վերահիշյալ գրության)
բնագիրը գտնվում և Յերևանի Պետական Արխիվում:

"Копия с журнала составлялась в Педагогическом
Совете Тифлисской Гимназии 1843 года декабря 22 дня.

Совет Гимназии слушал мнение учителя ар-
мянского языка Араратова и другое старшего учи-
теля Арзанова о рукописной книге, составленной на
Эриванском простонародном наречии г. учителем
Абовяном под заглавием: «Первоначальное руководст-
во для обучения детей чтению и письму на армян-
ском языке» и содержащей следующие статьи:
1) Предисловие к читателям; 2) наставления при
обучении детей чтению и письму; 3) буквы и скла-
ды; 4) слова односложные, двухсложные и мно-
госложные и 5) разные мысли, правоучения, повес-
ти, басни, пословицы, молитвы, песни и описания
в стихах и прозе, переведенные большей частью с
языков европейских.

Учитель Араратов находит следующие в книге
Абовяна недостатки: 1) сбивчивость в расположении
статей, 2) мало примеров для чтения складов и
слов; 3) употребление букв... (а) вместо вспомога-
тельного глагола... (есть); 4) неуместную замену пе-

Կոպիա с журнала составлялась в Педагогическом
Совете Тифлисской Гимназии 1843 года декабря 22 дня.

Совет Гимназии слушал мнение
Учителя Армянского языка Арарато-
това, и другое старшего учителя
Арзанова о рукописной книге состав-
ленной на Эриванском простонаро-
дном наречии с заглавием: «Або-
вяном Руководство для обучения де-
тей чтению и письму на Армянском
Языке» и содержащей следующие статьи
1) Предисловие к читателям, 2) На-
ставления при обучении детей чтению и
письму, 3) Буквы и склады, 4) Слова
односложные, двухсложные и мно-
госложные, 5) Разные мысли, право-
учения, повести, басни, пословицы,
молитвы, песни и описания
в стихах и прозе, переведенные боль-
шей частью с европейских языков.

Թիֆլիսի գիմնազիայի մանկավարժական խորհրդի
արձանագրությունը «նախաշարի» մասին:

(Սեփականություն ՀեՍՀ Պետական Արխիվի)

которых общепонятных книжных слов и выражений простонародными разговорными; сверх того на стр. 44 употребление выражений, означающих народное насмехательство, на стр. 9 неправильное разделение некоторых слов; и в заключении рецензии полагает, если недостатки будут исправлены, возможным и даже полезным напечатание «Первоначального руководства для обучения детей чтению и письму на армянском языке». Старший учитель Арзаков ссылается на прежнее свое мнение, изложенное им 1841 года 5 июля в журнале Совета Гимназии и неговоря ни слова о прежде замеченных им в книге Абовяна недостатках, как-то: а) о странном способе чтения букв; б) о неуместности пословиц армянских и статьи о тифлисском армянском кладбище, которые могут возбудить в учащихся смех и в) о неправильном написании некоторых слов, исправлены ли эти недостатки или нет, заключает, что рукописная книга Абовяна, составленная на эриванском простонародном наречии, более прочих наречий чистом и близком к книжному наречию, при недостатке подобных сочинений, может с пользою служить руководством при обучении армянского юношества чтению и письму в писших классах уездных училищ.

Совет Гимназии, приняв в уважение единогласное заключение рецензентов о книге Абовяна, положил, что рукописная книга Абовяна может быть введена в училищах закавказских как первоначаль-

ное руководство для обучения детей чтению и письму на армянском языке, если: а) автором будут исправлены выше замеченные недостатки и если б) не будет найдено ничего противного правилам цензуры, особенно в статьях, переведенных большей частью с языков европейских.

Подлинный подписали: директор И. Кушинский, Инспектор Росковшенко, Старшие учителя: Д. Арзанов, Стеллецкий, А. Филдельфи, Шестаков, учитель грузинского языка Карганов. Скрепил Секретарь Совета Гимназии, Старший учитель Филиппов.

Верно: Письмоводитель Дирекции Закавказских училищ. «Подпись»).

4. «Նախաժողովի» տպագրությունը: «Նախաժողովի» պատմության այդ շրջանը, համեմատաբար, ամենամոլորն է: Ավանդաբար մեզ հասել է միայն հետևյալը. Արտվյանը տպագրություն է հանձնել «Նախաժողովի» և այն վոչնչացվել է: Յերբ է հանձնվել գիրքը տպագրության, հիվ է վոչնչացրել, լինչպես, այս բոլոր հարցերը դեռևս չունեն իրենց պատասխանը:

Նախ առաջին հարցի մասին:

Դժբախտաբար վոչ մի հիշատակություն չի պահպանվել գրքի տպագրության ժամանակի մասին: Այն տվյալը, վոր իբր թե «Նախաժողովի» տպագրվել է 1842-ին, ճիշտ չէ: Միայն այն փաստը, վոր «Նախաժողովի» ձեռագիրը դեռևս 1843-ի դեկտեմբերի 22-ին Թիֆլիսի գիմնազիայի մանկավարժական խորհրդի քննության առարկան է յեւել, նշանակում է 1842-ին տպագրված լինել չէր կարող: Ուրեմն, մնում

ե յենթադրել, վոր միայն հաջորդ տարիներին Արու-
վյանը տպագրության հանձնած կլինի իր աշխատու-
թյունը:

Ի միջի այլոց նկատենք նաև այն, թե Արուվյանը
ի՞նքն ե հանձնել «Նախաշավիղը» տպագրության, թե՞
դպրոցների վարչությունը կամ մի այլ հաստատու-
թյուն, նույնպես հայտնի է:

Ավանդաբար մեզ հասել ե այն կարծիքը, թե
նո՞ր դժգոհ «Նախաշավիղի» անհաջողություններից,
ինքն իր ծախսով տպագրել ե տվել գիրքը:

Առաջին «Նախաշավիղի» մասին պահպանվել ե
միայն յերկու աղբյուր: Դրանցից մեկը պատկանում
ե Պերճ Պոռոյանին, մյուսը՝ Մ. Տեր-Ազարյանին:
Արուվյանի առաջին ընդարձակ կենսագրությունը
գրել ե Մ. Տեր-Ազարյանը «Մի քանի խոսք Ապո-
վյանի վերա» վերնագրով: Այդ կենսագրական ակ-
նարկում Ազարյանը հետևյալն ե գրում «Նախաշավ-
իղ» մասին:

«Նա [Արուվյանը] իր կենդանության ժամանակը
սկսել ե տպել յերիխաների համար գրքույկ այսպիսի
մակագրով, «Նախաշավիղ կրթութեան ի պէտս նորա-
վարժից, յերկու մասն»: Այս գրքույկը բովանդակում
ե յուր մեջ հայերեն այբուբենը, հայոց քերականու-
թյուն ե քանի մի հատված յերիխաների կարգալու-
համար: Հայտնի է, ինչ եր պատճառը, վոր նա չե-
ր կարողացել վերջացնել որս տպագրելը: Մենք տեսել
ենք այս գրքույկի տպած թերթերը, վորոնց տիպը
շատ անպիտան ե: Զլինի՞ թե այս հանգամանքն ե
պատճառ դառել չտպելուն, սակայն ուրիշներիցը այս-
պես ենք լսում, թե հանդուցյալ Կարապետ վիճակա-
վոր արքայիկոպոսը տեսնելով, վոր այս գրքույկը

աշխարհաբար լեզվով ե շարադրված, տպագրելը ար-
գելիլ ե: Յերևում ե, վոր բարձր արագանը ուրիշնե-
րի պես կարծում եր, թե աշխարհաբար լեզվով բան
կարգալ ու գրելը ազգի կործանումն ե *):

Մեջ բերված հատվածն անդրանիկ խոսքն ե
հայ պարբերական—գրական մամուլում, վոր ասվել
ե «Նախաշավիղի» մասին:

Ի՞նչ ե պարզում Ազարյանի վկայությունը:

ա) Ազարյանն ինքն իր աչքով տեսել ե «գրք-
քույկի տպագրված թերթերը»:

բ) Ազարյանը միակն ե, վորի վկայությունը
հնարավորություն ե տալիս կորած անվանաթերթի
բովանդակության մի կարևոր մասը վերականգնել:

գ) Ազարյանը պարզում ե գրքի բովանդակու-
թյունը, վորը գրեթե ամբողջությամբ համընկնում ե
պահպանված մի որինակի հետ *):

Մյուս վկայությունը պատկանում ե Պերճ Պո-
ռոյանին:

«Դյուղական վարժապետներ» վերնագրի տակ
Պոռոյանը մի մեծ հոգվածաշար տպագրեց «Արձա-
գանք»-ում: Վերջին հոգվածներից մեկում Պոռոյանը
պատմում ե Արուվյանի այցելությունն Աշտարակի
դպրոցին, ուր մանուկ Պոռոյանը օտվորելիս ե յեղել:
Պոռոյանը «Հո. շիկներ»-ումն ել ե պատմել իր առա-

*) «Կոռնի», 1831, եջ 541:

**) Ազարյանը հիշում ե նաև «Հայոց քերականություն»,
վորը չկա այս գրքում: «Նախաշավիղը» Արուվյանը բաժանած ե
յեղել յերկու մասի, առաջին մասը հենց այս գիրքն ե, իսկ յերկ-
րորդ մասը՝ քերականությունը, վորը մինչև որս հրատարակված
չե: Քերականության ձեռագիրն անվթաք պահվում ե Արուվյանի
թղթերում:

չին հանդիպումը Արուստանին *) Գրեթե նույնը պատմելով, Պոռշյանը «Գյուղական վարժապետներ»-ում մի քանի նոր և ուշագրավ տեղեկություններ և հաղորդում «Նախաշավիկ» մասին, վոր ուրիշ աղբյուրներում չի կարելի գտնել:

Ի՞նչ և պատմում Պոռշյանը.

«—Յես քեզ մի գիրք կըրկեմ. վարժապետ, կարելի չե դու նրանից մի բան հասկանաս և այնպես սկսես սովորցնել, ասաց նա [Արուստանը] մի որ, յերկար մի բանի վերա բացատրություններ տալուց հետո, այն գրքի մեջ իմ ասած դասաւոյության յեղանակը մանրամասնորեն նկարագրած ե, այնտեղ կտեսնես, վոր ավելի հեշտ ե յերեխային տառերի հնչյունների հետ ծանոթացնել, հնչյուններով ձայները միացնել, քան թե այլ, բնականներ տալով. այն գիրքն իմ շինածն ե և աշխարհաբառ ե. դու նրա առաջարկը լավ կարդա:

—Շատ լավ, աչքիս վրա, տեր, հավանություն եր տալիս խալիֆեն, բայց մենք այն խոսակցությունից վոչինչ չհասկացանք...

Մոռքիս վերջումը ավելորդ չեմ համարում ասել, թե Արուստանը իր խոստումը կատարեց. նա վոչ միայն մեզ համար շաքարեղեն եր ուղարկել. նա վարժապետին ուղարկած գրքիցը մի մի հատ ել մեր առաջին դասատան համար ե պարգև գրել:

Վոչ այլ ինչ եր այն, յեթե վոչ յուր սեփական աշխատությունը՝ «Նախաշավիկը»՝ Արդանյանց տպարանումը տպւած:

*) Պերճ Պոռշյանց, «Հուշիկներ», Ա. շրջան, Թիֆլիս, 1894
Էջ 17—23:

Յերկրորդ տպագրության մեջ պակաս ե գրքի բուն ծածը և նպատակը—նորա մեծ հառաջարկը, վորի մեջ խոսքը փիլիսոփա ուսուցիչներին դարձրած սովորեցնում ե հնչական ձևը և խնդրում աշխարհաբարով տանել դասաւոյությունը. պակաս ևն նույնպես մի քանի լավ վոտանավորներ:

Հիշյալ հառաջարկից յերևում ե, վոր Արուստանը և առաջին անգամը սկսել մեր մեջ հնչական մեթոդան՝ դեռ 40-ական թվականներում:

Ափսոս, վոր մեր ունջ ու պուճախում և վոչ ընդերներին մոտ չգտա վերջին տարիներս այն գրքույկը:

Արժեք, արդարեւ, նորա հառաջարկը տպագրել:

Այն ժամանակ Խաչատուր Արուստանը կհամարվեր մեղանում և առաջին մանկավարժը *):

Պոռշյանի հուշերը լրացնում են Ազարյանի հաղորդածը: Ազարյանի վկայությունը պարզեց կորսված անվանաթերթի, ճիշտ և, շատ կարևոր, բայց միայն մի մասը, վերնագիրը: Պոռշյանը լրացնում և վկայությունը հայտնելով, թե գիրքը վոր տպարանում և տպագրվել Արդանյանի, տպագրվում ե նաև տպագրավայրը, այսինքն՝ այն քաղաքը, վորտեղ տպագրվել ե «Նախաշավիկը»: Արդանյանների տպարանը գտնվում եր Թիֆլիսում, ուրեմն գիրքն ել տպագրվել ե այնտեղ:

Պոռշյանը, դժբախտարար, չի անդրադարձել մի կարևոր հարցի, վորի մասին վորոշ հիշատակություն կա Ազարյանի մոտ. դա գրքի ճակատագրի հարցն ե:

*) «Արձագանք», 1890, № 2:

Ի՞նչ յեղավ գիրքը: Մի բան պարզ է—գիրքը լույս չի տեսել: Պատճառը: Այդ մասին վոչ մի ուղղակի վկայություն գոյություն չունի: Կան միայն յենթադրություններ: Միակ աղբյուրն առաջմ Աղարյանն է: Աղարյանն առաջ է քաշում յերկու յենթադրություն, ձեռնպահ լինելով, դրանցից վորեւ մեկին հավանականություն տալուց: Նա ասում է իր յենթադրությունը և ապա հաղորդում ուրիշներին լսածը:

ա) գրքի տպագրությունը յեղել է անպիտան և Աբովյանը չի կամեցել այդ ձևով գիրքը լույս աշխարհ հանել:

բ) արքեպիսկոպոս Կարապետը լսելով, վոր Աբովյանի գիրքն աշխարհաբար լեզվով է գրված, արգելել է նրա տպագրությունը:

Կա և մի յերրորդ վկայություն, վորի հեղինակն է Ղազարոս Աղայանը:

Ինչպես հայտնի յե, Աղայանի թղթերումն է գտնվել առաջին «Նախաշավիղի» տպագրված մի հատիկ որինակը: Աղայանը մի բացատրական թուղթ է գրել, ըստ յերևութին հրապարակելու համար: Վորքան մեզ հայտնի յե այդ բացատրականն անտիպ է *):

Բերում ենք թուղթն ամբողջությամբ.

«Հայտնի յե, վոր Խ. Աբովյանը առաջինն է յեղել մեզանում, վոր հնչական յեղանակով մի այլբենարան է տպագրել: Սրա յերկրորդ մասը՝ իբրև ընթերցարան «Նախաշավիղ կրթութեան ի պէտս նո»

*) Այդ թուղթն ոգտագործել է ակնավոր գրողի վորդին, ընկ. Մուշեղ Աղայանը «Նոր ուղղագրության պատմական ակտը» հոդվածում («Որհրդային Հայաստան», 1922, № 73):

րավարժից» վերնագրով տպագրեց Հ. Ծնֆիաճյանցը, իսկ առաջին մասից չի գտնվում վոչ ձեռագրեր և վոչ տպագրված: Աբովյանի առաջին կենսագիրը «Կոռնկ» ամսագրի 1861 թվականի հուլիսի տետրակում գրում է այս այլբենարանի մասին հետևյալը— «Մենք տեսել ենք այս գրքուկի տպած թերթերը, վորոնց տիպը շատ անպիտան է: Զինի՞ թե այս հանգամանքն է պատճառ դառել չտպելուն, սակայն ուրիշներինցը այսպես ենք լսում, թե հանգուցյալ Կարապետ վիճակավոր արքեպիսկոպոսը տեսնելով, վոր այս գրքուկը աշխարհաբար լեզվով է շարագրված, տպագրելը արգելել են»:

Հավանականն ավելի այն է, վոր մինք ուսումնարաններ ու ուսուցիչներ չունեցինք, իսկ յեղածներն էլ տերտեր-տիրացու—այնպիսիք եյին, վոր չեյին կարող ընդունել հեղինակի նորամուծությունը: Նա առաջարկում եր այլ, բեն ասելու տեղ—ասել ա, բը, գը: Նոր այլբենարանը չուներ՝ այլ—խե—չա—այլ—ժե—ճե—ռա,— այլ դրանց տեղ բովանդակում եր աշխարհիկ բարոյակրթական ու դյուերամտչիլի հոգվածներ: Թե այդ այլբենարանը տպագրված է յեղել անմիջապես, դրա ասացույցն այն է, վոր շատերն են տեսել դրա մեկ որինակը ինձ մոտ: Վորպեոզի մեր անմահ հեղինակի այս մի հատիկ որինակը չկորչի, լավ կլինի, վոր սա պահպանվի մեր ազգային հաստատություններին մեկում:

Այս հանգամանքից ոգտվելու նպատակով, յես առաջարկում եմ մեր կարողավոր մարդկանց գնել

այս գիրքը մի հազար ուսուցիչ, իսկ այդ գումարը խառնել հեղինակի հուշարձանի ոգտին հավաքվածին»*):

Այսպանի յենթադրությունը մոտ է գրքի արգելման մասին յեղած վարկածին: Իսկ այդ վարկածը պիտք է համարել ամենահավանականը: Ինչպես յերևում է, «Նախաշավիղը» դարձել է ժամանակի պահպանողական-կղերական մտայնության դոհը:

Մի դիտողութուն էլ այդ հարցի շուրջը:

«Նախաշավիղի» հարցին անդադառնալիս Արուստանի մասին հոգւածներ և ուսումնասիրություններ գրողները ասում են, վոր «Նախաշավիղը» այրվել է, յենթարկվել է հրադատության (առևտրաֆեյի): Վոր կղերականութեան յան կողմից արգելվելուց հետո «Նախաշավիղը» կարող էր այրվել, մի պահ անգամ կասկածի առարկա չէ կարող լինել: Բայց ինչ փաստական հիմք ունեն այդպես ասողները, վճռողից են վերցրել, հայտնի չէ: «Նախաշավիղի» պատմությանը

*) Աղայանի մոտ մի անճշտութուն կա. նա կարծում է, թե «Նախաշավիղը» կազմված է յերկու մասից—այբբենարան և ընթերցարան «Նախաշավիղի» առաջին մասը, այսինքն՝ այբբենարանը, Աղայանի կարծիքով հրատարակել է ինքը՝ Արուստանը, իսկ յերկրորդ մասը, ընթերցարանը, մնացել է անտիպ և լույս է ընծայել Հ. Ենֆիաճյանցը: Արուստանի և Ենֆիաճյանցի հրատարակած «Նախաշավիղները» վոչ միայն նույն գրքի առաջին և յերկրորդ մասերը չեն, այլ ինքնուրույն և շատ բանով իրար նման, շատ բանով էլ իրարից տարբեր գրքեր են: Այդ մասին ավելի մանրամասն կխոսվի հետո, առայժմ նկատենք, վոր Աղայանը սխալվում է, յերբ կարծում է, թե Ենֆիաճյանցի հրատարակած միայն ընթերցարան է, առանց այբբենարանի, կամ էլ Արուստանի հրատարակած միայն այբբենարան է, առանց ընթերցարանի: Թե մեկը, թե մյուսը և՛ այբբենարան ունեն, և՛ ընթերցարան:

վերաբերող վկայագրերի ու հիշողությունների մեջ, վորքան հնարավոր յեղավ պարզել, այդ մասին հեռավոր ակնարկ անգամ չկա:

Քննադատական գրականության մեջ «Նախաշավիղի» այրվելու մասին առաջինը խոսել է Յե. Շահաղիզը*): Այնուհետև Շահաղիզի որինակով կրկնել են ուրիշները: Շահաղիզը՝ իբրև բանասեր միշտ յեղբակացություններ և հանում ունենալով մի վորոշ փաստական հիմք: Այս անգամ էլ նա իր ասելով հիմք է ընդունել Աղայանի ասածը: Ահա ինչ է գրում Շահաղիզը. «վոմանց ասելով էլ (Աղայանցի) Թիֆլիսի ժամանակի առաջնորդ Կարապետ յեպիսկոպոսի հրամանով տպագրված որինակները հավաքվել այրվել են, իբրև աշխարհաբար լեզվով գրված աշխարհաբարի ձեռնարկ»:

Շահաղիզի խոսքը Աղայանի այն գրության մասին է, վոր քիչ առաջ մեջ բերվեց ամբողջությամբ: Աղայանի այդ գրության մեջ այրելու մասին վոչ մի խոսք չկա: Բացի այդ, Կարապետ յեպիսկոպոսի անվան հետ կապված վարկածն Աղայանը մեջ է բերել Աղարյանից, հիշատակելով նույնիսկ աղբյուրը, մի բան, վոր շատ լավ հայտնի յե Շահաղիզին:

Այսպիսով, Շահաղիզը ակամա դարձել է ինքնահնար վարկածի հեղինակ:

5. Յեկու «Նախաշավիղ»: Այս բոլոր ձախողություններից հետո Արուստանը, ինչպես յերևում է, եկում է կազմել մի նոր «Նախաշավիղ», վորը նրա մահից հետո, 1862-ին լույս տեսավ Թիֆլիսում, Հ. Ենֆիաճյանցի հրատարակությամբ:

*) «Տեղեկագիր Գիտության և Արվեստի Ինստիտուտի», 1928, № 3, էջ 139:

Անհրաժեշտ է, որ Երևանի քաղաքում և թիմերի
յերիկու «Նախաշաղկիդ» մեկը լույս և տեսել իր կեն-
դանուրից զուրկ, մյուսը՝ մահից հետո:

Այս յերկուսը հպեալք է շփոթել իրար *):

Գրասերների շրջանում գրեթե միշտ մի հեռավոր
կառկած է յեղիլ, թե արդյո՞ք առաջին «Նախաշաղկի դը»
Աբովյանի հեղինակությունն է **):

Յերկու «Նախաշավիղների» համեմատական քննութիւնները ցույց ետաւիւր վոչ միայն այն, վոր այդ յերկու տարբեր գրքերը միեւնոյն հեղինակին են պատկանում, այլ և այն, վոր յերկրորդ «Նախաշավիղի» հիմքը վերջին հաշիւով դարձյալ առաջինն է:

Բերենք մի որինակ:

Գաւն նշութիւ, վոր յերկու «Նախաշաղկններն» միջ ել կրկնվում են, միայն այն տարբերությամբ, վոր առաջինից վերցնելով հեղինակը մի փոքր մշակել է յերկորդի համար:

*) Որինակ, Պոռոյանի կարծիքով Ենֆիմաձյանցի հրատարակ-
կածը այն «Նախաշաղկիղն» է, վոր Արուսյանը հրատարակել է և
մի-մի ուրինակ ուղարկել Աշտարակի դպրոցի աշակերտներին, միայն
այն տարբերությամբ, վոր յերկրորդ հրատարակության մեջ բա-
րակալում է առաջաբանը:

**) Որ. «Հայկական մատենադրութիւն» (այբուբենական
դուցակ տպագրութեան գլուտին մ'նչէ առ մեզ յեղած հայերէն
հրատարակութեանց) գրքում (Վենետիկ, Մխիթարյան տպարան,
1883) «Նախաշաղիղ» կրթութեան ի պէտս նորավարժից»-ը վե-
րագրված է Գեորգ Աբովյանին և բոլորովին չի հիշված Պաշա-
տուր Աբովյանի գրքերի ցանկում (հջ 1):

Աւանդին ճշմարտագրից՝

Ուղղամթոնւթյուն

Ճանապարհորդելի մեկը ծիր
վրա մեկ քաղաքով անց եր կե-
նում, կամենալով փոքր ինչ բան
տունել, հետը մանր փող չունեի:
Ջեր գիտում թե փողոցը ինչ
տեղու չանկարծ մեկ տղա պա-
տահեցավ: Հանեց մեկ վոսկի
տվեց նրան վոր տանի փոխի և
ուզածն առնի: Յերկար ժամա-
նակ քաշեց, տղայն չեկավ: Նա
կարծեց թե խաբվեցավ, բայց
արդարամիտ յերեխայն յետ յե-
կավ, ուզածը բերեց և մնացած
փողը կամենում էր յետ տալ:
Ոտարակտնր նրա արդարության
վրա դարմառած, բերած փողը
երբեք բաշխեց: Միթե նա չէր
կարող քի խելի քայքայ տեսն
նրա սիրտը վիրջան արդարեւ
եռալեւ արդար մեծ սիրելի յե-
րեխու, և քո հացդ չի պակսի*):

ՅԷՐԿԵՐԵԴ. Նւախառնակից՝

U r n y r y f n l p j n l G

Մեկ աղքատ տղա՝ Գեորգ անուն՝
ծնողք չուներ և իր որակաւն
հացը դռնն դուռ։ ման եր գա-
լիս և ուզում, վորովհետեւ եւն
քաղաքումը։ վոր ն կանում եր,
աղքատաց տուն չկալ։ Անշամ մի
քուչուլը մեկ յերեկի մարդու
պատահեցալ և վորորմություն
խնդրեց նրանից։ Սա կամեով
նրան ոող տալ, ձեռը ջեբը (զըբ-
պա ակ) տարալ, բայց տեսալ,
վոր ի՛ բոլոր փողը խաբջել եր։
Բայց վորովհետեւ յերեխեն
նրան ենպես քաղցը դիմող
նայում եր, չկամեալ վոր նրան
առանց վորորմության թողնի։
Ես պատճառով քիսեն հանեց,
մեկ վոսկի տվեց նրան և ասաց,
«Դեհ ան ես վոսկին խուրդա արն,
հետո քեզ դրանից փողը կտամ»։
Գեորգը վաղեց մոտիկ դու-
քանը (կրպակ) և փողը խուրդա
արեց և յերբ վերադարձալ, եւն
յի բեկի պարոնի ել եւն քուչուլը
չկր։ Յեկեն նա վատ յերեխա լի-
նեի, փողը կուենեի և կխախչեի
տուր, բայց Գեորգ միտը արեց,
լալ և աղբաւ մնալ աշխարհի
վրա, քան թե գողությամբ հա-
րստանալ։

Մապեան սկսածով են պարանիկ
դարձան, մինչ վրո նրան մեկ
ուրիշ քուշում գտավ Պարոնի
և արդ. ա յերեխի արգարամը-
տուխյան վրա մնաց զարմացած
և իրեն համար պարտավորու-
թյուն համարեց, նրան մեկ հացի
տեղադրեցի, Մապեար համար նրան

*) Տե՛ս մեր հրատարակութեան 33 հջր:

մեկ արհեստագործի ավեց, և նա
եռ արհեստը սովորեցավ և հետո
իրան համար լավ մարդ դառավ:
Վերջին ժամանակն ել իրեն
հնալեւ արդար բռնում եր, վոր
ամեն մարդ սիրում, պատվում
և արդար ուստա եյին ասում
նրան *):

Կարող ե այսպիսի առարկութիւն ծագել, թե
բոլոր ընթերցարանների մեջ ել նման և ընդհանուր
նյութեր կան: Այդ ճիշտ ե, մանավանդ, վոր Աբու-
վյանը գերմանագիր բացատրականում զգուշացնում
ե, վոր «Նախաշավիղն» ինքը կաղմել ե գերմանական
աղբյուրներից: Պարզ ե, վոր մեկ ուրիշն ել կարող
եր վերցնել նույն նյութը և հայերենի փոխադրելով,
գետեղել իր ընթերցարանում: Նյութը կմնար նույնը,
տարբել կլիներ միայն նրա հայերեն մշակումը:
Բայց ընդհանուր գծերը յերկու «Նախաշավիղների»
մեջ դրանով չեն սպառվում: Միևնույն նյութը, վոր
Արովյանի հորինածն եր, գրեթե նույնությամբ
կրկնվում և յերկրորդ «Նախաշավիղ» մեջ: Նյութը
չափածո յե և կրում ե միևնույն վերնագիրը յերկու
գրքի մեջ ել «Ծնողասեր աղջիկն և մեծահոգի մե-
ծատունն»:

Մի ուրիշ հարց ես կա: Առաջին «Նախաշավիղն»
յոթնասուներկուերորդ եջի վրա կանգ ե առնում,
այսինքն պակասավոր ե: Զուգնենալով նույն գրքի յերկ-
րորդ օրինակը ձեռքի տակ, դժվար ե վորևե յեղրա-
կացութիւն հանել, թե արդյոք գրքի միայն այդ
օրինակն ե պոստ, թե գիրքը միայն այդքան ե

*) «Նախաշավիղ», Տփլիս, 1862, էջ 26—27:

տպագրվել և ամպ անգելվել *): Գոթալատաբար, այդ
մասին վրէժի վկայութիւնն չի սլանալանվել: Բայց
այն նյութը, վորը զրադեցնում ե գրքի վերջին եջը և
մյուս եջերի չլինելու պատճառով մնում և անավարտ,
կա նաև յերկրորդ «Նախաշավիղ» մեջ:

Բերինք ընդմիջված նյութը և նրա շարունա-
կութիւնը:

Վ Ե Ն Ա Ն Գ Ը Ն Ո Ւ Ր Յ Ո Ւ Ն

Ա զ Գ Վ Ա Մ Տ Ո Ւ Ր Յ Ո Ւ Ն

Մեկ քաղաքում հանկարծ հըր-
դեհ պատահեցավ: Քամին սաս-
տիկ լինելով, բոլոր տունք ու
շինվածք բոցն առավ: Սուգ և
աղաղակ վողորմելի բնակչաց
յերկինքն եր հասնում: Ով կա-
լաց՝ վախով, Թանձր մուխն
բոլոր քաղաքն բռնել, ցերեկը
գիշեր եր շինել: Ամեն մարդ իր
յերեխայը և ընտանիքն եր
ազատում:

Մեկ քաղաք կրակ եր ընկել և
քիչ եր մնացել՝ վոր իսպա-
այրվի, վոչնչանա: Ենտեղ մեկ
բան պատահեցավ՝ վորը վոր յես
իմ աչքով տեսա: Մեկ փոքր
յերեխա մնացել եր կրակի մեջը:
Բոցը չորեք կողմը բռնել եր և
խղճալի մանուկն պետք եր,
վոր չարաչար մեռաներ:

*) «Նախաշավիղ» աղբյուրներում այդ մասին անուղղակի
վկայութիւններ կան: Բայց յեղած տեղեկութիւնները հակա-
սական են: Աղաբյանն հիմք ե տալիս կարծելու, թե «Նախաշավ-
ղի» տպագրութիւնը չի ավարտվել: Նա շատ պարզ նկատում ե.
«Հայտնի չե՝ ինչ եր պատճառը, վոր նա [այսինքն «Նախաշավիղ» տպագրելը]:
Յեթե Աղաբյանի վկայութիւնը ճիշտ համարենք, ապա կարող
ենք կարծել, վոր գրքի տպագրութիւնը կիսատ մնալով կանգ ե
առել հենց այն եջի վրա (72), վորը վերջինն ե պահպանված
մի հատիկ ուրիշակում: Իսկ Պոռյանի վկայութիւնը, կարծես,
ճիշտ հակառակն ե հաստատում: Պոռյանի ասելով՝ Արովյանը
Աշտարակի դպրոցի սշակերտներին մի քանի ուրիշակ «Նախա-
շավիղ» ե ուղարկել: Աղաբյանն ել Գրական Թանգարանում «Նա-
խաշավիղն» կից պահվող մի անավարտ գրութիւն մեջ անուղ-
ղակի այն համոզումն ե արտահայտել, վոր գիրքը տպագրվել և
ամբողջութեամբ, և իր ձեռքն ընկած ուրիշակն ե միայն պակա-
սովոր:

Ազնվական իշխան մի՛ իր բո-
լոր ապրանքն համարյա թե յեղ-
եր գրել՝ վոր աղքատաց և խղ-
ճաց ոգնական լինի, տեսավ՝ վոր
մեկ փոքր յերեսա կրակի մի-
ջումն մերձ ի մահ մնացել եր-
նորա աղիւղորմ արտասուքը,
կակծալի ձայնը իշխանի սիրտը
այրեց խորովեց: Ձայն ավեց
ժողովուրդյանն, յեթե վոք այն
յերեսային ազատի, հազար մա-
նեթ նրան պարզե կտա: Բայց
ո՞վ կարեր իր գլուխն այնպիսի
սոսկալի փորձանքի մեջ գցել:

Իսկույն մեկ աղքատ տղա
առաջ յեկավ, կայծակի պես ըն-
կավ բոցի մեջը՝ և կրակի շեղջը
վտանահար անելով՝ գնաց յերե-
սային հանեց և իշխանի մոտ
բերեց: Բարեկամ, ասաց իշխանն
նրան գրկելով և փաթաթվելով,
դու այսոր այն գործը գործեցիր,
վոր քեզ վնչինչ վարձ չի բավա-
կանանալ, բայց սու ես փոքր
գումարը և քո աղքատության
համար գործ գիրք:

«Միթե իմ կյանքն դրամով
պետք և վաճառելի, պատասխա-
նեց վեհանձն աղքատ Վնչ՝ ով
հարգոյապատիվ իշխան Ինձ հա-
մար այն եր մեծ փառք ու պար-
ծանք, վոր աստված ինձ հաջո-
ղեց, այս խղճալի մանկան կյանքն
ազատել: Յես դրա խղճութունը
և ծնողաց ցավը մտածելով այս
գործը կատարեցի: Աստված մի՛

Են յերկրի թագավորը՝ վոր
շատ վողորմած եր և ամեն մար-
դու հոր պես սիրում եր, տեսնե-
լով ես տաքաբախտ յերեսայի
հալը, բոլոր խախը կանչեց, մոտ
արեց և խոստացավ՝ թե ով վոր
նրան ազատի՝ հազար վոսկի
փեշքեշ կատանա:

Ես հաղադին մեկ աղքատ մարդ
գլուխը յես դրեց և ընկա՝ կրա-
կի մեջը, չուների մեկն ելա սիրտ
չեր անում: Են սաստիկ բոցի
միջոցն անցկացավ, և աստված
նրան խեղճ կալով, նրա քաջաբը-
տությունն հաջողեցավ վոր ես
ազնիվ գործը գլուխ տարավ:

Աչքերը քաղցր արտասուքով
լցրած՝ յերեսին հանեց ու բե-
րեց թագավորի առաջին դրեց,
Բարեկամ, ասաց թագավորը,
քեզ մեծ պատիվ և փառք ե հար-
կավոր, վեր սու ինչքան կամե-
նաս՝ մալ, դուլաթ, ինչ վոր ու-
նիմ, քեզ չեմ խնայի:

Վնչ՝ քո մեծությունը՝ ասաց
աղքատը. աստված ինձ բավա-
կան վարձատրել ե՝ վոր ինձ ես
գործը հաջողեցավ ու յես և ես
խղճալի յերեսան կրակի ձեռիցը
ազատ մնացինք: Ել ինչ կանեմ
փողը կամ դուլաթը. յես ես յերե-
սի սիրուն՝ եդ բանն արի և վոչ
փողի խաթեր: Միթե հիմադ եյի
վոր իմ կյանք մեկ քիսա փողի
համար մատաղ անելի, կամ ծա-
խելի: Եդ փողը աղքատաց տո՛ւր

արասցե վոր յես հսպես բանի
համար փող ստանամ: Ինչ ես
արի, իմ պարտավորությունն եր:
Եդ փողն աղքատաց տո՛ւր, նոցա՝
վոր հենց գիտեմ, բոլոր յերկնա-
թշվառություն պետք [.]*)

և խեղճերին, յես ինձ համար մեկ
կտոր շաց ունիմ՝ ինչ բան՝ վոր
բանեցի՝ իմ պարտքն եր, և այժմ
դրանով ենպես հարստացել եմ,
վոր հենց գիտեմ, բոլոր յերկնա-
թշվառություն ինձ են
բաշխել:

Լավ վարավորդ արեք՝ սիրելի
յերեսայն՝ մեկ սիրտ վոր ազնիվ
լինի, ինքն իրան իր վարձը
կատանա **):

Թե ինչ նյութեր եյին գալու սրանից հետո,
դժվար ե ասել:

Սակայն գրքի միայն վերջը չեր պակաս, այլև
սկզբի մասը: Խոսքն այստեղ անվանաթերթի մասին
չե, ալ այն եջերի, վորոնք հաջորդում են անվանա-
թերթին, մինչև իններորդ եջը, այսինքն, յերբ սկսո-
վում ե «Նախքան զպատմ վարժապետն սկսանի խոսել
ընդ մանկանց»-ը: Այս հանգամանքի վրա վոչ վոք
ուշագրություն չի դարձրել: Համարելով այդ նախա-
բան, ընդունել են իրեն գրքի սկիզբ, ուշագիր չլի-
նելով, վոր նույն այդ նախաբանն սկսվում ե իննե-
րորդ եջից: Ուրեմն, ինչ նյութեր են յեղել մինչև
այդ նախաբանը:

Անվանաթերթը, ինչպես բոլոր գրքերում, պետք
ե զբաղեցնի միայն յերկու եջ, այսինքն՝ մի եջ հե-
ղինակի անունը, գրքի վերնագիրը, սպագրության
վայրը, թիվը, տպարանի անունը. իսկ նրա մեջքին,

*) Տես՝ մեր այս հրատարակության 72 եջը:

**) «Նախաշավիղ», Տիֆլիս, 1882, եջ 54—55:

ասել ե յերկրորդ եջի վրա՝ գրաքննության թույլ-
տվությունը: Մինչդեռ այս գիրքն օկսվում ե ին-
նորորդ եջից: Մի գուցե ընդհանրապես չի տպագրվել
գրքի այդ մասը: Չէ՞ վոր անվանաթերթն ել չի պահ-
պանվել: Բայց վոչ մի տարակուսանք չի կարող լի-
նել, վորովհետեւ Մ. Աղաբյանը, վերն իր աչքերով
տեսել ե «Նախաշավիղ»-ի տպագրված թերթերը, հի-
շում ե անվանաթերթի պարունակությունը *):
Պոռչյանն ել հիշատակում ե այն տպարանը, ուր տը-
պագրվել ե գիրքը **): Ուրեմն, անվանաթերթը,
ինչպես ե նրան հաջորդող մասը տպագրվել ե, բայց
կորսվել ե հետագայում:

Մի ուրիշ հանգամանք ես կա:

Բրոսսեն, «Նախաշավիղի» մասին խոսելիս, այն
միտքն ե հայտնում, թե Արուստանը կրքոտ հարձա-
կում ե գործել հոգևորական դասի դեմ և այլն: Չգրու-
նելով նույն այդ միտքը «Նախաշավիղի» առաջաբա-
նում («Նախքան դպասն»...), կարծում եյինք, թե
Արուստանն հավանաբար այն արտահայտել ե գրքին
կցված գերմանագիր բացատրականում: Բայց, յերբ
գտնվեց գերմանագիր տեքստը, այնտեղ ես չհանգի-
պեցինք այդ մտքին:

Վորտեղից, ուրեմն, Բրոսսեն կարող եր քաղել
այդ միտքը:

Ահա այստեղից ել առաջացավ կասկած, վոր
«Նախաշավիղը», բացի պահպանված առաջաբանից,
ունեցել ե նաև մի ուրիշ ներածական մաս, ուր շոշափ-
վում ե գրաբարից աշխարհաբարին անցնելու խոհերը:

*) «Գուռնկ», 1861 եջ, 541:

**) «Արձագանք» 1890, № 2, եջ 38:

Բացի այդ, Բրոսսեն իր գրախոսության մեջ
ասում ե, վոր կարճառոտ առաջաբանում հեղինակը
շարադրել ե իր հայացքները մանուկների և պատա-
նինների դաստիարակության մասին մի այնպիսի
ջերմությամբ, վոր պատիվ ե բերում նրա ջանասի-
րությանը: Այս ել չգտնվեց պահպանված առաջա-
բանում: Պարզ հետևություն. յեղել ե մի ուրիշ առա-
ջաբան ել, ուր այդ մտքերն արձարծվել են: Մեր այդ
յենթադրությունն հաստատեց Թիֆլիսի գիմնազիայի
մանկավարժական խորհրդի արձանագրությունը, ուր
մեկ առ մեկ հիշված են գրքում տեղ դրած նյու-
թերը: Արձանագրության մեջ ասված ե. «Նախաշա-
վիղը»... պարունակում ե հետևյալ հոգվածները:

1) Ընթերցողներին ուղված մի հառաջաբան.

2) Խրատ յերեսաներին կարդալ գրել սովորեց-
նելու համար.

3) Տառերն ու վանկերը... և այլն:

Մեզ հասած «Նախաշավիղի» մի հատիկ որինակն
սկսվում ե յերկրորդ հոգվածից, այսինքն՝ «Յերեսա-
ներին գրել կարդալ սովորեցնելու խրատից», իսկ
առաջին նյութը այսինքն, «Ընթերցողներին ուղղված
առաջաբանը» (ինչպես նա կոչված ե մանկավարժա-
կան խորհրդի արձանագրության մեջ), այս գրքում
չկա:

Պոռչյանի հիշողությունները մի վորոշ հիմք են
տալիս կարծելու, վոր այդ առաջաբանը ես պահպան-
վել ե Արուստանի թղթերում: Արուստանի յերկրորդ
«Նախաշավիղի» ձեռագրի մեջ կա մի առաջաբան
«Նախագրեցություն» վերնագրով, գրաբար լեզվով
գրված: Հ. Ենֆեթյանցը դուրս ե թողել այդ նա-

խաբանը: Մեր յենթադրութեամբ «Նախագահացութեանը» պետք է լինի այն նշութիւնը, վոր իբր անաշտան գրադեցրել է մինչև աշակերտներին համար գրված խրատի մի ժամանակ յեղած, իսկ այժմ կորած եջերը:

Բերում ենք առաջարկն ամբողջութեամբ:

«ՆԱԽԱԳԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆ»

Բանը կտրվել ա, նստել տ՝ դարդակ դարդակ գլխիցը դուրս տվել: Կսպեմ մասալեքը մեր պառտուհեմ ել գիտեմ է այլն: Այսպէս դատեցեն դատաքննիչք իմ ՚ի ձեռն առնուլն անդ զայս գիր, որոց միտք ՚ի ծայրագոյնս է ի վերինս հանապազ օգապարեն՝ դանց զայնու աւարեալ՝ որ ընտելն է, բնական և սովորական մտաց և հոգւոյն բանականի: Այլ խօսիլ ընդ մանկանց՝ լեզուաւ մանկական, ածել զնորակիրթս աստիճան առ աստիճան ՚ի վեր, նոցա միայն է յատուկ՝ որոց քաղցր է անմեղ հոգի և թոթով պապաջումն տղայաւան, որոց յիշողութիւն դեռ կենդանի ունի զամենայն իղձ և ցանկութիւն, զկերպ դատողութեան: Նա իսկ և զխաղս անգամ մանկական իւրեանց հասակի: Որք ՚ի փորձոյ ծանեան զմատաղ հոգի տղայոց՝ որոց բլբլիցս ախորժելի է զպատմութիւն ինչ լսել հասարակ՝ զիրաց սովորական, քան բեռնել զմիտս խրթին իմն քերթուածովք հեռորական:

Ժիգն ամենայն քաջահմուտ դատարարակի պարտի յայս սակս զայն միայն նպատակ ՚ի սկզբան ունիլ առաջի՝ տքնիլ բանալ զմիտս աշակերտելոցն ինքեան՝ յըմբռնումն և ի ճանաչողութիւն ամենայն առ նոսա մատակարարեալն ուսմանց, բայց իւ հնար

իցէ ՚ի կատար ածել զայս: այն ինչ ամենայն ուսումնական գրեանք Հայկազեանս մեր լեզուի՝ գլխիս թէ տրամադրութեամբ բառից և ոմոյ, և թէ նիւթովք գրուածոցն՝ օտար են և անընտել միանգամայն սովորակաց բարբառոյ, հոգեկան կարողութեանց և բնաւ ան ախորժումայ դեռահաս մանկանց:

Հիմ ծանր և զգուելի պարտի երեւիլ նորավարժին այն գիրք՝ որոյ տառք մեռեալք՝ ոչինչ իւրք զուարճացողանեն զմիտս և զերևակայութիւն նորա, ոչ ի իք բանան և լուսաւորեն զհոգի նորա: Ուր հարկաւորայ ալեոր ոմն առաջի առնէ նմա զիւրոյն ցամաքեալ զագաթան զծնունդ ՚ի բարբառս անլուրս ՚ի բանս խրթինմացս, ուր փափուկ սիրտ նորա ոչինչ գտեալ ճարակ ինքեան ախորժալուր, այնպիսի զգուանօք ՚ի գիր իւր հայի, որպէս հային սովորաբար մանկուէք ՚ի խոտաբարո ծերունի ոք՝ որ զպալաղա՝ բարկութեան ՚ի ձեռն կալեալ՝ զրկել կամի զնոսա յանմեղն իւրեանց խաղուց: Քանի բախտաւոր համարին զինքեանս յազատանալն նոցա յայտօրինակ բռնութենէ. և եթէ ծնող ևս իցէ նոցա, նոքա զմաս առաւել ցանկան տեսանել, քան զկերպարանս սոյնօրինակ խոտաբուն փրկիտփայի:

Զսոյս նորգործութիւն ունիցի և ամենայն ուսումն՝ որ չէ յարմար բնական ձգտմանց մանկանց: Ամենայն տառք իբրեզ զփուշք ծակոտիչք վիրաւորեացեն զհոգի նոցա թարմ: Այս իսկ է պատճառն. զի բազմիցս դեգերեալ նոցա յուսմունս՝ մնան տակաւին անկիրթ, համարին քաջագործութիւն իմն գերօրինակ՝ ընթեռնուլ վարժ, բայց թէ զի՞նչ ընթերցանն՝ չէ ինչ նոցա փոյթ գիտել: Այլ թէ հասունացեալք իսկ զայն մա-

տեան միայն ընթեռնուէն ախարժանք, զոր հասկա-
նանն, քանի՞ ևս առաւել պիտոյ է և դեռահասից բա-
նալ զայս ճանապարհ, որոց ամենայն հոգեկան դո-
րութիւնք դեռ յաղջամղջի կուրութեան խարխափին,
որոց միտք, դատողութիւն, երևակայութիւն, յիշո-
ղութիւն, հանճար՝ պարտին ուսմամբ պարզիլ և
լուսաւորիլ, այլ ոչ օրրոտորէ նսեմանալ և խանգարել,
որպէս լինի հասարակօրէն ցայս վայր:

Քանի՞ վայելուչ և իմաստալից դպրոց՝ բնութիւն,
որ շրջապատի զմեօք: Գործառնութիւն մարդոյ, զորո
յամենայն բոլորէ տեսանեմք տոբութիւն մեր: Առաւ-
կայք սովորականք՝ որք շուրջ զմեօք: Իմանալ զա-
նուանո, զձեռ, զգոյն, զորպիսութիւն, զնպատակ,
զնիւթ, զներգործութիւն ամենայն իրաց, ճանաչել և
դատել զամենայն՝ զոր լսեմք և տեսանեմք, զի՞նչ այլ
ևս ծայրագոյն ուսումն հնար իցէ ցանկալ մարդոյն
բանականի: Բայց առաջնորդ ամենեցուն այսոցիկ է
լեզուն, առանց որոյ մեռեալ է համայնն վասն մեր և
ո՛չ կարե ունիլ զներգործութիւն ինչ:

Ո՞ւմ չէ՞ յայտնի. թէ որքան օտարացեալ է
զրաբառ մեր լեզու՝ ի հասարակ գործածականէն և
քանի՞ ամք հարկաւորին՝ ի լիակատար ճանաչումն
կանոնաց նորա: Մինչ ցայն վայր տանջին մանկունք
ողորմելիք: Վարժարանն թուի նոցա տանջարան,
ուսումն՝ տանջանք և պատիժ սոսկալի, և պատճառ
այսոցիկ ամենայնի է խրթնութիւն լեզուին:

Յայս սակո՞ և ոչ յանդուգն ձգտմամբ առ ի
բառնալ գլխովին գիրառութիւն վսեմ լեզուի՝ որպէս
ոմանք ի բարեմիտ անձանց բողոք բարձին և բառ-
նան գինէն առ պարզամիտս, այլ բուռն եռանդեամբ՝

նսկաստ ինչ մատուցանել դիւրընտել՝ մերոցս համազ-
դի մանկանց զառաջին անդ մուտս յուսմունս գիտու-
թեանց՝ հարկեցայ պատրաստել զայս ուղեցոյց դիւ-
րատար, որով գոնէ՝ գրավարժութիւն նոցա հասարակ՝
հեշտին իմն եղանակաւ բացցի: Թող պարտաւարիւր լի-
ցին՝ որք կամինն՝ ինձ պատրաստ եմ զամենայն
թիրով ընդունիլ, և յոյս իմ հաստատուն է՝ թէ ձեռ-
նարկութիւն իմ այս որքան նորածն և տարօրինակ
իմն երեւոցի, թիրեի այնու ամենայնիւ լիցի ակնո-
ցիկ, որոց վասն պատրաստեցան:

Կամի հաւատարիլ զասացեալս՝ թող ըստ աս-
տուծոյ դատարարակն՝ նախքան դուռուցանելն զմա-
նուկն՝ ընթերցցի պատմութիւն ինչ կամ ոտանաւոր
աստի, և բան ինչ յարդի եղեալ սովորական գրեանց,
այսինքն՝ ի ժամագլխէ, սաղմուսէ, կտակաւունէ և այլն,
կամ բացայայտեցէ զմտաւուն բանի և դիւանոնս քե-
րականութեան նախ ըստ սովորական ձեռքն, ապա
ըստ այսմ՝ որ ի սմին աւանդի, յայնժամ ինքնին
փորձիւ ծանիցէ թե ո՞ր մատեան ցանկալի իցէ երե-
խային ունիլ վասն իւր: Փորձն՝ անաչառ դատաւոր
է յամենայնի:

Չայս մի ինչ ևս արժան համարիմ ծանուցանել՝ թե
յուսումնարանս, ուր զարդիս այնքան բազմացեալ են
առարկայք գիտութեանց և հաղիւ որոշին ժամք չորս
յընթացս բոլոր շաբաթու յուսումն մերս լեզուի,
անհնարին լինի յայսքան սուղ միջոցս տալ զմասնա-
ւոր տեղեկութիւն ինչ զնմանէ, յայս սակո՞ ուսու-
ցիչն կարէ կից ընդ ընթերցանութեան և դեռահաս
մանկանց անգամ՝ տալ զհամառօտ ծանօթութիւն
ինչ զգլխաւոր կտմնաց լեզուի և զանազան մասանց

նորա առանց ցուցանելոյ՝ թէ նորա ուսանին զհետ-
կանութիւն (որ անուն՝ մեծահնչիւն իմն երեկ լսե եաց
առանց ունելոյ զիւր իսկական շահ). և ՚ի ծանօթա-
ցուցանելն զնոսա ընդ կանոնաց երկո ց լեզուաց մե-
րոց ՚ի փոփոխութիւնս բառից, ան է ՚ի հալովմումս
և ՚ի խնամաւորմանս և ՚ի ծանօթութիւնս յաւանդեալսն
առտանօր, ապա կարէ յայնժամ դարձուցանել տալ
զամենայն պատմութիւնս, ոտանաւորս, և զնամակս՝
պարունակեալս ՚ի քմին՝ ՚ի գրաբառ լիզու՝ որովք
գիւրացեալ և առատացեալ միտք մանկանց՝ ինքնին
արձակ համարձակ վարեացին խոդապատար՝ կատա-
րելագործել զինքեանս ՚ի գիտութիւն հայրենի իւր-
եանց բարբառոյ, զորմէ և խօսեցցի նոյնպիս և յըն-
թացս գործոյս: Յետ որոյ մարթ է ՚ի ձեռս առնուլ
զվսեմ գրուած ինչ՝ որպիսի է Մարմ Արէլի, Տելեմախ
և այլն և անքան յաճախ տալ ընթեռնուլ մանկանց,
մինչև ինքեանք ևս զօրեցցին ըստ նոցայն հեղինա-
կութիւն գրել և շարադրել: Յայս միտս պարտին ու-
սանողք ՚ի բերան առնել զամենայն դասս իւրեանց,
յաճախ կրկնել և անգիր գրել. ուր ըստ իմ կարծեաց
չէ այլևս հարկաւոր ճարտասանութիւն ինչ: Այսպիս
կրթեցան ատենաբանք, բանաստեղծք, հոեւորք Յու-
նաց և Հռովմայեցւոց, զի գործնակամութեամբ մանա-
վանդ՝ քան իմացաւորութեամբ ուսան զիւրեանց լե-
զուս: Այսպիս բազումք ՚ի դիւանատունս յաճախ
գրութեամբ գտմ մի առաւել ևս ուսանին քաջ գրել
և յայտնել զմիտս իւրեանց, քան զտմն ատմ ՚ի վար-
ժատունս լոկ արածութեամբ կանոնաց քերականու-
թեան և ճարտասանութեան:

Ինչ հիմք կա մտածելու, վերայ անաջապանք
գրվել և առաջին «Նախաշաղկի» համար: Չէր կարող
արդյոք այս առաջաբանը գրվել հետո, այսինքն՝ գրքի
ձախորդ տպագրությունից հետո, յերկրորդ «Նախա-
շաղկի» համար:

Պոռչյանի հիշողությունների մեջ, ինչպիս առա-
ջինը, խոսք կա «Նախաշաղկի» և նրա առաջաբանի
մասին: Նա, ճիշտ ե, աղոտ կ'ըլլով, բայց այնուա-
մենայնիվ հիշում է առաջաբանի ընդհանուր իմաստը:
Պոռչյանը ասում է, վերայ այդ առաջաբանում Արո-
վյանն իր խոսքն ուղղած «փիլիսոփա» ուսուցիչնե-
րին, խորհուրդ եր տալիս ավանդել հնչական յեղա-
նակով և դասատվությունը տանել աշխարհաբարով:

Հնչական յեղանակի մասին Արովյանի «Նա-
խաղեցության» մեջ խոսք չկա: Այդ մասին խոսվում
է աշակերտների համար գրված խրատում, վերը,
բարեբախտաբար, պահպանվել է տպագրված մի հա-
տիկ որինակում: Պոռչյանը, ինչպես յերևում է, խը-
րատն ու առաջաբանը շփոթել է իրար: Չարմանալի
էլ չէ: Մոտ կես դարը քիչ ժամանակ չէ, վորպեսզի
ձերուսի վիպասանի հիշողության մեջ աղոտած լի-
նեը մանկական հասակի տպավորությունները:

Բայց կա մի կարևոր հանգամանք: Պոռչյանի
հիշողության մեջ մեխվել է այն նուրբ հեղնանքը,
վորով Արովյանն առաջաբանում խոսում է իր ժա-
մանակի պահպանողական ուսուցիչների մասին և
մաղրելով փիլիսոփա անվանում նրանց, «Նախաղե-
ցության» մեջ Արովյանը Պոռչյանի հիշած ձեռք է
խոսում դրաբարապաշտ ուսուցիչների հետ:

ՆԱԽԱՇԱԻԻՂ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ

ի պէտս նորավարժից

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՂ

Ի ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱՐՈՎԱՆԷ՝

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

1862

ՏՓԻՒՍ

Ի ՀԱՅ ՏՊԱՐԱՆԻ

Գ. ՄԵԼԻՍԻԱՆՍԵՍ ՍԻ 2. ԵՆՁԻՍՏԵԱՆՑ.

Կարող ե պատահել, վոր Պոռյանը այս շփոթած լինի վորևե այլ առաջաբանի կամ նյութի հետ: Հազիվ թե: Զպետք ե մոռանալ, վոր այնուհետև, այսինքն առաջին «Նախաշաղի» տպագրությունից հետո, այդ առաջաբանը մնացել ե անտիպ և Պոռյանը նրան ծանոթանալ չեր կարող:

Բայց մի այսպիսի հարց կարող ե առաջանալ. չե՞ վոր «Նախաղղեցության» մեջ, կարծես, մի խուլ ակնարկ կա այն դժբախտ ճակատագրի մասին, վորին ինքը հանդիպեց առաջին «Նախաշաղի» տպագրության ժամանակ: Զի՞ կարելի արդյոք այստեղից յեզրակացնել, վոր այդ առաջաբանը, այսինքն՝ «Նախաղղեցությունը» առաջին «Նախաշաղիում» չի յեղել և գրված ե հատկապես յերկրորդի համար: Դժվար ե ասել, թե Արուսյանի այդ արտունջքի պատճառն անպայման «Նախաշաղի» ե յեղել: Արուսյանը կտրող եր դժգոհել իր ճակատագրից ընդհանրապես, մի բան, վոր նա արել ե նաև «Վերքի», «Պարապ վախտի խաղալիքի» առաջաբանում: Բայց և նա կարող եր այդ առաջաբանում տրտնջալ այն բանի համար, թե ինչ ձախորդությունների հանդիպեց իր «Նախաշաղի» միջև տպագրվելը, ըստ յերևութի, մտքով չանցկացնելով, վոր «արտափելին դեռ գալու յե հետո»:

*) Որ. 1845-ին գրած մի թղթում (Յերևանի դավառական ուսումնարանի թղթերից № 13-ը) Արուսյանը դանդաղում ե հեռակալ ձևով: «Այն գիրքը վոր յես կաղմել եմ ազգիս պատանեկության համար, վորոնք արժանացել են ուշադրության և խրախուսանքի գիտության ճեմարանի կողմից, հաջողություն չեն գտել միայն թիֆլիսում» («Տեղեկագիր Գիտության և Արվեստի Ինստիտուտի», 1928, № 3, էջ 138):

LXXXVII

Վերջապես, կարելի չե հարցի քննութեանը մոտենալ և ուրիշ կողմից:

«Նախադրեցութունը» պահպանվել ե, ինչպես ասացինք, յերկրորդ «Նախաշավի» ձեռագիր որին ահու՜մ: Յեթե ճիշտ ե մեր յենթադրութեանը, վոր այն յեղել ե նաև առաջին «Նախաշավի» առաջաբանը, ուրեմն Արուստան իր գրքի տպագրութեան ձախորդութեաններէց հետո կազմելով մի նոր «Նախաշավի» այն արտագրել ե յերկրորդի համար: Հարց ե ծագում. մի՞թե Արուստանը պետք ե անպայման նույնութեամբ արտագրել արաջաբանը նոր պատրաստվող գրքի համար: Անշուշտ կարող եր նույնութեամբ արտագրել, բայց կարող եր և վերջ մշակման յենթարկել: Արդեօք մշակելիս նա չե՞ր կարող՝ նկատի ունենալով առաջին «Նախաշավի» ձախորդ տպագրութեանը՝ «Նախադրեցութեան» մեջ մտցնել այդ ակնարկը, ցանկանալով զեթ այդ ձևով իր դժգոհութեանն արտահայտած լինել: Իհարկե կարող եր:

«Նախաշավի» մինչև տպագրութեան հանձնը վելը, ինչպես յերևում ե, անընդհատ փոփոխութեաններ յե յենթարկվել: «Նախաշավի» պատմութեանը վերաբերող մի քանի փաստաթղթերում *) հիշված են այնպիսի նյութեր, վորոնք գրքի տպագրված որին ահու՜մ չկան: Արուստանը, ինչպես յերևում ե, մասամբ հաշվի յե նստել գրքի հակառակորդների դիտողութեանների հետ: Յերկու նյութ, վորոնք հիշված են փաստաթղթերում, բայց դուրս են մնացել գրքից,

*) Տես՝ Թիֆլիսի գիմնադպի մանկավարժական խորհրդի 1843-ի դեկտեմբերի 22-ի նիստի արձանագրութեանը:

դտնվեցին Արուստանի անտիպ թղթերում: Դրանցից մեկը «Վերջին հրաժարական քաջագոր Արքային Հեռակի» ձեռագիրն ե:

Իերում ենք նյութն ամբողջութեամբ:

«ՎԵՐՋԻՆ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆ ՔԱՋԱԳՕՐ ԱՐԳԱՅԻՆ ՀԵՐԱԿԻ»

Բաղաքն Տիֆլիս դրդայ: Ձայն աղաղակի աղիւղորմ լալեաց զամենայն սիրտ մորմոքէ: Սեպտեմբեր 2-ին Պարսից շրջապատին ամենուտեք: Սուր անողորմ թշնամեաց փողոտէ՝ դուռ և գտանէ: Որդիք լան և ողբան զծնող: Սիրելիք և բարեկամք զմիմեամբք փարեալ՝ է զի գերութեամբ զրկին՝ ի միմեանց, և է զի սրախողիսող կենտաքաղեալ՝ անդէն և անդ՝ ի գիրկս ծնողացն ավանդեն զհողիս:— ի միջօրէի, ի տեսիլ քաղցանշոյլ արեգակնն ձառագայթից՝ շամանդաղ ծխամած հրակեղ շինուածոց՝ ամբարձեալ բարձրացեալ ընդ օդս՝ իբրև զամպս միգապատո՝ զտեսարանն ծածկե սգալից: Արևն անմեղաց յորդէ գետօրէն ընդ ամենայն փողոցս՝ և չիք ոք՝ որ զողորմեկեացն զգացեալ զօրհաս, ի թիկունս հասցէ տիրաբար: Քաջամարտիկ զօրքն վրաց՝ զվերջինն վատեալ զօրութիւն հոկայական և դիմադարձ եղեալ միմիայն բազմութեան թշնամեաց՝ փախստեայ տազնապին զերծանիլ յանընկճելի բռնութենէն մահահրաւէր օրհասին:

Եւ արքայն գորովագութ զվերջինն սպառեալ ճիգն զորութեան, այլ ոչ կարացեալ դիմադրաւ լինել բռնակալու ամբոխին՝ ելանէ ընդ քաղաքն և ի կակիժ դառնութեան սրտին՝ հառաչէ ցաւօք: — Կայ

բարեաւ՝ Աթոռանիստ իմ քաղցր՝ յորում անցողիկ
 դաւուրս անջրան վայելչարարս: Կացէ՞ք բարեաւ՝ լե-
 րինք ցանկալիք՝ յորոց դէմս յերբեմն արեգակնափայլ
 ճառագայթէրն շուք փառաց և քաջագործութեանց,
 անժամ անզորացեալ բարկին իմոյ Դու հերքես զիս
 սառնադէմ: ծննդարան իմ սիրելի՝ զորս արեամբ
 կենաց պաշտպանեցի: Դուք սպառնայք ինձ անգթա-
 բար զկորուստ անձողոտելի, այլ զի՞նչ կարացից
 ձեզն պատասխանել՝ ժողովուրդ իմ տալաբախտ:
 Ընդէ՞ր ոչ հասանե շանթ մի յերկնից՝ սպառել և զիմ
 ընդ ձեր կենաց՝ անզոր շունչ: Ձայն լալեաց մղձկէ
 զիմ սիրտ: Արիւնն թանկագին՝ զոր իմովս մինչև
 ցարդ խնամեալ պաշտպանեցի՝ խառնեալ հոսի ընդ
 քեզ՝ դեռ դու կատաղի, և դու լուրթեամբ ասպնջա-
 կան լինիս նմա: Ո՛հ, ո՞ւր այժմ դադարեցայք, ո՞ւր
 լացից դաւուրս իմ դառնագինս: Դիմեցից ի լերի՞նս,
 այլ զի՞արդ կարացից թողուլ զվայրսն սրբազան՝
 ուր հանդիսն ոսկերք արժանայիշատակ նախնեաց
 իմոց: Նախնեացն իմոց՝ որոց չեմն արժանի և որդի
 անդամ անուանիլ: Զի՞նչ այս ցառումն բարկութեան
 քո երկինք զթառատ: զմէ ի՞նձ միայն այս վիշտ
 մահահրաւեր: ... Այլ զի՞նչ օգուին բանք իմ և
 աղետք: Երթիցսւք աստի՛ ընկե՛րք սիրելիք: Խոյս
 տացո՛ւք ՚ի սահմանս հեռաւորս: Սառնադեմ լերինք
 Կաւկասեան լիցին մեզ ընակարան, մինչև անցցէ
 բարկութիւն տեառն:

*
*
*

Ձայն աղաղակի սրբոց և այրեաց փակէ զլուսիկս:
 Դղրդայ Տփլիս, ծախս բնակիչք ՚ի հեղեղ արեան:

Արքայն Հերակլէո քաջ նիզակակցօք յողբաձայն
 թողու զիւր Աթոռ՝ Կախէթեան յանտառ լինի
 աղաքտան:
 ՚ի տուն տաղնապի հայր զորդի, զտուն մոռանայ,
 թագչի:
 Եւ սուր սեպուենդ դաշնաշունչ պարսկաց կատաղի
 անհնար:
 Զորդի ՚ի ծնողաց, զհարսն յառագաստէ վարէ յիւր
 գերի:
 Աղայ Մահմադ—խան անսիրտ բռնաւորն
 անողորմաբար:
 ՚ի տանէ ՚ի տուն մտանեն դահիճք՝ մերկեալ
 զոռսեր:
 Կոծ հեծեծանաց՝ զքարինս գալարէ՝ մանկանց,
 աղայոց:
 Լերինք Տփլիսայ հեկեկեն ՚ի ցալ ընակչաց անտեր,
 Այլ անօրինին սիրտ արիւնարբու ոչ շարժի յողբոց:
 Գանձք, հարստութիւնք, կալուածք թանկագինք
 աւար հարկանին:
 Ապարանք շքեղք, գահոյք փարթամաց թաղին ՚ի
 մոխրի:
 Զոր ձեռք մահաբերք կործանել կամ խլել անդ ոչ
 կարացին:
 Անյաղ հրդեհին եղև կերակուր և անդարձ ոճիրս:
 Մյուս նյութր, ինչպե՞ս յերևում ե, թիֆլիսի հայոց
 դերեգմանոցի մասին յեղած շարադրանքն ե: Մեզ թը-
 վում ե, թե ալդ նույն հողավածն ե, վոր ձեռագրերի մեջ

պահպանվել եւ «Թիֆլիսի հայոց հանգստարանը» վեր-
նագրի տակ 1914-ին տպագրվել եւ «Տարադ»-ում *):

Մի յերկու խոսք եւ 1862-ի «Նախաշավիղ» եւ
նրա ձեռագիր որինակի մասին:

Ինչպես առաջինը, յերկրորդ «Նախաշավիղը»
լույս տեսավ հեղինակի մահից հետո: Հրատարակիչը,
Ենֆիաճյանցը, գրքին կցել եւ մի «Ազդ», վորի վերջում
առված եւ:

«Մեր ձեռին ունիմք այս «Նախաշավիղ» եւ յերկ-
րորդ հատորը, վորը եւ գրոց լեզվի քննակազմութեանը
աշխարհաբար լեզվով բացատրված, նույնպես նոր եւ
հեշտընկալ յեղանակով, վոր եւ խոստանում ենք մոտ
ժամանակումս ի լույս ընծայել մեր թիւրիլի ազգի
մանկանց ոգտի համար **):

Ենֆիաճյանցը ինչ-ինչ պատճառներով իր խոս-
տումը չկատարեց. «Նախաշավիղ» յերկրորդ մասը,
վորը ամբողջապես զրաբարի քերականութեանն եւ
նվիրված, մնաց անտիպ:

«Նախաշավիղ» պատմութեան համար նյութեր
ժողովելով, Արուստանի թղթերի մեջ գտանք գրքի
յերկրորդ մասը, այսինքն քերականութեանը լրիւ
եւ ամբողջ: Իսկ առաջին, այսինքն՝ հրատարակված
մասից՝ պահպանվել են միայն պատառիկներ: Սա-
կայն վերջերս ՀԽՍՀ Գրական Թանգարանը ձեռք
բերեց «Նախաշավիղ» այն ձեռագիր եւ ամբողջական
որինակը, վորից Ենֆիաճյանցը պատրաստել եւ իր
հրատարակութեանը: Տպագիր եւ ձեռագիր որինակ-
ների առաջին համեմատութեանը ցույց տվեց, վոր

*) «Տարադ», 1914, № 1 եջ 5—8:

**) «Նախաշավիղ», Տիֆլիս, 1862:

հրատարակիչը շատ եւ հարադատ չի մնացել ձեռագրին:
Ենֆիաճյանցը դուրս եւ թողել «Նախազգեցութեանը»,
վորով Արուստանը, ինչպես յերևում եւ, կամեցել եւ բա-
նալ յերկրորդ «Նախաշավիղ» եւ:

Բացի այդ առաջաբանից՝ հրատարակիչը միան-
գամայն անհառկանալի պատճառներով դուրս եւ թո-
ղել մի չափածո գրվածք, վորն հանրադրւմարի յե
բերում Արուստանի մանկավարժական ըմբռնումները:
Ահա այդ բանաստեղծութեանը, վոր նույնպես առա-
ջին անգամն եւ լույս տեսնում:

Երեխային շա՛տ է թոթով լեզուաւ ճառել,
Զոր նշմարէ եւ տեսանէ նա շուրջ զիւրեւ:
Բիւրատեսակ գոն առարկայք նմա ակներեւ,
Զոր քաջ նկատել պա՛րտ է նմա եւ որոշել:

Երկինք լ'երկիր են միշտ նմա դպրոց բազմիմաստ:
Անթիւ քոտեղծուածք՝ որոց գոյն, ձև եւ գաղափար
Հարկ է նախ մեզ գգայարանօք բերել 'ի յայտ,
Ապա 'ի միտս ըմբռնել քաջ զնոցայն տիպար:

Ընդէ՞ր 'ի մթին աղջամղջի թափառիլ տալ
Մատաղ մանկանն՝ որում չէ յայտ դեռ մերձակայն:
Տո՛ւր նմա զննել եւ ճանաչել եւ իմանալ
Զնպատակ, զորպիսութիւն եւ զպէտ նոցայն:

Բերանացի միայն շաղիաղփել զանգիր սերտեալն,
Կրկնել զբառս, որոց իմաստը չե՛ն նմա յայտնի,
է բարբառնջել եւ զօղանջել, այլ ո՛չ զգալ:
Եւ խանգարել զհանճար մտացն բանականի:

Միտք բառերին նախ զհնչմունս և զձայն բառից,
Յարտահայտել զեռանդն հոգւոյ և զմեր կարիս:
'ի հասանիլ մանկանն յարբունս իւրոց ըզձից,
Ինքնին խնդրէ և զտանէ բառս պիտանիս:

Կալ զգիւրազինն միշտ ճանապարհ 'ի քոյդ ուղի:
Անգայթ ելցես անդ 'ի նստաւ քո ծայրագոյն:
Այլ աստանդելն ածէ 'ի տուն զքեզ խաւարի,
Զքեզ մանուկ իմ՝ որոյ միտք դեռ չե՛ հաստատուն:

Միանգամայն պարզ եւ վոր ենֆիաճյանցի այն
խոսքերը, թե «Ժամանակակից հեղինակի [Աբովյանի]
աշխատասիրությունը ցանկացանք մաշող և ջնջող
ժամանակի ձեռից (Ժախել *), հավաստիացում եւ լոկ:
Ասենք, թե ինչ-ինչ հանգամանքներ արգելք յեղան,
վոր նա իր խոստումը կատարի և «Նախաշաղի» յերկ-
րորդ մասը՝ քերականությունը հրատարակի, իսկ ի՞նչը
կարող եր խանգարել նրան բարեխիղճ հրատարակել
լինել, այսինքն «Նախաշաղի» առաջին մասը հրա-
տարակել այնպես, ինչպես հեղինակը թողիլ և և վերջ
թիւ այնպես, ինչպես ինքը, ենֆիաճյանցը, կամեցել ե:

*) «Նախաշաղի», Տփլիս, 1862, տես՝ «Ազդ»-ը:

ՄԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՑԱՆԿԵՐ

1. Յ Ա Ն Կ

«Նախաշաղի» մասին յեղած յուրերի

- 1861
1. Տեր—Ագարյան Մ., «Մի քանի խոսք Ապովյանի վերա»
«Կոռնիկ», թիվ 5, էջ 541
- 1862
2. Ենֆիաճյանց Հ., «Նախաշաղի» կրթութեան ի պէտս
նորավարժից», «Կոռնիկ», թիվ 6, էջ
658
- 1889
3. Պոռյան Պ., «Գյուղական վարժապետներ», «Արձա-
գանք», № 2, էջ 38
- 1911
4. Լեո, «Ղազարոս Աղայան», «Հորիզոն», № 154
- 1912
5. Աբեղյան Ա., «Սաշատուր Աբովյանից մի էջ», «Հո-
րիզոն», № 127
- 1914
6. Լեո, «Պատմություն Յերեանի հայոց թեմա-
կան հոգևոր դպրոցի», 1837—1912,
Թիֆլիս, էջ 232—3
- 1922
7. Աղայան Մ., «Նոր ուղղադրության պատմական
ակտը», «Պորհրդային Հայաստան», № 73

625
5000

8. Շահագիր ՅԼ.,

1828
«Մաշատուր Աբովյանը» (Յերեանի գա-
վառական դպրոցի տեսչության 1843—
1848 թ. թ. թղթերի և ակադեմիոսի
Ֆրենի նամակների հիմունքով) «Տե-
ղեկագիր Հիմն Պիտության և Արվես-
տի Ինստիտուտի», № 3, էջ 138—141

9. Գալիկյան Ս.,

1938
«Աբովյանի մանկավարժական գործու-
նեություն», «Մոսկովյան դպրոց», № 48, 50

10. Գալապյան Գ.,

«Մաշատուր Աբովյանը վերջին ման-
կավարժ», «Մոսկովյան դպրոց», № 66, 68

11. Մուրադյան Հ.,

1939
«Մաշատուր Աբովյանի լեզվական հա-
յացքները», «Մոսկովյան դպրոց», № 7, էջ 73

12. Մուրադյան Հ.,

«Մաշատուր Աբովյան» Յերեան, էջ 24

13. Զարյան Ռ.,

«Աբովյանի կյանքը» (Ս. Աբովյանի
«Ընտիր յերկերի» առաջաբանը), էջ
XXXI: Նույնը՝ առանձին գրքով, Յե-
րեան, էջ 77—82

2. Յ Ա Ն Կ

19-րդ դարի առաջին հիսնամյակում յեղած այբբենադասումների

1804

1. Այբբենարան համառոտ, Վենետիկ

1809

2. Նոր տեսակ այբուբենական, Մադրաս

3. Բաղդասեան Գէվորգ, Այբուբենը Հայոց, Մադրաս

1811

4. Զնրլում Աւես Նոր տեսակ այբուբենական, Կալկաթա

1815

5. Նոր այբբենարան, Տրիեստ

1819

6. Այբբենարան Հայոց, Վենետիկ

1824

7. Այբբենարան կամ Աղանուբեան կարդ
ուսմանց, Կալկաթա

1825

8. Այբուբենը Հայոց, Տփղիս

9. Մկրտչի ընթերցանութեան հայկական
առաջ, Վիեննա

1826

10. Դուռն դպրութեան հայկական լեզուի
Կ. Պոլիս

1827

11. Վարդան Սարկազ, Այբբենարան, Մոսկովա

12. Փեզմալեան Գրիգոր, Այբբենարան, Մոսկուա
1831
13. Մկրտումեան Կարապետ, Մարդատուն մանկանց, Կալկաթա
1834
14. Հայնակ և Մաճունուկ, Վիեննա
1837
15. Բանալի ընթերցման կամ այբուբենական, Զմյուռնիա
1837
16. Խուրաւեան Աղէսանդր, Գիրք նախալրթութեան Հայկազնեան լեզուի
1838
17. Արզանեանց Հովնանէս Կարապետ, Այբբենարան Հայոց 'ի պէտս նորոսումն մանկանց, Տիփլիս
1839
18. Պոպով Կարապետ, Նախալրթութեան վարժութեան, Մոսկուա
1839
19. Սուխասեան Գրիգոր, Այբբենարան Հայոց և Ռուսաց, Մոսկուա
1840
20. Թադիսեան Մեսրոպ, Մեսրոպեան այբբենարան, Կալկաթա
1841
21. Տեառ այբբենական, Շուշի
1841
22. Դավթեան Մարտիրոս, Այբբենարան, Վիեննա
1842
23. Այբբենարան, Տիփլիս
1842
24. Համառոտ այբբենարան, Վիեննա
1845 (*)
25. Արովեան Խաչատուր, Նախալրթութեան կրթութեան 'ի պէտս նորավարժից, Տիփլիս

26.

1847
Բանալի ընթերցանութեան Մեսրոպեան տառից, Նաշ

27. Նալբանդեան Կ.,

1850
Նոր այբբենարան և հեղարան, Վիեննա

28. Բագրատունի Արսէն

Նոր այբբենարան և հեղարան, Վիեննա

29.

Այբբենարան, Վիեննա

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Յերկու խոսք
2. Առաջաբան
3. Նախաբանից կրթության ի պէսս նորավարժից
4. Մանորւոյունենք

Ն յ ու ր ե ր «Ն ա խ ա ռ ա վ ղ ի» պ ա տ մ ու ը յ ա ն ն ա մ ա ր

1. Յէրբ ե զրվել «Նախաշավիղը», Առաջին տպագրութեան փորձը
2. «Նախաշավիղը» Գիտութեան Սկզբնական
3. «Նախաշավիղը» Թիֆլիսի մանկավարժների դատաստանի առաջ
4. «Նախաշավիղի» տպագրութեանը
5. Յերկու «Նախաշավիղ»

Ս ա տ հ ն ա գ ր ա կ ա ն ց ա ն կ ե ր

1. Յանկ «Նախաշավիղ» մասին յեղած նյութերի
2. Յանկ 19-րդ դարի առաջին հիսնամյակում յեղած տպագրութեանը

Տեխնիկական
Ա. Արուսեան
Արքայի
Ա. Արքայական
Կոնսուլ արքայի
Յ. Տ. Սինայան

Կիլիկիայի պատրաստել են ընդ. ընդ. Հ. Մինասյան,
Գ. Հակոբյան

Դիվանի լիազոր. Զ—1078 Հրատ. 4924

Պատվեր 523. Տիրութ 2000

Հանձնված և արտադրության 22 V 1939 թ.

Ստորագրված և տպագրութ. 16 VI 1939 թ.

Հայկեստանի սպարան, Յերեվան, Լենինի 65

299 64

7

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0249298

4691